

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ, ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

ΙΣΤΟΡΙΑ

ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΚΑΙ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

Β΄ Γυμνασίου

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ ΥΠΟΛΟΓΙΣΤΩΝ ΚΑΙ ΕΚΔΟΣΕΩΝ «ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ»

ΙΣΤΟΡΙΑ

ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΚΑΙ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

Β' ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ

Επιστημονική Επιτροπή Αξιολόγησης

Συντονιστής / Αξιολογητής

Ευάνθης Χατζηβασιλείου

Εν ενεργεία μέλος Δ.Ε.Π.

Αξιολογητής

Πάυλος - Φώτιος Σκαλτσογιάννης

Εν ενεργεία εκπαιδευτικός

Αξιολογήτρια

Άννα Γεωργακοπούλου

Εν ενεργεία εκπαιδευτικός

Τεχνικός Εμπειρογνώμονας

Αγγελική Θεοδόση

Πτυχιούχος Πληροφορικής

Επικουρικός Εμπειρογνώμονας

Λαμπρινή Πάλμου

Διπλωματούχος τεχνολογίας γραφικών τεχνών

**Υπεύθυνος Διδακτικού Πακέτου
για το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής**

Μιχαήλ Μπατάς

Σύμβουλος Β΄ ΙΕΠ

Πράξη με τίτλο: «Συγγραφή, Αξιολόγηση και Ένταξη διδακτικών βιβλίων στο Μητρώο Διδακτικών Βιβλίων και στην Ψηφιακή Βιβλιοθήκη Διδακτικών Βιβλίων» με κωδικό ΟΠΣ 6010165 στο Πρόγραμμα «Ανθρώπινο Δυναμικό και Κοινωνική Συνοχή» 2021-2027

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Σπυρίδων Δουκάκης

Πρόεδρος του Δ.Σ. του Ινστιτούτου Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Υπεύθυνος Πράξης

Διονύσιος Μουρελάτος

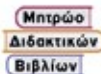
Σύμβουλος Α΄ του Ινστιτούτου Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Αναπληρωτής Υπεύθυνος Πράξης

Στυλιανός Μαυρατζάς

Σύμβουλος Α΄ του Ινστιτούτου Εκπαιδευτικής Πολιτικής

**«Με τη συγχρηματοδότηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης»
και το Πρόγραμμα «Ανθρώπινο Δυναμικό και Κοινωνική Συνοχή»**

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Υπουργείο Παιδείας, Θρησκευμάτων
και Αθλητισμού

Με τη συγχρηματοδότηση
της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Πρόγραμμα
Ανθρώπινο Δυναμικό και
Κοινωνική Συνοχή

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ, ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Νικολέττα Γιαντσή • Κατερίνα Κωνσταντινίδου
Νίκος Λινάρδος • Μαρίλια Λυκάκη • Γιώργος Πάλλης

ΙΣΤΟΡΙΑ

ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΚΑΙ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

Β΄ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ

ΑΝΑΔΟΧΟΣ ΣΥΓΓΡΑΦΗΣ

Η συγγραφή και η επιστημονική επιμέλεια του βιβλίου πραγματοποιήθηκε
υπό την αιγίδα του Ινστιτούτου Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ ΥΠΟΛΟΓΙΣΤΩΝ ΚΑΙ ΕΚΔΟΣΕΩΝ «ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ»

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΕΚΔΟΣΗΣ

ΣΥΓΓΡΑΦΙΚΗ ΟΜΑΔΑ

Νικολέττα Γιαντσή, Καθηγήτρια Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας ΕΚΠΑ
Κατερίνα Κωνσταντινίδου, Αν. Καθηγήτρια Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας ΕΚΠΑ
Νίκος Λινάρδος, Δρ Βυζαντινής Φιλολογίας, Σύμβουλος Εκπαίδευσης Φιλολόγων
Μαρίλια Λυκάκη, Δρ Βυζαντινής Ιστορίας, Εκπαιδευτικός
Γιώργος Πάλλης, Αν. Καθηγητής Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας ΕΚΠΑ

Η συμμετοχή κάθε μέλους της συγγραφικής ομάδας στην υλοποίηση του παρόντος βιβλίου είναι η εξής:

Νικολέττα Γιαντσή: κεφάλαια 8, 24, 25, 26

Νίκος Λινάρδος: κεφάλαια 1, 2, 3, 7, 10, 19, 20

Κατερίνα Κωνσταντινίδου: κεφάλαια 16, 17, 18, 21

Μαρίλια Λυκάκη: κεφάλαια 4, 5, 6, 9, 11, 12, 14, 15

Γιώργος Πάλλης: κεφάλαια 13, 22, 23

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ – ΣΥΝΤΟΝΙΣΜΟΣ

Νίκος Λινάρδος, Δρ Βυζαντινής Φιλολογίας, Σύμβουλος Εκπαίδευσης Φιλολόγων
Μαρίλια Λυκάκη, Δρ Βυζαντινής Ιστορίας, Εκπαιδευτικός

ΣΥΝΤΟΝΙΣΜΟΣ – ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΕΚΔΟΣΗΣ ΓΛΩΣΣΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Σίνος Γκιώκας, Φυσικός
Τέτη Παλαιοθοδώρου, Φιλόλογος

ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΕΝΤΥΠΟΥ ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΗ ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ ΜΑΚΕΤΑ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ

Γιώργος Γιάκος, Designer & Art Director
Ολυμπία Λιώνη, Γραφικές τέχνες
Εκδόσεις Πεδίο

ΣΥΝΤΕΛΕΣΤΕΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΨΗΦΙΑΚΩΝ ΜΑΘΗΣΙΑΚΩΝ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΩΝ ΣΥΛΛΗΨΗ – ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΨΗΦΙΑΚΩΝ ΜΑΘΗΣΙΑΚΩΝ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΩΝ ΤΕΧΝΙΚΗ ΥΛΟΠΟΙΗΣΗ ΨΗΦΙΑΚΩΝ ΜΑΘΗΣΙΑΚΩΝ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΩΝ

Συγγραφική ομάδα

Connection3 IKE

Πρόλογος

Αγαπητέ μαθητή, αγαπητή μαθήτριά,

Το περιεχόμενο του νέου Προγράμματος Σπουδών Ιστορίας για το Γυμνάσιο καλύπτει όψεις της Ελληνικής, της Ευρωπαϊκής και της Παγκόσμιας Ιστορίας από την Αρχαιότητα έως τις μέρες μας. Ειδικότερα, το βιβλίο που κρατάς στα χέρια σου θα είναι σύντροφος και οδηγός σου στο μάθημα της Ιστορίας της Β΄ Γυμνασίου, που επικεντρώνεται στο θεματικό πεδίο της Βυζαντινής και Μεσαιωνικής Ιστορίας. Μαζί θα «πλοηγηθείτε» σε μια μεγάλη και συναρπαστική ιστορική περίοδο, που αρχίζει από την εμφάνιση του πρώιμου βυζαντινού κράτους (4ος αιώνας) και φτάνει έως την οθωμανική και βενετική κατάκτηση του ελλαδικού χώρου (15ος αιώνας).

Η υπερχλιετής ιστορική πορεία του Βυζαντίου χωρίζεται, για λόγους καλύτερης μελέτης και έρευνας, σε τρεις περιόδους. Αν και δεν υπάρχει απόλυτη συμφωνία μεταξύ των ιστορικών για τα όρια των περιόδων, μία συνηθισμένη περιοδολόγηση είναι η εξής:

- (α) Πρώιμη Βυζαντινή ή Πρωτοβυζαντινή Περίοδος, 324
(μονοκρατορία Κωνσταντίνου Α΄)-610 (άνοδος στον θρόνο Ηρακλείου),
- (β) Μεσοβυζαντινή Περίοδος, 610-1081
(άνοδος στον θρόνο Αλεξίου Κομνηνού),
- (γ) Υστεροβυζαντινή Περίοδος, 1081-1453
(άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Οθωμανούς Τούρκους).

Μέσα σε διάστημα έντεκα σχεδόν αιώνων το Βυζάντιο γνώρισε θριάμβους και αποτυχίες, βίωσε πολέμους και εσωτερικές έριδες, δημιούργησε έναν λαμπρό πολιτισμό, είδε το διεθνές περιβάλλον γύρω του να αλλάζει, όπως άλλωστε συνέβη και στο ίδιο: η Ανατολική Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία μετεξελίχθηκε σε ένα ελληνικό μεσαιωνικό κράτος. Το Βυζάντιο, βασισμένο στην ελληνική γλώσσα και παιδεία, τη χριστιανική θρησκεία και το ρωμαϊκό δίκαιο συνιστά τον συνδετικό κρίκο ανάμεσα στον αρχαίο και τον νεότερο κόσμο για τις περιοχές που επηρέασε.

Παράλληλα, το δυτικό τμήμα της Αυτοκρατορίας καταλύθηκε από τα μετακινούμενα γερμανικά φύλα. Η Δυτική Ευρώπη, οργανωμένη φεουδαρχικά, πέρασε από μια μεγάλη περίοδο αναταραχών και αβεβαιότητας, είδε όμως τα αστικά της κέντρα σταδιακά να ακμάζουν και τις εθνικές γλώσσες των λαών της να αναδύονται. Την ώρα που το Βυζάντιο αποχωρούσε από το ιστορικό προσκήνιο και άρχιζε για τον Ελληνισμό η περιπέτεια της Τουρκοκρατίας και της Βενετοκρατίας, η Δυτική Ευρώπη έφτανε στο κατώφλι της Αναγέννησης.

Το βιβλίο δεν φιλοδοξεί να παρουσιάσει εξαντλητικά και με κάθε λεπτομέρεια μια τόσο εκτεταμένη ιστορική περίοδο, ούτε να κατακλύσει τη σκέψη σου με εκατοντάδες ονόματα, γεγονότα και χρονολογίες. Σε καλεί βέβαια να συγκρατήσεις στη μνήμη σου βασικές ιστορικές πληροφορίες, οι οποίες όμως θα αποτελέσουν τη βάση για να αποκτήσεις ενεργητικό ρόλο στη μαθησιακή διαδικασία, να καλλιεργήσεις

σημαντικές δεξιότητες (παρατήρηση, σύγκριση, σύνθεση, ανάλυση, τεκμηρίωση, αιτιολόγηση, εξαγωγή συμπερασμάτων κ.ά.), να εξοικειωθείς με την ιστορική μεθοδολογία και να οικοδομήσεις τη γνώση μέσα από την επεξεργασία ιστορικών πηγών.

Τα διδακτικά κεφάλαια του βιβλίου έχουν σταθερή δομή, η οποία υποστηρίζει αυτό που ονομάζουμε «ενεργητική και διερευνητική μάθηση». Προηγείται η κεφαλίδα και ένας «προοργανωτής», δηλαδή μια μικρή παράγραφος που έχει ως στόχο να σε προϊδεάσει και να σε διευκολύνει να κατανοήσεις το κείμενο του κεφαλαίου. Ακολουθεί η «χρονογραμμή», στην οποία τοποθετούνται με χρονική σειρά τα εξεταζόμενα γεγονότα και φαινόμενα. Έπεται το κυρίως αφηγηματικό κείμενο, στη συνέχεια το «γλωσσάριο», όπου εξηγούνται βασικοί όροι και έννοιες που σχετίζονται με το περιεχόμενο της αφήγησης, και τέλος οι ερωτήσεις/δραστηριότητες κατανόησης, που λειτουργούν υποστηρικτικά στη διδασκαλία. Κάθε κεφάλαιο πλαισιώνεται από γραπτές πηγές/παραθέματα, από χάρτες και άλλο εικονογραφικό υλικό, ενώ ενσωματώνονται σε αυτό «κώδικες ταχείας απόκρισης» (QR codes), που οδηγούν σε ψηφιακούς μαθησιακούς πόρους. Τα αποσπάσματα των πρωτογενών πηγών θα τα διαβάσεις σε νεοελληνική απόδοση. Σε ορισμένες περιπτώσεις παρατίθεται και το πρωτότυπο κείμενο, είτε για να έχεις παραδείγματα της επίσημης (λόγιας) γλώσσας των μορφωμένων Βυζαντινών είτε για να διαπιστώσεις ότι η λαϊκή (δημώδης) γλώσσα πλησίαζε πολύ τη Νέα Ελληνική. Στο τέλος κάθε ευρύτερης ενότητας παρατίθεται μια σύντομη παράγραφος-αποτιμητής, ως έναυσμα για αναστοχασμό. Για να μπορέσεις να χρησιμοποιήσεις το σχολικό σου εγχειρίδιο ως «βιβλίο αναφοράς», θα βρεις στις τελευταίες σελίδες του ένα αλφαβητικό ευρετήριο όρων και ονομάτων, ένα ενιαίο χρονολόγιο, έναν πίνακα με τους Βυζαντινούς αυτοκράτορες και έναν κατάλογο ενδεικτικής βιβλιογραφίας.

Από αυτή τη σύντομη περιγραφή της δομής των διδακτικών κεφαλαίων καταλαβαίνεις ότι το βιβλίο επιχειρεί να επιτελέσει δύο λειτουργίες: την «κλειστή» λειτουργία του κλασικού διδακτικού βιβλίου, αλλά και την «ανοικτή» λειτουργία ενός παλλαπού εργαλείου που συνδέεται με ποικίλο συμπληρωματικό υλικό.

Ένας Βυζαντινός ιστορικός του 12ου αιώνα, ο Νικήτας Χωνιάτης, χαρακτήρισε την ιστοριογραφία ως «τὸ βέλτιστον χρῆμα, τὸ κάλλιστον εὔρημα τῶν Ἑλλήνων» (το καλύτερο πράγμα, το ωραιότερο εύρημα των Ελλήνων). Μέσα από αυτό το βιβλίο, αλλά και από τα άλλα διδακτικά βιβλία που χρησιμοποίησες και θα χρησιμοποιήσεις στο Γυμνάσιο, ελπίζουμε να αγαπήσεις κι εσύ την Ιστορία και με την καθοδήγηση των δασκάλων σου να κατακτήσεις τον ύψιστο στόχο του μαθήματος: να γίνεις ενεργός και δημοκρατικός πολίτης με κριτική σκέψη και ιστορική συνείδηση.

Τα μέλη της συγγραφικής ομάδας

Περιεχόμενα

ΕΝΟΤΗΤΑ 1: ΑΠΟ ΤΗ ΡΩΜΑΪΚΗ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ ΣΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ

1	Η οργάνωση του πρώιμου βυζαντινού κράτους	9
2	Θρησκευτικές εξελίξεις: Αρχαία θρησκεία, χριστιανισμός, επίσημο δόγμα, αιρέσεις	15
3	Η αυτοκρατορία επί Ιουστινιανού: Εσωτερικές και εξωτερικές εξελίξεις.	20
	Αποτιμητής	26

ΕΝΟΤΗΤΑ 2: ΕΠΟΧΗ ΑΝΑΔΙΟΡΓΑΝΩΣΗΣ ΚΑΙ ΑΝΑΜΟΡΦΩΣΗΣ

4	7ος-8ος αιώνας	27
5	Σλάβοι και Βούλγαροι στον περίγυρο του Βυζαντίου	32
6	Η εμφάνιση του Ισλάμ και η εξάπλωση των Αράβων. Ο αραβικός πολιτισμός	36
7	Η έριδα για τις εικόνες.	41
	Αποτιμητής	45

ΕΝΟΤΗΤΑ 3: Η ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗ ΕΥΡΩΠΗ

8	Από τη μετανάστευση των λαών στο βασίλειο των Φράγκων (4ος-10ος αιώνας).	47
	Πολιτικές και εκκλησιαστικές δομές.	47
	Αποτιμητής	53

ΕΝΟΤΗΤΑ 4: ΟΙ ΕΠΙΔΡΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ ΣΤΟΥΣ ΣΛΑΒΙΚΟΥΣ ΛΑΟΥΣ

9	Ο εκχριστιανισμός Μοραβών και Βουλγάρων	55
	Αποτιμητής	60

ΕΝΟΤΗΤΑ 5: Η ΜΕΓΑΛΗ ΑΚΜΗ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ

10	Ο 9ος και ο 10ος αιώνας	61
11	Ο εκχριστιανισμός των Ρώσων	69
12	Η πολιτική των Μακεδόνων: Κράτος (νομοθεσία) – Κοινωνία – Οικονομία.	73
13	Η πνευματική αναγέννηση της εποχής των Μακεδόνων	79
	Αποτιμητής	84

ΕΝΟΤΗΤΑ 6: Η ΕΞΑΣΘΕΝΗΣΗ ΤΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

14	Ο 11ος αιώνας και η σημασία του	85
15	Το Βυζάντιο μεταξύ Ανατολής και Δύσης: Ο ρόλος των Κομνηνών	90
16	Το «κίνημα» των Σταυροφοριών: Αίτια και συνέπειες	95
17	Η Τέταρτη Σταυροφορία και οι επιπτώσεις της. Ο διαμελισμός της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας.	100
18	Εμφάνιση και εξάπλωση των Οθωμανών.	105
19	Οι προσπάθειες ανασυγκρότησης: Η δυναστεία των Παλαιολόγων	109
20	Η Άλωση της Κωνσταντινούπολης	115
	Αποτιμητής	119

ΕΝΟΤΗΤΑ 7: Ο ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΑΛΩΣΗ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗΣ

21	Η οθωμανική και η βενετική κυριαρχία	121
	Αποτιμητής	127

ΕΝΟΤΗΤΑ 8: Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ ΖΩΗ ΣΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ

22	Η καθημερινή ζωή στο Βυζάντιο	129
	Αποτιμητής	133

ΕΝΟΤΗΤΑ 9: ΓΡΑΜΜΑΤΑ, ΤΕΧΝΕΣ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ ΣΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ

23	Γράμματα, τέχνες και επιστήμες στο Βυζάντιο	135
	Αποτιμητής	141

ΕΝΟΤΗΤΑ 10: Η ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΗΣ ΔΥΤΙΚΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ

24	Πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές εξελίξεις (11ος-15ος αι.)	143
25	Ο ρόλος της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας	148
26	Ο δυτικός μεσαιωνικός πολιτισμός	152
	Αποτιμητής	157

	ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΟΝΟΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΟΡΩΝ	159
	ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ	161
	ΠΙΝΑΚΑΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΩΝ	163
	ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	165
	ΔΙΚΤΥΟΓΡΑΦΙΑ	167

ΕΝΟΤΗΤΑ 1

Από τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία στο Βυζάντιο

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Η οργάνωση του πρώιμου βυζαντινού κράτους

Το μεταρρυθμιστικό έργο του Μ. Κωνσταντίνου, και ιδίως η απόφασή του να αναδείξει την Κωνσταντινούπολη στο νέο πολιτικό και πολιτισμικό κέντρο της αυτοκρατορίας, διαδραμάτισαν καθοριστικό ρόλο για τη μετεξέλιξη του ρωμαϊκού κράτους στο χριστιανικό βασίλειο της ελληνορωμαϊκής Ανατολής. Γενικότερα, σε αυτή τη μεταβατική περίοδο, η οργάνωση του κράτους στηρίχθηκε σε στοιχεία που κληρονόμησε από το ρωμαϊκό παρελθόν, υιοθέτησε όμως και νέα χαρακτηριστικά.

Κράτος και κοινωνία σε μετεξέλιξη

Στην Πρώιμη Βυζαντινή Περίοδο (4ος-6ος αιώνας) διατηρούνταν ακόμα ορισμένα από τα χαρακτηριστικά του αρχαίου κόσμου και του ρωμαϊκού παρελθόντος, παράλληλα όμως εμφανίστηκαν νέα στοιχεία που άλλαξαν το κράτος και την κοινωνία:

- Η λατινική παρέμενε η κύρια γλώσσα της κρατικής διοίκησης και των στρατιωτικών αξιωματών, παράλληλα όμως η ελληνική, που ήταν η κύρια γλώσσα επικοινωνίας στις ανατολικές επαρχίες της αυτοκρατορίας, ολοένα κέρδιζε έδαφος στη νομοθεσία και στην ανώτατη εκπαίδευση.

- Η αρχαία φιλοσοφία παρέμενε ζωντανή, κυρίως μέσα από τη φιλοσοφική σχολή του **νεοπλατωνισμού**, σταδιακά όμως κυριάρχησε ο χριστιανισμός και η νέα φιλοσοφία ζωής που τον συνόδευε.
- Ο στρατός διατηρούσε την πειθαρχία και το υψηλό επίπεδο εκπαίδευσης που του είχαν χαρίσει σημαντικές νίκες στα χρόνια της ακμής της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, αναπροσάρμοσε όμως τις τακτικές του και δέχτηκε στις τάξεις του όλο και περισσότερους **βαρβάρους**.

1. Βυζαντινός ή Ρωμαίος;

Μια σύγχρονη ιστορικός αναφέρεται στο όνομα με το οποίο αυτοπροσδιορίζονταν οι Βυζαντινοί.

... Η Κων/πολη καταλάμβανε τη θέση της κλασσικής πόλης του Βυζαντίου, απ' την οποία προκύπτει ο όρος «βυζαντινός», αλλά και η σημερινή χρήση της λέξης Βυζάντιο. Οι πολίτες όμως της ανατολικής αυτοκρατορίας αυτοαποκαλούνταν «Ρωμαίοι». Απ' την πρακτική αυτή προήλθε η ονομασία «Ρουμ», που χρησιμοποιήθηκε στις τουρκικές και αραβικές πηγές για να περιγράψει τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία, και ο προσδιορισμός «Ρωμιός», που όριζε τους χριστιανικούς πληθυσμούς της οθωμανικής περιόδου.

Cameron A., *Οι Βυζαντινοί*, εκδ. Ψυχογιός, Αθήνα 2009, σ. 29.

1. Η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία στο τέλος της βασιλείας του Μ. Κωνσταντίνου (337)

- Οι εκδηλώσεις της αστικής ζωής συνεχίζονταν (λουτρά, θέατρα, **παλαίστρες** κ.ά.), οι μεγάλες πόλεις διατηρούσαν την οικονομική και πολιτιστική σημασία τους (π.χ. Θεσσαλονίκη, Έφεσος, Αντιόχεια, Αλεξάνδρεια κ.ά.) και τα **αστικά συμβούλια** (*curiae*) παρέμεναν ενεργά. Ωστόσο, η έκτασή τους μειώθηκε και οι άνθρωποι γίνονταν όλο και πιο απρόθυμοι να αναλάβουν καθήκοντα βουλευτών στα τοπικά βουλευτήρια.

Κωνσταντίνος ο Μέγας

Σε αυτή τη μεταβατική περίοδο, το έργο του αυτοκράτορα Κωνσταντίνου Α΄ λειτούργησε ως καταλύτης των εξελίξεων. Ο Φλάβιος Βαλέριος Κωνσταντίνος ή Κωνσταντίνος Α΄ (324-337), γιος του Αυγούστου των δυτικών επαρχιών της Αυτοκρατορίας Κωνσταντίνου Α΄ Χλωρού, ανακηρύχθηκε από τις ρωμαϊκές λεγεώνες αυτοκράτορας στο Εβόρακο (σημερινό Γιορκ της Αγγλίας) το 306. Αφού νίκησε τους ανταγωνιστές του, τον Μαξέντιο στη Μουλβία Γέφυρα κοντά στη Ρώμη (312) και τον Λικίνιο στη Χρυσούπολη της Μ. Ασίας (324), βασίλευσε στη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία ως μονοκράτορας.

Οι περίοδοι της Βυζαντινής ιστορίας (χρονογραμμή)

Η ρωμαιοβυζαντινή στρατιωτική παράδοση (κείμενο)

2. Το ρωμαϊκό θέατρο της Εφέσου. Η Έφεσος ήταν μία από τις μεγάλες πόλεις της Αρχαιότητας που παρέμεινε σημαντική κατά την Πρώιμη Βυζαντινή Περίοδο.

2. Μια θεία δύναμη οδηγεί τον Κωνσταντίνο

Ο εκκλησιαστικός ιστορικός Φιλοστόργιος (5ος αιώνας) μάς μεταφέρει μία αφήγηση που θέλει να τονίσει τη θεία παρέμβαση στο γεγονός της ίδρυσης της Κωνσταντινούπολης.

... Λένε ότι ο Κωνσταντίνος, κατά το 18ο έτος της βασιλείας του, μετέτρεψε το Βυζάντιο σε Κωνσταντινούπολη και όρισε το μήκος του τείχους, διατρέχοντάς το με τα πόδια και κρατώντας στο χέρι ένα δόρυ. Επειδή όμως αυτοί που τον ακολουθούσαν θεώρησαν ότι επιμηκύνει το τείχος περισσότερο απ' όσο πρέπει, κάποιος τον πλησίασε και τον ρώτησε: «Μέχρι πού, κύριε;». Αυτός αμέσως απάντησε: «Μέχρι να σταματήσει αυτός που βρίσκεται μπροστά μου». Φανέρωσε έτσι ότι κάποια ουράνια δύναμη βρισκόταν μπροστά του και του υποδείκνυε τι να κάνει. Αφού λοιπόν ίδρυσε την πόλη, την ονόμασε «Alma Roma», που στα ελληνικά σημαίνει «ένδοξη». Συγκρότησε σύγκλητο, παρείχε στους κατοίκους επαρκέστατο σιτηρέσιο και τη στόλισε με κάθε πολυτέλεια, ώστε να ξεπεράσει σε δόξα την παλαιότερη Ρώμη...

Πρωτότυπο κείμενο: Φιλοστόργιος.

Εκκλησιαστική Ιστορία II, εκδ. Bidez, στο Θ. Δετοράκης, *Βυζαντινή Φιλολογία: τα πρόσωπα και τα κείμενα*, τ. Α΄, Ηράκλειο 1995, σελ. 501 (το πρωτότυπο κείμενο έχει αποδοθεί στη Νέα Ελληνική).

Ο Κωνσταντίνος εφάρμοσε μια σειρά σημαντικών μεταρρυθμίσεων:

- Συγκρότησε ισχυρή κεντρική διοίκηση με επικεφαλής τον **Μάγιστρο των Οφφικίων** (magister officiorum).
- Χώρισε την πολιτική από τη στρατιωτική διοίκηση σε κάθε επαρχία της αυτοκρατορίας, αναθέτοντας την πρώτη στον «**έπαρχο του πραιτωρίου**» (praefectus praetorio) και τη δεύτερη στον «**στρατηγό**» ή «στρατηλάτη» (magister militum).
- Χώρισε τις στρατιωτικές δυνάμεις σε μονάδες ανάσχεσης (**λιμιτανέοι**) και μονάδες αντεπίθεσης και κρούσης (**κομιτατήσιοι**) για την αποτελεσματικότερη φύλαξη των συνόρων της αυτοκρατορίας.
- Εισήγαγε ένα νέο χρυσό νόμισμα, τον «**σόλιδο**» (και αργότερα «ιστάμενον» ή «υπέρπυρον»), που ισοδυναμούσε με το 1/72 της **λίτρας** χρυσού. Το νόμισμα αυτό έμεινε σταθερό μέχρι τον 11ο αιώνα και γνώρισε εξαιρετική επιτυχία ως μέσο εμπορικών συναλλαγών σε όλον τον τότε γνωστό κόσμο. Για τον λόγο αυτό, ονομάστηκε από ορισμένους μελετητές «**δολάριο του Μεσαίωνα**».
- Στα χρόνια της βασιλείας του Κωνσταντίνου, ο εκκλησιαστικός ιστορικός Ευσέβιος Καισαρείας διατύπωσε τις βασικές αρχές της πολιτικής ιδεολογίας των Βυζαντινών, τις οποίες υιοθέτησαν όλοι οι διάδοχοι του Κωνσταντίνου μέχρι το τέλος της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας: το πολίτευμα της μοναρχίας ήταν η επίγεια αντανάκλαση της ουράνιας βασιλείας και ο αυτοκράτορας ήταν ο «ένσαρκος νόμος», δηλαδή η ζωντανή έκφραση της θείας δικαιοσύνης πάνω στη Γη.
- Τέλος, στον Κωνσταντίνο οφείλονται οι δύο σημαντικότερες αλλαγές που σηματοδότησαν το τέλος του αρχαίου κόσμου: η αναγνώριση και ευνοϊκή αντιμετώπιση του χριστιανισμού από το ρωμαϊκό κράτος και η δημιουργία ενός νέου πολιτικού κέντρου στην Ανατολή με την ίδρυση της Κωνσταντινούπολης ή Νέας Ρώμης.

3. Χρυσός ρωμαϊκός σόλιδος που απεικονίζει τον Μ. Κων/νο. Στην οπίσθια όψη εικονίζεται θριαμβικός κίονας, πάνω στον οποίο κάθεται μια κουκουβάγια. Αριστερά βλέπουμε ένα κράνος και δεξιά ένα δόρυ και μια ασπίδα. Νομισματικό Μουσείο, Αθήνα.

4. Νόμισμα που απεικονίζει τον αυτοκράτορα Αναστάσιο, με κράνος, θώρακα και δόρυ. Στην οπίσθια όψη υπάρχει παράσταση της προσωποποιημένης Νίκης. Σε μία εποχή όπου δεν υπήρχαν μέσα ενημέρωσης, τα νομίσματα, εκτός από μέσο οικονομικών συναλλαγών, ήταν και μέσο διάδοσης της αυτοκρατορικής ιδεολογίας. Βρετανικό Μουσείο, Λονδίνο.

Η πολιτική θεωρία των Βυζαντινών (κείμενο)

Η επιλογή της θέσης της Κωνσταντινούπολης (κείμενο)

Ο Μ. Κωνσταντίνος στολίζει τη νέα πρωτεύουσα (κείμενο)

Οι μεγάλοι της Ιστορίας

Η Κωνσταντινούπολη

Η Κωνσταντινούπολη θεμελιώθηκε το 324 και εγκαινιάστηκε επίσημα στις 11 Μαΐου του 330. Ο Κωνσταντίνος κόσμησε τη νέα πόλη με ένα μεγαλοπρεπές «παλάτιον», έναν εντυπωσιακό ιππόδρομο, έναν θριαμβικό κίονα, καπιτώλιο, μέγαρο γερουσίας, λουτρά, αγορά (φόρουμ), αψίδες και πολλά έργα τέχνης προερχόμενα σε μεγάλο βαθμό από τη σύληση μνημείων της αρχαιότητας. Δημιούργησε μια νέα συγκλητική τάξη με αρμοδιότητες μόνο συμβουλευτικές και καθιέρωσε δωρεάν δημόσιο επισιτισμό για τους κατοίκους με τα

ΕΝΟΤΗΤΑ 1 • ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

5. Τοπογραφική απεικόνιση της Κωνσταντινούπολης.

έσοδα τα οποία προέκυπταν από τη φορολόγηση των ευπόρων (**ανώνων**), συνεχίζοντας τη ρωμαϊκή παράδοση της προσφοράς στον λαό «άρτου και θεαμάτων». Για την προστασία της πόλης έχτισε ένα τείχος, στο οποίο αργότερα πρόσθεσε δεύτερο ευρύτερο ο Θεοδόσιος Β΄, για να περιτείχισει εκείνες τις συνοικίες οι οποίες είχαν εν τω μεταξύ προστεθεί στη διαρκώς αυξανόμενη πληθυσμιακά Κωνσταντινούπολη. Στην αρχή της «μέσης οδού», της κύριας οδικής αρτηρίας της Πόλης, τοποθετήθηκε το «μίλιον», ένα μνημείο από το οποίο υπολογίζονταν οι αποστάσεις προς όλες τις πόλεις της αυτοκρατορίας, υπενθυμίζοντας σε όλους ότι η Κωνσταντινούπολη ήταν το αναμφισβήτητο πολιτικό, οικονομικό και πολιτιστικό κέντρο.

Η νέα πόλη βρισκόταν στο ανατολικό τμήμα της αυτοκρατορίας, που ήταν οικονομικά ισχυρότερο και πιο πολυπληθές σε σύγκριση με το δυτικό. Η τοποθεσία της ήταν οχυρή, καθώς προστατευόταν στις τρεις πλευρές της από τη θάλασσα και διέθετε ασφαλές αγκυροβόλιο (Κεράτιος κόλπος). Βρισκόταν επίσης στο σταυροδρόμι της θαλάσσιας εμπορικής οδού που συνέδεε τον Εύξεινο Πόντο με τη Μεσόγειο και της χερσαίας εμπορικής οδού που συνέδεε την Ασία με την Ευρώπη. Ακόμα, η θέση της ευνοούσε την αποτελεσματική άμυνα. Ήταν πιο κοντά στο σύνορο του Δούναβη, απ' όπου πραγματοποιούσαν επιδρομές οι βάρβαροι (Οστρογότθοι, Ούννοι, Βάνδαλοι), και στην Περσία, όπου οι Σασσανίδες είχαν ιδρύσει ισχυρό βασίλειο που απειλούσε την αυτοκρατορία.

Τα πλεονεκτήματα της Κωνσταντινούπολης αιτιολογούν τη ραγδαία αύξηση του πληθυσμού της. Στις περιόδους της ακμής της αριθμούσε, σύμφωνα με ορισμένους υπολογισμούς, περισσότερους από 500.000 κατοίκους και ήταν η μεγαλύτερη πόλη του χριστιανικού κόσμου. Ήταν η «βασιλίδα των πόλεων» ή απλώς η «Πόλη».

Η πολιτική που ακολούθησε ο Κωνσταντίνος Α΄ άσκησε πολύ μεγάλη επίδραση στους διαδόχους του και άλλαξε με τρόπο καθοριστικό τη φυσιογνωμία του ρωμαϊκού κράτους. Για αυτούς τους λόγους ονομάστηκε «μέγας». Αναγορεύτηκε επίσης «άγιος» και «ισαπόστολος» από τη χριστιανική Εκκλησία για τη θρησκευτική του πολιτική.

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Να αναφέρετε δύο τουλάχιστον χαρακτηριστικά του αρχαίου κόσμου που διατηρήθηκαν και κατά την Πρωτοβυζαντινή Περίοδο (4ος-6ος αιώνες).
2. Ποια είναι, κατά την άποψή σας, η σημαντικότερη μεταρρύθμιση που εισήγαγε ο Μ. Κωνσταντίνος και γιατί;
3. Στην Πηγή 2 ο εκκλησιαστικός ιστορικός Φιλοστόργιος μας μεταφέρει μία αφήγηση που τονίζει τη θεία παρέμβαση στο γεγονός της ίδρυσης της Κωνσταντινούπολης, αλλά και το νέο όνομα που έλαβε η πόλη κατά την ίδρυσή της. Πώς συνδέονται αυτά τα δύο στοιχεία με τις βασικές επιδιώξεις της πολιτικής του Μ. Κωνσταντίνου;

6. Τα ισχυρά θεοδοσιανά τείχη της Κωνσταντινούπολης. Για μία χιλιετία προστάτευσαν την Πόλη από πολλούς επίδοξους κατακτητές. Διακρίνονται: 1. η τάφρος, 2. το προτείχισμα, 3. το εξωτερικό τείχος, 4. το εσωτερικό τείχος.

Γλωσσάρι

Αννώνη (annona civica): Φορολογική επιβάρυνση, τα έσοδα της οποίας χρησιμοποιούνταν για τον επισιτισμό των πόλεων.

Αστικά συμβούλια (curiae): Τοπικά κοινοβούλια, υπεύθυνα για την εύρυθμη λειτουργία των θεσμών της πόλης. Οι βουλευτές (curiales) ήταν γόνοι αριστοκρατικών οικογενειών και τοπικοί αξιωματούχοι.

Βάρβαροι: Όρος με τον οποίο οι Βυζαντινοί δήλωναν όλους τους αλλόγλωσσους λαούς που κατοικούσαν εκτός των συνόρων της Αυτοκρατορίας.

Έπαρχος του Πραιτωρίου (praefectus praetorio): Ανώτατο πολιτικό αξίωμα της επαρχιακής διοίκησης.

Κομιτατήσιοι (comitatenses): Στρατιώτες των κινητών στρατιωτικών μονάδων αντεπίθεσης και κρούσης.

Λιμιτανέοι (limitanei): Στρατιώτες των μονάδων προκάλυψης και φύλαξης των συνόρων.

Λίτρα: Μονάδα μέτρησης βάρους με διάφορες

παραλλαγές, π.χ. η λίτρα χρυσού ήταν μονάδα του βυζαντινού νομισματικού συστήματος και ισοδυναμούσε με 322,56 γρ. χρυσού.

Μάγιστρος των Οφφικίων (magister officiorum): Ανώτατος διοικητικός αξιωματούχος, επικεφαλής της αυτοκρατορικής γραμματείας.

Νεοπλατωνισμός: Φιλοσοφική Σχολή που αποτελούσε τη συνέχεια της διδασκαλίας του Πλάτωνα κατά την Ύστερη Αρχαιότητα (3ος-6ος αιώνες).

Παλαίστρα: Τμήμα των αρχαίων Γυμνασίων (χώρων σωματικής άσκησης) για τη διεξαγωγή του αγωνίσματος της πάλης και άλλων αθλημάτων.

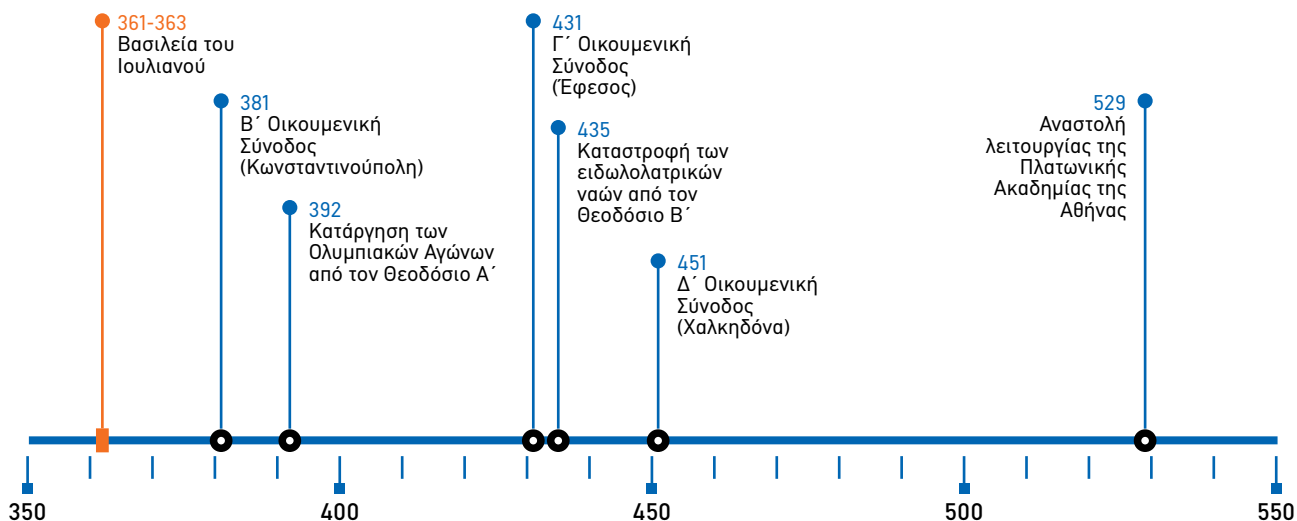
Σόλιδος (solidus): Χρυσό νόμισμα που καθιερώθηκε από τον Κωνσταντίνο Α΄. Η ονομασία τους στα Λατινικά (solidus) σημαίνει «στερεός, συμπαγής».

Στρατηγός (magister militum): Ανώτατο στρατιωτικό αξίωμα της επαρχιακής διοίκησης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

Θρησκευτικές εξελίξεις: Αρχαία θρησκεία, χριστιανισμός, επίσημο δόγμα, αιρέσεις

Στον χώρο της θρησκείας, ο χριστιανισμός και το ορθόδοξο δόγμα επικράτησαν τελικά έναντι της αρχαίας θρησκείας και των αιρέσεων. Γενικότερα, οι θρησκευτικές εξελίξεις συνέβαλαν αποφασιστικά στην αλλαγή της φυσιογνωμίας του αρχαίου κόσμου.

Ο χριστιανισμός και η αρχαία θρησκεία

Ο Μ. Κωνσταντίνος διατήρησε τον τίτλο του **ανώτατου αρχιερέα** της αρχαίας θρησκείας (*pontifex maximus*), που κατείχαν όλοι οι Ρωμαίοι αυτοκράτορες, και βαπτίστηκε χριστιανός στο τέλος πλέον της ζωής του. Επέλεξε όμως συνειδητά να υποστηρίξει τον χριστιανισμό και έλαβε αποφάσεις που ευνόησαν τη χριστιανική θρησκεία.

- Το 313, στο Μεδιόλανο (σημερινό Μιλάνο της Ιταλίας), ο Κωνσταντίνος υπέγραψε μαζί με τον συναυτοκράτορα Λικίνιο το διάταγμα της ανεξιθρησκίας, με το οποίο επέτρεπαν σε όλους τους πολίτες της αυτοκρατορίας –επομένως και στους χριστιανούς– να ασκούν ελεύθερα τα θρησκευτικά τους καθήκοντα. Το κείμενο, που επικράτησε να ονομάζεται «**διάταγμα των Μεδιολάνων**», επικύρωσε το περιεχόμενο μιας παρόμοιας επιστολής που είχε στείλει ο Γαλέριος το 311 στους επαρχιακούς διοικητές.
- Αναγνώρισε τις αποφάσεις των επισκοπικών δικαστηρίων ως δεσμευτικές για το κράτος, ακόμα και σε μη εκκλησιαστικές υποθέσεις.

- Επέστρεψε στις χριστιανικές κοινότητες τις δημευμένες περιουσίες τους και παρείχε κρατικές χορηγίες για την κατασκευή και τον εξωραϊσμό χώρων λατρείας.
- Απάλλαξε τον χριστιανικό κλήρο από τις υποχρεώσεις του στα συμβούλια των πόλεων και από άλλα δημόσια βάρη.
- Ανέδειξε τους Αγίους Τόπους ως ιερό προσκύνημα των χριστιανών, χρηματοδοτώντας την ανέγερση του Ναού της Αναστάσεως στην Ιερουσαλήμ και του Ναού της Γεννήσεως στη Βηθλεέμ.
- Σε συμβολικό επίπεδο, η απόφαση του Κωνσταντίνου να συμπορευτεί με τη νέα θρησκεία εκφράστηκε από την αφήγηση για το «όραμα του σταυρού». Σύμφωνα με όσα παραδίδουν οι ιστορικοί Λακτάντιος και Ευσέβιος Καισαρείας, τις παραμονές της μάχης κατά του Μαξέντιου στη Μουλβία Γέφυρα (312), ο Κωνσταντίνος είδε στον ουρανό ένα φωτεινό σταυρικό σύμπλεγμα (χριστόγραμμα) με την επιγραφή «ἐν τούτῳ νίκα», δηλαδή «με αυτό να νικήσεις».

Αντιθέτως, η στάση του κράτους απέναντι στους οπαδούς της ειδωλολατρίας γινόταν όλο και πιο εχθρική. Ο Θεοδόσιος Α' απαγόρευσε όλες τις παγανιστικές τελετές και κατάργησε τους Ολυμπιακούς Αγώνες και τα Ελευσίνια Μυστήρια (392-393). Ο Θεοδόσιος Β' διέταξε να καταστραφούν οι ειδωλολατρικοί ναοί που είχαν απομείνει ή να μετατραπούν σε χριστιανικούς (435). Όταν, τέλος, επί Ιουστινιανού Α' έκλεισε η Πλατωνική Ακαδημία, ο τελευταίος σχολάρχης Δαμάσκιος και οι υπόλοιποι φιλόσοφοι κατέφυγαν στην Κτησιφώντα, στην αυλή του βασιλιά της Περσίας Χοσρόη Α'.

Μια αποτυχημένη προσπάθεια αναβίωσης της ειδωλολατρίας έκανε ο αυτοκράτορας Ιουλιανός κατά τη διάρκεια της σύντομης βασιλείας του (361-363). Ο Ιουλιανός, μεγάλος θαυμαστής της ελληνικής φιλοσοφίας, προέτρεψε τους παγανιστές ιερείς να αναπτύξουν έντονη φιλανθρωπική δράση, για να επαναφέρουν τον απλό λαό στην αρχαία θρησκεία. Προσπάθησε να αποκλείσει τους χριστιανούς από τα δημόσια αξιώματα και απαγόρευσε στους χριστιανούς δασκάλους να διδάσκουν την αρχαία γραμματεία. Για την αντιχριστιανική πολιτική του ονομάστηκε από την Εκκλησία «παραβάτης» ή «αποστάτης».

Παράλληλα με τη σύγκρουση των δύο θρησκειών, εξελισσόταν και μία προσπάθεια να συνδυαστεί η μελέτη των αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων με τα διδάγματα του χριστιανισμού. Πατέρες της

1. Μαρμάρινο αγαλματίδιο του Καλού Ποιμένα. «Ο καλός ποιμήν» ήταν συνηθισμένο θέμα της αρχαίας τέχνης που απέκτησε σταδιακά χριστιανικό περιεχόμενο. Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού Θεσσαλονίκης

2. Το αρχαίο στάδιο της Ολυμπίας. Οι Ολυμπιακοί Αγώνες καταργήθηκαν από τον αυτοκράτορα Θεοδόσιο Α' το 393, μαζί με όλες τις παγανιστικές τελετές.

Το διάταγμα των Μεδιολάνων (κείμενο)

Η καταδίκη ενός εγκλήματος θρησκευτικού φανατισμού (κείμενο)

Ο Ιουλιανός κατά των χριστιανών δασκάλων (κείμενο)

Εκκλησίας που διέθεταν κλασική παιδεία, όπως ο Μ. Βασίλειος, ο Γρηγόριος Ναζιανζηνός και ο Ιωάννης Χρυσόστομος, πρότειναν μία εκλεκτική στάση απέναντι στα αρχαία συγγράμματα. Τα χιλιάδες χειρόγραφα που μας κληροδότησε το Βυζάντιο αποδεικνύουν ότι οι Βυζαντινοί δεν σταμάτησαν ποτέ να αντιγράφουν, να μελετούν και να σχολιάζουν την κλασική γραμματεία.

Το επίσημο δόγμα και οι αιρέσεις

Στην Πρώιμη Βυζαντινή Περίοδο, η επίσημη Εκκλησία, στην προσπάθειά της να διατυπώσει με ακρίβεια το χριστιανικό δόγμα, βρέθηκε στην ανάγκη να εξετάσει λεπτά θεολογικά ζητήματα, όπως ήταν η τριαδική υπόσταση του Θεού, οι δύο φύσεις του Χριστού κ.ά. Από αυτή τη συζήτηση προέκυπταν κατά καιρούς λανθασμένες ερμηνείες, οι οποίες καταδικάζονταν από τις «οικουμενικές συνόδους», δηλαδή από συνελεύσεις μεγάλου αριθμού επισκόπων από όλον τον χριστιανικό κόσμο. Εφόσον όμως ο χριστιανισμός αναδείχθηκε σε ευνοούμενη και αργότερα επίσημη κρατική θρησκεία, οτιδήποτε μπορούσε να θέσει σε κίνδυνο την ενότητα της Εκκλησίας αντιμετωπιζόταν ως κίνδυνος για την ενότητα και την ευταξία της ίδιας της αυτοκρατορίας. Έτσι εξηγείται το ζωηρό ενδιαφέρον που έδειχναν οι αυτοκράτορες για δογματικά ζητήματα και τα σκληρά μέτρα που έπαιρναν κατά των αιρετικών.

Την αρχή έκανε ο ίδιος ο Μ. Κωνσταντίνος, ο οποίος ως προστάτης της Εκκλησίας συγκάλεσε την πρώτη **Οικουμενική Σύνοδο** στη Νίκαια της Βιθυνίας (325). Το έργο των επτά πρώτων Οικουμενικών Συνόδων, που γίνονται αποδεκτές τόσο από την Ανατολική όσο και από τη Δυτική Εκκλησία, ήταν συνοπτικά το εξής:

- Α΄ Οικουμενική Σύνοδος (Νίκαια, 325): Καταδίκασε τον αρειανισμό, μία **αίρεση** που πρέσβευε ότι ο Χριστός ήταν μεταγενέστερος, άρα υποδεέστερος του πατέρα.
- Β΄ Οικουμενική Σύνοδος (Κωνσταντινούπολη, 381): Καταδίκασε πάλι τη διδασκαλία του Αρείου και τους πνευματομάχους ή μακεδονιανούς, μία αίρεση που αμφισβητούσε τη θεία φύση του Αγίου Πνεύματος. Στις δύο πρώτες οικουμενικές συνόδους συντάχθηκε και συμπληρώθηκε το «Σύμβολο της Πίστεως», μια περιληπτική διατύπωση του χριστιανικού δόγματος.
- Γ΄ Οικουμενική Σύνοδος (Έφεσος, 431): Απέρριψε τον νεστοριανισμό, που υποστήριζε ότι η ανθρώπινη φύση του

1. Η Εκκλησία και το κράτος

Στο παρακάτω απόσπασμα η συγγραφέας αιτιολογεί γιατί το ρωμαϊκό κράτος ενδιαφερόταν για την ενότητα της χριστιανικής εκκλησίας.

... Γιατί όμως η θέση, τα προβλήματα και η κατάσταση μιας μειονοτικής όπως είπαμε Εκκλησίας σαν τη χριστιανική να αποτελέσει μέλημα του επίσημου κράτους; Να θυμίσω για απάντηση στο ερώτημα ότι, αν και τα θρησκευτικά προβλήματα και οι θεολογικές διαμάχες αφορούν μόνο στους χριστιανούς και την Εκκλησία τους, η ειρηνική όμως συμβίωση των πληθυσμών της αυτοκρατορίας, η *pax romana*, είναι καθήκον μόνο αυτοκρατορικό. Καθετί που μπορεί λοιπόν να διαταράξει την τάξη πρέπει να παρακολουθείται άγρυπνα από τους επιφορτισμένους με την ασφάλεια και την πολιτική ειρήνη κρατικών λειτουργούς, τους αντιπροσώπους του αυτοκράτορα...

Γλύκατζη-Αρβελέρ Ε., *Γιατί το Βυζάντιο*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2009, σ. 154.

3. Ανδριάντας του αυτοκράτορα Ιουλιανού. Ο Ιουλιανός προσπάθησε χωρίς επιτυχία να αναβιώσει την αρχαία θρησκεία. Μουσείο Κλονύ, Παρίσι.

Χριστού υπερείχε έναντι της θείας φύσης και αποκαλούσε την Παναγία «Χριστοτόκο» και όχι «Θεοτόκο».

- Δ΄ Οικουμενική Σύνοδος (Χαλκηδόνα, 451): Καταδίκασε τον μονοφυσιτισμό, που υποστήριζε ότι η θεία φύση του Χριστού είχε απορροφήσει την ανθρώπινη.
- Ε΄ Οικουμενική Σύνοδος (Κωνσταντινούπολη, 553): Επικύρωσε τις αποφάσεις των προηγούμενων συνόδων.
- ΣΤ΄ Οικουμενική Σύνοδος (Κωνσταντινούπολη, 680-681): Απέρριψε τον μονοθελητισμό, που δίδασκε ότι ο Χριστός είχε δύο φύσεις αλλά μόνο μία θέληση.
- Πενθέκτη (ή εν Τρούλλω) Οικουμενική Σύνοδος (Κωνσταντινούπολη, 691): Συστηματοποίησε τις αποφάσεις των δύο προηγούμενων συνόδων.
- Ζ΄ Οικουμενική Σύνοδος (Νίκαια, 787): Καταδίκασε την εικονομαχία και αποφάσισε την αναστήλωση των εικόνων. Η καταδίκη των αιρέσεων από τις οικουμενικές συνόδους δεν σήμανε αυτομάτως και τη εξάλειψή τους. Αντιθέτως, ορισμένες αιρέσεις αποδείχτηκαν πολύ ανθεκτικές και κατά περιόδους κέρδισαν τη συμπάθεια της αυτοκρατορικής αυλής. Οι δογματικές διαμάχες ήταν μόνιμο γνώρισμα της πνευματικής ζωής στο Βυζάντιο και οι λόγοι που τις προκαλούσαν δεν είχαν μόνο θεολογικό αλλά και πολιτικό χαρακτήρα.

Ο μοναχισμός

Ένα από τα πιο χαρακτηριστικά στοιχεία της Πρώιμης Βυζαντινής Περιόδου στον χώρο της θρησκείας ήταν η εμφάνιση του κινήματος του «**αναχωρητισμού**», που εκδηλώθηκε αρχικά στην Αίγυπτο, τον 3ο αιώνα, με ιδρυτή τον Μ. Αντώνιο. Οι «αναχωρητές» ή «ερημίτες» εγκατέλειπαν τις πόλεις και τα χωριά και αποσύρονταν στην έρημο, όπου αφιέρωναν τη ζωή τους στην άσκηση και στην προσευχή. Τα ασκητικά τους κατορθώματα προκαλούσαν συχνά τον θαυμασμό των συγχρόνων τους. Από τον 4ο αιώνα αναπτύχθηκε και ο «κοινοβιακός μοναχισμός», δηλαδή η ίδρυση μοναστηριών σύμφωνα με τους κανόνες που είχαν θέσει ο Όσιος Παχώμιος και ο Μ. Βασίλειος, επίσκοπος Καισαρείας. Ο μοναχισμός, σε όλες του τις μορφές, αντιπροσώπευε μία πιο ριζοσπαστική εκδήλωση της χριστιανικής ζωής, που αναπτύχθηκε παράλληλα και συχνά ανεξάρτητα από την επίσημη Εκκλησία. Γνώρισε, πάντως, ευρύτατη διάδοση και επηρέασε σε μεγάλο βαθμό την κοινωνία και τον πολιτισμό του Βυζαντίου.

2. Λόγος για την υπεράσπιση της αρχαίας θρησκείας

Ο ρητοροδιδάσκαλος Λιβάνιος (4ος αιώνας) διαμαρτύρεται στον αυτοκράτορα Θεοδόσιο Α΄ για την καταστροφή των ειδωλολατρικών ναών.

... Αλλά λένε ότι το να μην υπάρχουν ιερά είναι χρήσιμο και στη γη και στους ανθρώπους που βρίσκονται πάνω της. Σ' αυτό το σημείο, βασιλιά, χρειάζεται από μέρους μου πολλή παρησία, φοβούμαι όμως μήπως λυπήσω κάποιον από αυτούς που είναι ανώτεροί μου. Ωστόσο, πρέπει να προχωρήσει ο λόγος, αφού αποσκοπεί σε ένα μόνο πράγμα, στην αλήθεια. Ας μου πει λοιπόν κάποιος από αυτούς που παράτησαν τις τσιμπίδες και τα σφυριά και τα αμόνια και που έχουν την αξίωση να δίνουν διαλέξεις για τον ουρανό και για όσους κατοικούν στον ουρανό, ποιο δρόμο ακολούθησαν οι Ρωμαίοι κι έφτασαν τόσο ψηλά ξεκινώντας από τα χαμηλά και ταπεινά; Ακολούθησαν τον θεό των χριστιανών; Ή ακολούθησαν τους θεούς που λατρεύονταν σε ιερά και σε βωμούς, από τους οποίους μάθαιναν, μέσω των μάντεων, τι έπρεπε να κάνουν ή να μην κάνουν;... (μετάφραση Α. Καμάρα)

Καμάρα Α., *Λιβανίου Προς Θεοδόσιον τον βασιλέα υπέρ των ιερών*, Κατάρτι, Αθήνα 1998, σ.79

Ο Μ. Βασίλειος για τη μελέτη των αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων (κείμενο)

Ο βυζαντινός ασκητισμός (κείμενο)

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Το πνεύμα της ανεξιθρησκίας που απηχεί το «διάταγμα των Μεδιολάνων» διατηρήθηκε ζωντανό κατά τους επόμενους αιώνες; Να απαντήσετε αξιοποιώντας πληροφορίες από τις πηγές (παραθέματα και ψηφιακά αντικείμενα).
2. Να συζητήσετε για τα στοιχεία που διαμόρφωσαν την ιδιαίτερη φυσιογνωμία του βυζαντινού κράτους και αποτέλεσαν τους ενοποιητικούς δεσμούς των υπηκόων του.
3. Γιατί, κατά τη γνώμη σας, απέτυχε η προσπάθεια του Ιουλιανού να επαναφέρει την αρχαία θρησκεία;

4. Παράσταση της Α΄ Οικουμενικής Συνόδου που συγκάλεσε ο Μ. Κωνσταντίνος στη Νίκαια το 325. *Εικόνες της Κρητικής Τέχνης*, Βικελαία Βιβλιοθήκη-Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 1993, εικ. 101.

5. Ο όσιος Συμεών ο Στυλίτης (5ος αιώνας) επέλεξε μια ιδιότυπη μορφή ασκητισμού. Ανέβηκε σε έναν στύλο και πέρασε εκεί ένα μεγάλο μέρος της ζωής του, κερδίζοντας την εκτίμηση και τον θαυμασμό των συγχρόνων του.

Γλωσσάρι

Αίρεση: Θρησκευτική διδασκαλία που αντιτίθεται στο επίσημο δόγμα και καταδικάζεται από την Εκκλησία.

Αναχωρητισμός: Η τάση εγκατάλειψης της κοινωνίας, με σκοπό την πνευματική άσκηση.

Ανώτατος Αρχιερέας (pontifex maximus): Το ανώτατο θρησκευτικό αξίωμα της αρχαίας ρωμαϊκής θρησκείας.

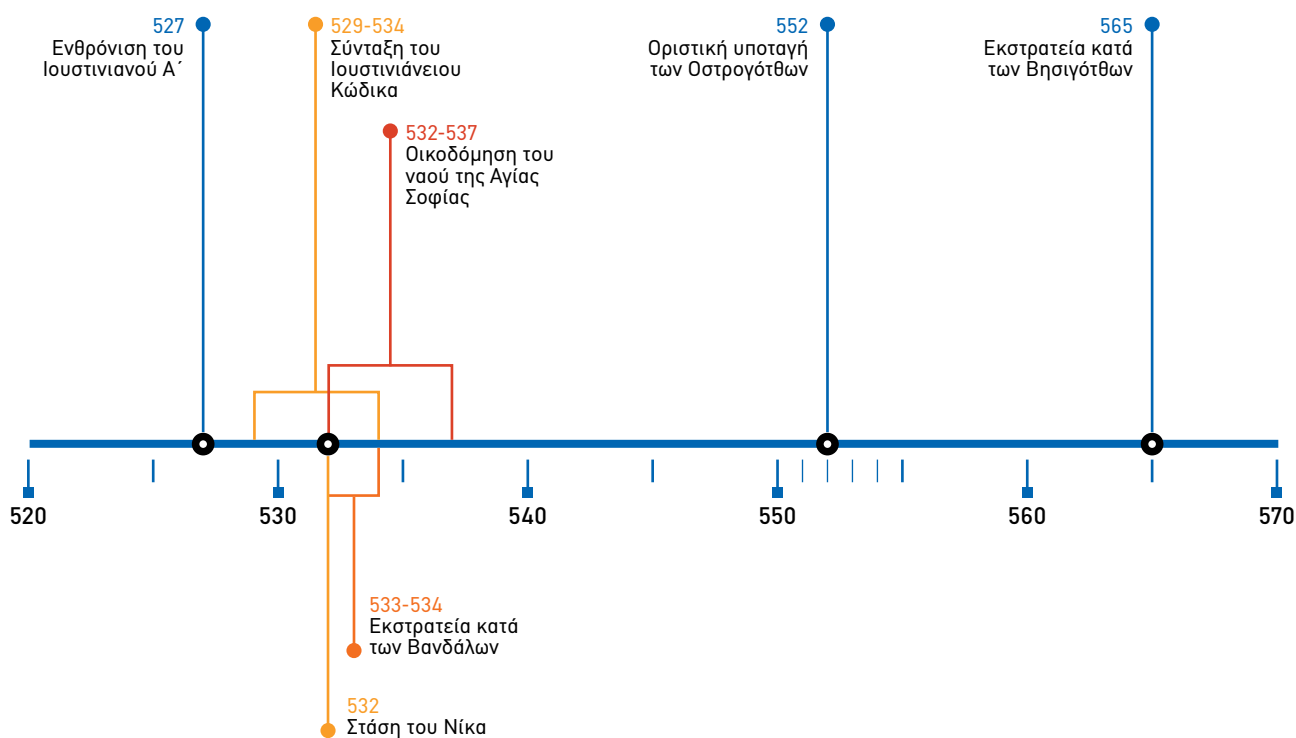
Διάταγμα (ή Έδικτο) των Μεδιολάνων: Επιστολή προς τους επαρχιακούς διοικητές, με την οποία θεσπίστηκε η ανεξιθρησκία στη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία (313).

Οικουμενική Σύνοδος: Συνέλευση μεγάλου αριθμού επισκόπων και εκκλησιαστικών αξιωματούχων για την επίλυση δογματικών ζητημάτων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

Η αυτοκρατορία επί Ιουστινιανού: Εσωτερικές και εξωτερικές εξελίξεις

Ο Ιουστινιανός Α΄ θεωρείται από πολλούς ο τελευταίος Ρωμαίος αυτοκράτορας, επειδή βασική επιδίωξη της εξωτερικής πολιτικής του ήταν η αποκατάσταση της ρωμαϊκής οικουμένης, δηλαδή η ανάκτηση των δυτικών επαρχιών της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Σημαντικά γεγονότα της εσωτερικής πολιτικής του ήταν η σύγκρουση με τους Δήμους της Κωνσταντινούπολης, η κωδικοποίηση των νόμων και η ανέγερση του ναού της Αγίας Σοφίας.

Από τον Μ. Κωνσταντίνο στον Ιουστινιανό

Μετά τον θάνατο του αυτοκράτορα Θεοδοσίου Α΄ (395), οι διάδοχοί του, Αρκάδιος και Ονώριος, ανέλαβαν την εξουσία στο ανατολικό και στο δυτικό τμήμα της αυτοκρατορίας αντίστοιχα. Από εκείνη την ιστορική στιγμή, τα δύο τμήματα της αυτοκρατορίας ακολούθησαν διαφορετικές ιστορικές πορείες, που επηρεάστηκαν σε μεγάλο βαθμό από τον τρόπο με τον οποίο αντιμετώπισαν τη μετανάστευση των γερμανικών φύλων. Η κίνηση των γερμανικών φύλων απειλούσε την αυτοκρατορία ήδη από το δεύτερο μισό του 4ου αιώνα, όταν ο αυτοκράτορας Ουάλης ή Βάλης (Valens) ηττήθηκε από τους Γότθους και σκοτώθηκε στη μάχη

της Αδριανούπολης (378). Κατά τον 5ο αιώνα, η Ρώμη λεηλατήθηκε δύο φορές, το 410 από τους **Βησιγόθους** και το 455 από τους **Βανδάλους**. Τα γερμανικά φύλα εγκαταστάθηκαν με διάφορους τρόπους στα εδάφη της Δυτικής Αυτοκρατορίας και δημιούργησαν τα δικά τους κρατικά μορφώματα. Όταν ο Οδόακρος, ηγέτης των Γόθων της Ιταλίας, καθαίρεσε τον τελευταίο Ρωμαίο αυτοκράτορα Ρωμόλο Αυγουστύλο (476), η Δυτική Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία έπαυσε και τυπικά να υπάρχει.

Αντίθετα, η Ανατολική Αυτοκρατορία κατόρθωσε να διαχειριστεί αποτελεσματικά τον γερμανικό κίνδυνο. Αποδέχτηκε την εγκατάσταση Γότθων **Φοιδεράτων** στα εδάφη νότια του ποταμού Δούναβη και απένειμε στους ηγέτες τους διοικητικά και στρατιωτικά αξιώματα. Η εξόντωση του ηγέτη της γερμανικής φατρίας Γαϊνά (400), και αργότερα του Άσπαρ (471), απέτρεψε τον εκγερμανισμό του κράτους, όταν η δύναμη των Γότθων αξιωματούχων ξεπέρασε τα ανεκτά όρια.

1. Προτιμότερος ο θάνατος από την απώλεια της εξουσίας

Ο Βυζαντινός ιστορικός Προκόπιος (6ος αιώνας) αφηγείται μια κρίσιμη καμπή στα γεγονότα της Στάσης του Νίκα: την παρέμβαση της αυτοκράτειρας Θεοδώρας η οποία μετέπεισε τον Ιουστινιανό.

... Όσοι βρίσκονταν γύρω από τον βασιλιά σκέπτονταν αν ήταν καλύτερο να μείνουν ή να τραπούν σε φυγή με τα πλοία. Και λέγονταν πολλά λόγια και για τα δύο ενδεχόμενα. Και η βασίλισσα Θεοδώρα είπε τα εξής: ... Ας μη μείνω ποτέ χωρίς αυτήν την πορφύρα και ας μη ζήσω ποτέ εκείνη την ημέρα που δεν θα με αποκαλούν όσοι με συναντούν «Δέσποινα». Αν εσύ, βασιλιά, θέλεις να σωθείς, αυτό δεν είναι δύσκολο. Έχουμε πολλά χρήματα και η θάλασσα είναι εδώ και τα πλοία επίσης. Σκέψου όμως μήπως έρθει η ώρα που θα αλλάζες ευχαρίστως τη σωτηρία με τον θάνατο. Σε μένα αρέσει πολύ ένα παλαιό ρητό, ότι η βασιλεία είναι ωραίο σάβανο. Αφού είπε αυτά η Βασίλισσα, όλοι αναθάρρησαν...

Πρωτότυπο κείμενο: Προκοπίου, Υπέρ των Πολέμων Ι.24, 1-41, εκδ. Haury, στο Θ. Δετοράκης, *Βυζαντινή Φιλολογία: τα πρόσωπα και τα κείμενα*, τ. Β', Ηράκλειο 2003, σελ. 40 (το πρωτότυπο κείμενο έχει αποδοθεί στη Νέα Ελληνική).

2. Ψηφιδωτό που απεικονίζει τον αυτοκράτορα Ιουστινιανό και την ακολουθία του. Βρίσκεται στον ναό του Αγίου Βιταλίου στη Ραβένα της Ιταλίας. Στα μέσα του 6ου αιώνα, η Ραβένα ήταν βυζαντινή διοικητική περιφέρεια (εξαρχάτο). Πηγή: Shutterstock

Η Στάση του Νίκα

Ο Ιουστινιανός Α' (527-565) θεωρείται από πολλούς ιστορικούς ο τελευταίος Ρωμαίος αυτοκράτορας, καθώς η εξωτερική πολιτική του σηματοδοτεί τη μεγαλύτερη αλλά και την τελευταία προσπάθεια επανένωσης του δυτικού με το ανατολικό τμήμα της Αυτοκρατορίας. Ωστόσο, πριν θέσει σε εφαρμογή το φιλόδοξο σχέδιό του, ο Ιουστινιανός χρειάστηκε να αντιμετωπίσει την εξέγερση των Δήμων της Κωνσταντινούπολης, που ονομάστηκε «**Στάση του Νίκα**» (532). Οι **Δήμοι** ήταν σωματεία του Ιπποδρόμου της Κωνσταντινούπολης με αθλητικά και πολιτικά χαρακτηριστικά. Είχαν λάβει τα ονόματά τους από το χρώμα της στολής των αρματοδρόμων που υποστήριζαν. Οι ισχυρότεροι

3. Παράσταση που εικονίζει τον αυτοκράτορα Θεοδοσίο Α' και την οικογένειά του στο αυτοκρατορικό θεωρείο (κάθισμα) του Ιπποδρόμου. Πηγή: Shutterstock

2. Η οικουμενικότητα της Αυτοκρατορίας

Ένας σύγχρονος μελετητής εξηγεί πώς η ιδέα της οικουμενικότητας της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας συνδέεται με τους κατακτητικούς πολέμους του Ιουστινιανού.

... Ο αυτοκράτορας μπορεί λοιπόν να στείλει τα στρατεύματά του για να υποτάξουν τη Δύση στην πραγματική ρωμαϊκή εξουσία. Όχι να βάλει τέλος στον χωρισμό Ανατολής και Δύσης, άποψη μεταγενέστερη, αλλά να εφαρμόσει την κυρίαρχη έννοια της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας: αυτοκρατορία οικουμενική, όπου κάθε περιοχή που ήταν κάποτε ρωμαϊκή οφείλει να επανέλθει στους κόλπους της και είναι αποστολή του αυτοκράτορα να προσπαθήσει με όλες του τις δυνάμεις προς αυτή την κατεύθυνση... Αν ο Ιουστινιανός μετατρέπεται σε κατακτητή, είναι για να εφαρμόσει αυτή την ιδεολογία της οικουμενικότητας και όχι από λατρεία για τον πόλεμο, στον οποίο άλλωστε δεν παίρνει ποτέ προσωπικά μέρος...

Karlan M., *Γιατί το Βυζάντιο: Μία αυτοκρατορία έντεκα αιώνων*, Μεταίχμιο, Αθήνα 2018, σ. 109.

4. Η στήλη των Όφρων στην Κωνσταντινούπολη. Μεταφέρθηκε και τοποθετήθηκε στον Ιππόδρομο από τον Θεοδοσίο Α', το 390. Πηγή: Shutterstock

από αυτούς ήταν οι «Πράσινοι» και οι «Βένετοι» (γαλάζιοι). Οι Δήμοι αισθάνονταν αρκετά ισχυροί ώστε να εκφράζουν με παρρησία τα αιτήματά τους προς τον αυτοκράτορα, όταν αυτός έβγαινε στο βασιλικό θεωρείο για να παρακολουθήσει τους αγώνες. Τον Ιανουάριο του 532, οι Δήμοι, δυσανεσθημένοι από τις μεθόδους που χρησιμοποιούσε ο Λογοθέτης των Οικονομικών Ιωάννης Καππαδόκης για την είσπραξη των φόρων αλλά και γενικότερα από την αδιαφορία του αυτοκράτορα για τα αιτήματά τους, εξεγέρθηκαν. Πυρπόλησαν ένα μεγάλο μέρος της Πόλης, πολιορκήσαν το παλάτι και ανακήρυξαν αυτοκράτορα τον Υπάτιο, ανιψιό του πρώην αυτοκράτορα Αναστασίου. Μπροστά στην έκρηξη της λαϊκής δυσανεσκειας, ο Ιουστινιανός σκέφτηκε σοβαρά να εγκαταλείψει τη βασιλεύουσα, άλλαξε όμως γνώμη όταν η σύζυγός του Θεοδώρα εξέφρασε σθεναρά την αντίρρησή της. Τελικά, οι στρατηγοί Βελισάριος και Μούνδος περικύκλωσαν με τα στρατεύματά τους τους στασιαστές στον Ιππόδρομο και τους κατέσφαξαν. Από τότε, οι Δήμοι έπαυσαν να διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στα πολιτικά πράγματα.

Η εξωτερική πολιτική του Ιουστινιανού

Ο Ιουστινιανός διασφάλισε τα ανατολικά σύνορα της αυτοκρατορίας, παρέχοντας στους Πέρσες μια μεγάλη χρηματική χορηγία και συνάπτοντας μαζί τους μια πολυετή συνθήκη ειρήνης, που ονομάστηκε «**απέραντη ειρήνη**». Στη συνέχεια εξαπέλυσε μια σειρά πολέμων, για να ανακτήσει τις δυτικές επαρχίες από τους Γότθους και να ξανακάνει τη Μεσόγειο «ρωμαϊκή θάλασσα» (mare nostrum). Ειδικότερα, ο στρατηγός Βελισάριος κατέλυσε το κράτος των Βανδάλων στη Βόρεια Αφρική (533-534), οι στρατηγοί Βελισάριος και Ναρσής υπέταξαν τους Οστρογότθους της Ιταλίας (534-552), και ο πατρίκιος Λιβέριος ανέκτησε τη νοτιοανατολική Ιβηρική χερσόνησο από τους Βησιγότθους (550). Οι κατακτήσεις του Ιουστινιανού αποκατέστησαν το ρωμαϊκό μεγαλείο, επιβάρυναν όμως υπερβολικά το κρατικό ταμείο και είχαν βραχύβια αποτελέσματα.

Το ψηφιδωτό της Ραβέννας
(παιχνίδι)

Η εισαγωγή των «Εισηγήσεων»
(κείμενο)

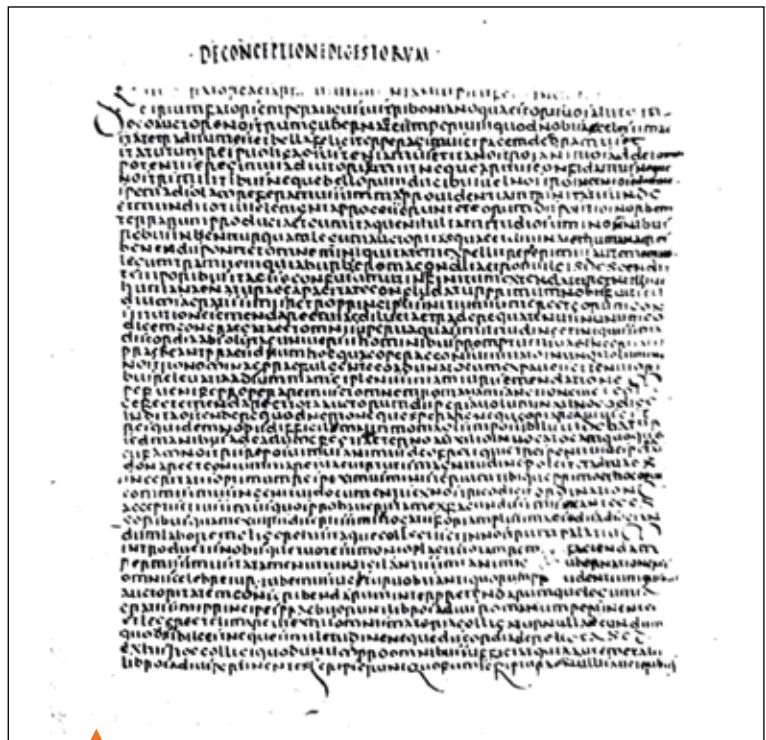
Οι στρατηγοί του Ιουστινιανού

5. Ο αρχαιολογικός χώρος της Καρχηδόνας. Η Καρχηδόνα ήταν η πρωτεύουσα του κράτους των Βανδάλων που καταλύθηκε από τον στρατηγό Βελισάριο το 533-534. Πηγή: Shutterstock

Η εσωτερική πολιτική του Ιουστινιανού

Πολύ πιο μακροχρόνια αποτελέσματα είχε το νομοθετικό έργο του Ιουστινιανού. Μια επιτροπή νομομαθών, με επικεφαλής τον **κυαίστορα** Τριβωνιανό, εκπόνησε μέσα σε πέντε χρόνια (529-534) τον **Ιουστινιάνειο Κώδικα** (Codex Justinianus), με τα εξής επιμέρους έργα:

- τον «Συνταγματικό Κώδικα» (Codex Constitutionum), μία κωδικοποίηση των νόμων του ρωμαϊκού κράτους από την εποχή του αυτοκράτορα Αδριανού και εξής
- τις «Εισηγήσεις» (Institutiones), ένα εγχειρίδιο για τους σπουδαστές της Νομικής Επιστήμης
- τον «Πανδέκτη» (Digesta), μια συλλογή γνωμοδοτήσεων Ρωμαίων νομομαθών
- τις «Νεαρές» (Novellae), δηλαδή τους νέους νόμους που είχαν εκδοθεί κατά τη βασιλεία του Ιουστινιανού στην ελληνική κυρίως γλώσσα.

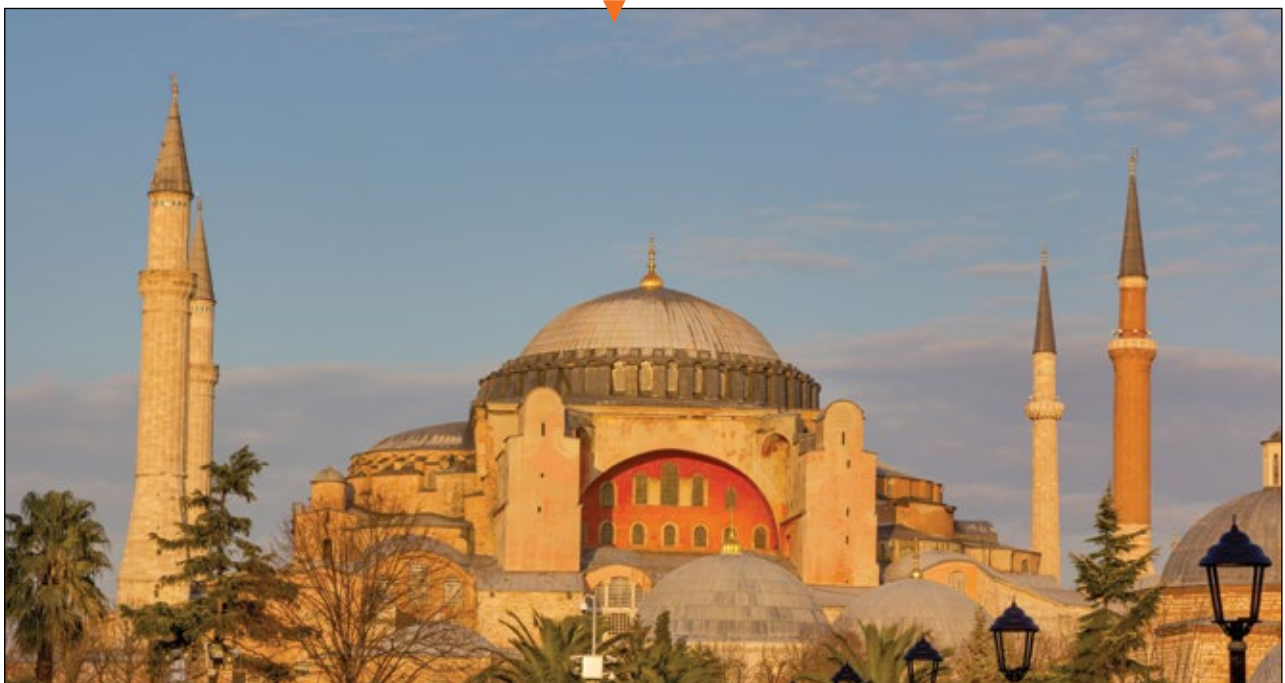

6. Χειρόγραφο με την εισαγωγή του «Πανδέκτη» (530). Bibliotheca Medice Laurenziana. Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τ. Ζ', Εκδοτική Αθηνών, σ. 321.

Το Βυζαντινό Δίκαιο

7. Εξωτερική άποψη του ναού της Αγίας Σοφίας, όπως είναι σήμερα. Ο ναός της Αγίας του Θεού Σοφίας (537) στην Κωνσταντινούπολη από τους αρχιτέκτονες Ανθέμιο από τις Τράλλεις και Ισιδώρο από τη Μίλητο είναι το λαμπρότερο έργο της βυζαντινής ναοδομίας. Πηγή: Shutterstock

Το ιουστινιάνειο νομοθετικό έργο άσκησε μεγάλη επιρροή στους μεταγενεστέρους και έγινε η βάση του νεότερου ευρωπαϊκού αστικού δικαίου.

Ο Ιουστινιανός υλοποίησε ένα μεγάλο οικοδομικό πρόγραμμα (οχυρώσεις, υδραγωγεία, γέφυρες, ναοί κ.ά.), το οποίο παρουσίασε ο ιστορικός Προκόπιος στο έργο του *Περί Κτισμάτων* (554). Κορωνίδα του προγράμματος ήταν η οικοδόμηση του ναού της Αγίας Σοφίας στην Κωνσταντινούπολη (532-537), στη θέση του παλαιότερου ναού που είχε πυρποληθεί κατά τη «Στάση του Νίκα». Ο ναός σχεδιάστηκε από τον Ανθέμιο από τις Τράλλεις και τον Ισίδωρο από τη Μίλητο. Οι δύο αρχιτέκτονες συνδύασαν τον ρυθμό της τρίκλιτης βασιλικής με στοιχεία του περίκεντρου ναού με τρούλο, δημιουργώντας το κορυφαίο έργο της βυζαντινής ναοδομίας, που εντυπωσιάζει μέχρι σήμερα τον επισκέπτη με τη μεγαλοπρέπειά του.

Ένα αξιοσημείωτο γεγονός της βασιλείας του Ιουστινιανού, με ευεργετικά αποτελέσματα για την οικονομία του Βυζαντίου, ήταν το σπάσιμο του κινέζικου μονοπωλίου μεταξωτών υφασμάτων. Σύμφωνα με τον ιστορικό Προκόπιο, Βυζαντινοί μοναχοί κατόρθωσαν να εξαγάγουν κρυφά από την Κίνα αβγά μεταξοσκώληκα (554). Κάτοχοι πλέον των μυστικών της παραγωγής και επεξεργασίας μεταξιού, οι Βυζαντινοί δημιούργησαν τα δικά τους κέντρα σηροτροφίας (Κωνσταντινούπολη, Αντιόχεια, Βηρυττός, Θήβα κ.ά.).

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Σε τι αποσκοπεί ο τίτλος με τον οποίο αποκαλείται ο αυτοκράτορας Ιουστινιανός στην εισαγωγή του νομοθετικού έργου των Εισηγήσεων; (Βλ. 2ο ψηφιακό αντικείμενο)
2. Ποιος ήταν ο κυριότερος στόχος της εξωτερικής πολιτικής του Ιουστινιανού και πώς προσπάθησε να τον εκπληρώσει;
3. Να εκπονήσετε μία εργασία για την Αγία Σοφία. Μπορεί να έχει σχέση με αρχιτεκτονική, εικονογραφία, μύθους και θρύλους γύρω από αυτήν, προφορική παράδοση, δημοτικό τραγούδι ή ό,τι άλλο θέλετε.

Η εποχή του
Ιουστινιανού
(άσκηση)

Μια αποτίμηση του
έργου του Ιουστινιανού
(κείμενο)

Μια παλίνδρομη
επιγραφή
(άσκηση)

Η αρχή της σηροτροφίας
στο βυζάντιο

Γλωσσάρι

Απέραντη ειρήνη: Συνθήκη ειρήνης που υπέγραψε η Βυζαντινή Αυτοκρατορία με την Περσική Αυτοκρατορία των Σασσανιδών (532).

Βάνδαλοι: Γερμανική φυλή, η οποία έπειτα από μακρά περιπλάνηση εγκαταστάθηκε στην περιοχή της Καρχηδόνας (Β. Αφρική) και ίδρυσε το δικό της κράτος στα μέσα του 5ου αιώνα.

Γότθοι (Βησιγότθοι, Οστρογότθοι): Γερμανικοί λαοί που μετανάστευσαν δυτικά και εγκαταστάθηκαν κατά τον 4ο και τον 5ο αιώνα στα εδάφη της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας.

Δήμοι: Φατρίες του ιππόδρομου της Κωνσταντινούπολης, υπεύθυνες για τη διοργάνωση των αρματοδρομιών.

Ιουστινιάνειος Κώδικας: Η σύνθεση, αναθεώρηση και κωδικοποίηση των νόμων του ρωμαϊκού κράτους, που συντελέστηκε επί της βασιλείας του Ιουστινιανού Α΄.

Κυαίστωρ του Ιερού Παλατίου (Quaestor Sacri Palatii): Ανώτατος νομικός αξιωματούχος της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας.

Στάση του Νίκα: Εξέγερση των Δήμων της Κωνσταντινούπολης κατά του Ιουστινιανού Α΄. Έλαβε το όνομά της από την ιαχή «νίκα» που φώναζε το εξεγερμένο πλήθος.

Φοιδεράτοι (foederati): μέλη ομόσπονδων στρατευμάτων, στα οποία δόθηκε η άδεια να εγκατασταθούν στα εδάφη της Αυτοκρατορίας και να τα καλλιεργούν. Σε αντάλλαγμα έπρεπε να προσφέρουν στρατιωτικές υπηρεσίες.

Αποτιμητής

Ενότητα 1:

Από τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία στο Βυζάντιο

Βυζάντιο ονομαζόταν η αποικία που ίδρυσαν οι Μεγαρείς τον 7ο αιώνα π.Χ. στην ευρωπαϊκή πλευρά του στενού του Βοσπόρου, στη θέση όπου αργότερα ιδρύθηκε η Κωνσταντινούπολη, η πρωτεύουσα της Ανατολικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Το όνομα «Βυζάντιο» χρησιμοποιήθηκε από τους ιστορικούς στα νεότερα χρόνια, για να δηλώσει το κράτος της Κωνσταντινούπολης, που διαδέχτηκε το ρωμαϊκό κράτος και έζησε για περισσότερο από μία χιλιετία (από τον 4ο μέχρι τον 15ο αιώνα) στην ανατολική λεκάνη της Μεσογείου. Από τον 4ο έως τον 6ο αιώνα, σημαντικές πολιτικές και πολιτισμικές εξελίξεις μετατόπισαν το κέντρο βάρους της αυτοκρατορίας από τη Δύση στην Ανατολή, οδήγησαν το ανατολικό και το δυτικό τμήμα σε διαφορετικές ιστορικές πορείες και μετέτρεψαν σταδιακά την Ανατολική Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία σε ελληνορωμαϊκό χριστιανικό βασίλειο. Μεταξύ των αλλαγών ξεχωρίζει η ίδρυση της Κωνσταντινούπολης από τον Μ. Κωνσταντίνο, η επικράτηση του χριστιανισμού έναντι της αρχαίας θρησκείας και η σύγκρουση του ορθόδοξου δόγματος με τις αιρέσεις. Αυτή η μεταβατική περίοδος, που ονομάζεται από άλλους ιστορικούς «Υστερη Αρχαιότητα» και από άλλους «Πρώιμη Βυζαντινή ή Πρωτοβυζαντινή περίοδος», τελειώνει με τη βασιλεία του Ιουστινιανού, ο οποίος ανέκτησε από τα γερμανικά φύλα –προσωρινά όμως– ένα μεγάλο μέρος των δυτικών επαρχιών της αυτοκρατορίας, κωδικοποίησε τη ρωμαϊκή νομοθεσία και έχτισε τον περίλαμπρο ναό της Αγίας Σοφίας.

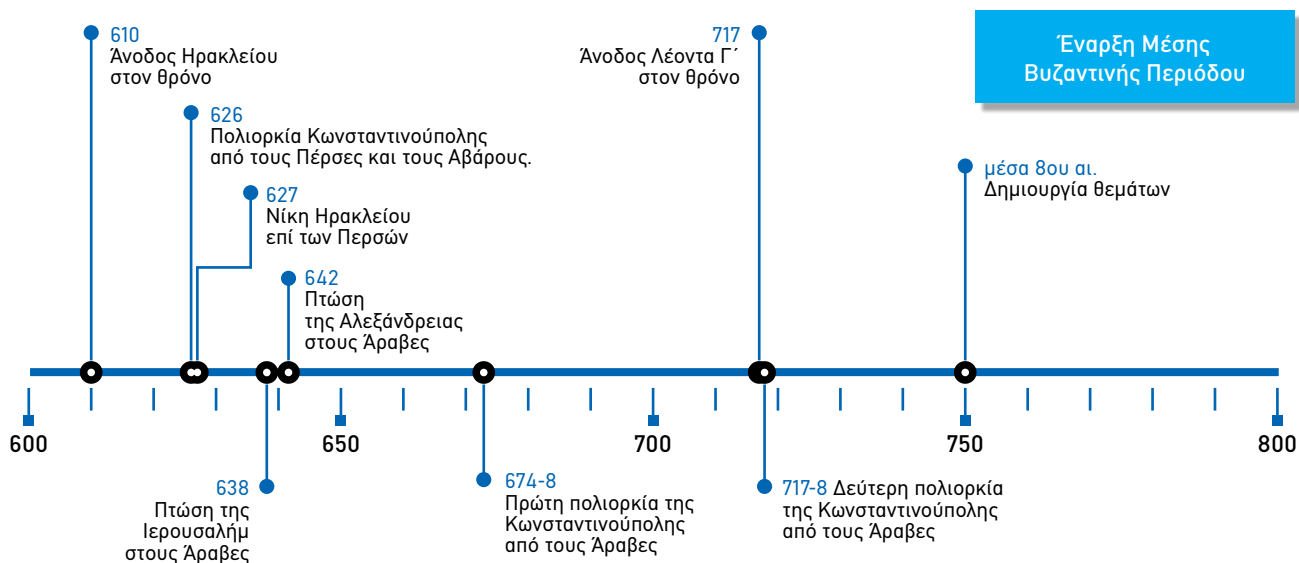
ΕΝΟΤΗΤΑ 2

Εποχή αναδιοργάνωσης
και αναμόρφωσης

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

7ος-8ος αιώνας

Η εποχή του 7ου και του 8ου αιώνα ήταν μεταβατική· κατ' αυτήν το Βυζάντιο διαμόρφωσε την ιστορική του φυσιογνωμία. Χαρακτηρίστηκε από τη διείσδυση ξένων φύλων, την απώλεια εδαφών, τις αραβικές επιδρομές, την ανάδειξη της υπαίθρου ως ζωτικού κοινωνικού παραγωγικού χώρου και τη συγκρότηση ενός νέου συστήματος που έδωσε πρωτεύοντα ρόλο στον στρατό. Οι οικονομικές δυσκολίες και οι εσωτερικές έριδες οδήγησαν σε πολλές αλλαγές. Ωστόσο, η ανθεκτικότητα και η προσαρμοστικότητα της βυζαντινής κοινωνίας απέναντι σε αυτά τα φαινόμενα έθεσε τις βάσεις για την αναδιοργάνωση και την ανάκαμψη του κράτους τους επόμενους αιώνες.

Η δυσμενής θέση της αυτοκρατορίας

Από τα τέλη του 6ου αιώνα το Βυζάντιο βρέθηκε αντιμέτωπο με μια πολύπλευρη κρίση. Η παρακμή του αρχαίου κόσμου συνοδεύτηκε από μια σειρά φυσικών καταστροφών, κυρίως σεισμών, και απότομης κλιματικής αλλαγής, έχοντας ως συνέπεια τις κακές σοδειές και το ξέσπασμα επιδημιών, με σημαντικότερη την πανώλη

της εποχής του Ιουστινιανού. Οι πόλεις σταδιακά ερήμωσαν και έχασαν τη σημασία που είχαν για την οικονομία, η οποία άρχισε να στηρίζεται στην αγροτική παραγωγή (γεωργία, κτηνοτροφία, αλιεία). Παράλληλα οι βυζαντινές επαρχίες δέχονταν συνεχείς εισβολές από γειτονικούς λαούς. Στις πηγές γίνεται πλέον λόγος για "κάστρα", μικρούς σε έκταση οικισμούς, χτισμένους γύρω από οχυρές τοποθεσίες. Ο γενικότερος οικονομικός μαρasmus είχε οδηγήσει και στην παραμέληση του στρατού, αναδεικνύοντας την ανάγκη για μεταρρυθμίσεις. Ο 7ος και ο 8ος αιώνας που ακολούθησαν αποτέλεσαν μια μεταβατική εποχή κατά την οποία συντελέστηκαν σημαντικές αλλαγές για τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία.

Οι προσπάθειες στα χρόνια του Ηρακλείου

Τα πρώτα χρόνια της βασιλείας του, ο Ηράκλειος αντιμετώπισε πλήθος προβλημάτων. Οι Πέρσες συνέχιζαν τις επιδρομές, ενώ στα Βαλκάνια **Αβαροι** και **Σλάβοι**, μέσω του Δούναβη, εισέβαλαν στα βυζαντινά εδάφη. Οι τελευταίοι μετακινούνταν κατά κύματα και δημιούργησαν μόνιμες εγκαταστάσεις (**σκληβηνίες**). Πολιορκήσαν μάλιστα επανειλημμένα και τη Θεσσαλονίκη, αλλά αποκρούστηκαν και διασκορπίστηκαν σε διάφορες περιοχές. Ο Ηράκλειος κατάφερε με τη βοήθεια της Εκκλησίας, που του δάνεισε οικειοθελώς τους ιερούς θησαυρούς της, να βρει τα χρήματα ώστε να συνάψει ανακωχή με τον **χαγάνο** των Αβάρων και να οργανώσει τον στρατό ενάντια στους Πέρσες. Η κατάληψη των Ιεροσολύμων (614) και η αρπαγή από τους Πέρσες του Τιμίου Σταυρού, ιερού συμβόλου της χριστιανοσύνης, είχαν προσδώσει θρησκευτικό χαρακτήρα στην εκστρατεία, η οποία ξεκίνησε με ενθουσιασμό. Ο Ηράκλειος ως στρατηγός-αυτοκράτορας τέθηκε επικεφαλής του στρατού του. Πράγματι, ο αγώνας των Βυζαντινών στην Ανατολή ήταν νικηφόρος. Μάταιη ήταν η προσπάθεια των Περσών να πολιορκήσουν ακόμα και την ίδια την Κωνσταντινούπολη σε συνεργασία με τους Αβάρους (626). Οι κάτοικοι της πόλης συνέδεσαν τη λύτρωση της βασιλεύουσας με την προστασία από τη Θεοτόκο, στην οποία ανέπεμψαν τον ευχαριστήριο Ακάθιστο Ύμνο. Το επόμενο έτος ο Ηράκλειος νίκησε ολοκληρωτικά τους Πέρσες στη Νινευή και ο διάδοχος του Πέρση βασιλιά Χοσρόη Β', Σιρόης, ζήτησε ειρήνη. Ο Βυζαντινός αυτοκράτορας επέστρεψε θριαμβευτικά έχοντας ανακτήσει τον Τίμιο Σταυρό (630) και τα χαμένα βυζαντινά εδάφη. Ωστόσο, η μακρά σύγκρουση (602-628) της Βυζαντινής

1. Η ενίσχυση των μικρογαιοκτημόνων

Η εσωτερική ανανέωση που συντελέστηκε στο βυζαντινό κράτος από τον έβδομο αιώνα οφείλεται πρωταρχικά στην εμφάνιση μιας ισχυρής τάξεως αγροτών και στη συγκρότηση του νέου στρατεύματος με βάση τους «στρατιώτες». Το γεγονός τούτο είχε ως αποτέλεσμα την ενίσχυση των μικρογαιοκτημόνων, εφόσον οι «στρατιώτες» που είχαν εποικίσει την ύπαιθρο είχαν ταυτόχρονα στην κατοχή τους μικρές εκτάσεις γης. Η υποχρεωτική άσκηση της στρατιωτικής θητείας περνούσε κατά κανόνα στον μεγαλύτερο γιο του «στρατιώτη», που κληρονομούσε συγχρόνως και το κτήμα του πατέρα του.

Ostrogorsky G., *Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους*, Ιστορικές Εκδόσεις Δ. Βασιλόπουλος, τ. Α', 1978, σ. 203.

1. Ασημένιος δίσκος διαμέτρου 49,4 εκ. από την Κωνσταντινούπολη που απεικονίζει τη μονομαχία του Δαβίδ εναντίον του Γολιάθ. Στην πίσω πλευρά έχει σφραγίδα της εποχής του Ηρακλείου, ο οποίος μάλλον τον παρήγγειλε για να εορτάσει τη νίκη του επί των Περσών. Νέα Υόρκη, Μητροπολιτικό Μουσείο.

Ο θεματικός στρατός (κείμενο)

Αυτοκρατορίας με την Περσική οδήγησε στην αμοιβαία εξάντλησή τους, γεγονός το οποίο διευκόλυνε τις αραβικές κατακτήσεις κατά τα επόμενα χρόνια.

Από τις στρατηγίες στα θέματα

Το κενό που άφησαν οι Πέρσες ήρθαν γρήγορα να συμπληρώσουν οι Άραβες από τα μέσα του 7ου αιώνα. Τα βυζαντινά στρατιωτικά σώματα υποχώρησαν στα εδάφη της βυζαντινής Μικράς Ασίας, εγκαταστάθηκαν μόνιμα και ανασυγκροτήθηκαν στην περιοχή (**στρατηγίες**) για να προασπίσουν καλύτερα τα ανατολικά σύνορα της αυτοκρατορίας. Πήραν ελληνικά ονόματα (π.χ. στρατηγίες Ανατολικών, Αρμενιάκων, Ελλάδος, Θράκης κ.λπ.) στο πλαίσιο εξελληνισμού της διοικητικής ορολογίας που μέχρι τότε ήταν λατινική. Η συγκρότηση και η παραμονή τους σε συγκεκριμένες γεωγραφικές τοποθεσίες

2. Οι αγρότες-στρατιώτες

Ο πλούτος της Βυζαντινής αυτοκρατορίας βασιζόταν σε μεγάλο βαθμό στους αγρότες. [...] Οι αγρότες ήταν οι κύριοι φοροδότες του κράτους και οι προστάτες των συνόρων του [...]. Καθώς η φορολογία ήταν κυρίως σε χρήμα, η σοβαρή έλλειψη νομισμάτων ανάγκαζε συχνά τους αγρότες να καταφεύγουν σε τοκογλύφους. [...] Εξάλλου, πολλοί αγρότες παρείχαν στην αυτοκρατορία και τις στρατιωτικές τους υπηρεσίες [...] καθώς τον κύριο όγκο του πολυάριθμου βυζαντινού στρατού τον αποτελούσαν οι λεγόμενοι στρατιώται που καθήκον τους ήταν να προσφέρουν τις υπηρεσίες τους σε περιόδους στρατιωτικών εκστρατειών ή εχθρικών εισβολών, αναλαμβάνοντας οι ίδιοι να προμηθεύονται τα απαραίτητα όπλα και άλογα. Σε περιόδους ειρήνης, ωστόσο, οι ίδιοι αυτοί άνδρες καλλιεργούσαν τους αγρούς και τα αμπέλια τους.

Kazhdan A.P. & Epstein A.W., *Αλλαγές στον βυζαντινό πολιτισμό κατά τον 11ο και 12ο αιώνα* (μετ. Α. Παππάς), ΜΙΕΤ, 1997, σσ. 34-35.

Ο στρατιώτης-αγρότης και οι υποχρεώσεις του (κείμενο)

2. Τα ανατολικά σύνορα της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας και τα θέματα που διαμορφώθηκαν κατά τον 8ο αιώνα.

ταυτίστηκε με την ονομασία των περιοχών αυτών, αποδίδοντας στον όρο και γεωγραφικό χαρακτήρα. Τον 8ο αιώνα οι στρατηγίες μετατράπηκαν σε **θέματα**. Ο όρος δήλωνε: (α) τη διοικητική περιφέρεια, (β) την ίδια τη στρατιωτική μονάδα, και (γ) τη γεωγραφική περιοχή όπου έδρευε κάθε μονάδα. Τη στρατιωτική και πολιτική εξουσία του θέματος ασκούσε ο στρατηγός. Στους στρατιώτες δίνονταν κτήματα, τα στρατιωτόπια, τα οποία καλλιεργούσαν, και με τα έσοδα αυτά και τα λάφυρα πολέμου ζούσαν και κάλυπταν τα έξοδα του οπλισμού τους. Τα πρώτα θέματα οργανώθηκαν στη Μ. Ασία, όμως αργότερα αυξήθηκαν και επεκτάθηκαν και στα ευρωπαϊκά εδάφη του κράτους. Ο θεματικός στρατός ήταν ιδιαίτερα αποτελεσματικός. Οι στρατιώτες-αγρότες πολεμούσαν με ορμή για να προστατεύσουν την περιουσία τους, τη στιγμή που το κράτος αδυνατούσε να πληρώσει επαγγελματικό στρατό. Πλήρωναν μάλιστα και φόρους στο κράτος συμβάλλοντας στα έσοδά του.

Ο «εξελληνισμός» της κρατικής και στρατιωτικής διοίκησης

Η Βυζαντινή Αυτοκρατορία κάλυπτε μια τεράστια γεωγραφική έκταση. Στα εδάφη της κατοικούσαν λαοί που μιλούσαν διάφορες γλώσσες. Από την εποχή του Ηράκλειου η ελληνική γλώσσα άρχισε να αντικαθιστά τη λατινική στην πολιτική και στρατιωτική διοίκηση. Ο ίδιος ο αυτοκράτορας υιοθέτησε τον ελληνικό τίτλο «βασιλεύς» με την προσθήκη «πιστὸς ἐν Χριστῷ». Ονομασίες θεσμών και τίτλων αποδόθηκαν στα ελληνικά, γλώσσα που προτίμησε και η πνευματική ελίτ της εποχής. Η προέλαση των Αράβων που ακολούθησε τα επόμενα χρόνια μπορεί να στοίχισε εδαφικά στο Βυζάντιο, ωστόσο βοήθησε να αποκτήσει σε έναν βαθμό εθνολογική ομοιογένεια, αφού περιορίστηκε σε εδάφη όπου δέσποζε το ελληνόφωνο στοιχείο. Η επικράτηση της ελληνικής γλώσσας μαρτυρείται και στη νομοθεσία από την εποχή της Συριακής δυναστείας (ή των «**Ισαύρων**»), που ξεκίνησε όταν στον θρόνο ανέβηκε ο στρατηγός του θέματος των Ανατολικών Λέων Γ' (717).

Τη μεταβατική αυτή εποχή η βυζαντινή κοινωνία, με μεγάλο κόστος, άντεξε και προσαρμόστηκε στις νέες συνθήκες για να καταφέρει να επιβιώσει. Τότε δημιουργήθηκαν οι προϋποθέσεις για τη μελλοντική ανάκαμψη του κράτους και συντελέστηκε η στροφή από το παλαιό ρωμαϊκό παρελθόν στην οργάνωση μιας ελληνόφωνης διοίκησης.

3. Ο εξελληνισμός των στρατιωτικών τίτλων

Τότε οι διάδοχοι του Ηρακλείου, που δεν ήξεραν πού και πώς να ασκήσουν την εξουσία τους, κατέμησαν σε μικρά τμήματα τη διοίκησή τους και τα μεγάλα τάγματα των στρατιωτών, και μάλιστα υιοθέτησαν την ελληνική γλώσσα, εγκαταλείποντας την προγονική τους ρωμαϊκή (λατινικά). Γιατί λογγίνους αποκαλούσαν τους χιλίαρχους και κεντουρίωνες τους εκατόνταρχους και κόμητες τους τωρινούς στρατηγούς. Αλλά και η ίδια ονομασία θέμα είναι ελληνική και όχι ρωμαϊκή και προέρχεται από τη θέση.

Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος, *Περί θεμάτων*, έκδ. Α. Pertusi, Βατικανό 1952, σ. 60 (διασκευή).

Η δημιουργία των Θεμάτων
(κείμενο)

3. Πέρσης βασιλιάς παρακολουθεί διεξαγωγή μάχης. Λιόν, Ιστορικό Μουσείο Υφασμάτων

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Σύμφωνα με τη σύγχρονη έρευνα, οι στρατηγίες δημιουργήθηκαν τον 7ο αιώνα και μετονομάστηκαν σε θέματα κατά τον 8ο αιώνα. Να γράψετε μία παράγραφο στην οποία να εξηγείτε τους λόγους δημιουργίας τους σύμφωνα με το κείμενο και τα παραθέματα.
2. Αφού μελετήσετε τον χάρτη, να εντοπίσετε πια θέματα είχαν δημιουργηθεί μέχρι τα μέσα του 8ου αιώνα.
3. Στον ασημένιο δίσκο της εικόνας 2 απεικονίζεται η νίκη του Δαβίδ επί του Γολιάθ. Τι θα μπορούσε να συμβολίζει η επιλογή αυτής της παράστασης από τον αυτοκράτορα Ηράκλειο;
4. Γιατί το αγροτικό στοιχείο της υπαίθρου κυριαρχεί την εποχή αυτή;

Γλωσσάρι

Άβαροι: Φύλο ουννικής καταγωγής. Από την περιοχή του Καυκάσου μετακινήθηκαν με πλωτά μέσα βόρεια του Δούναβη και εγκαταστάθηκαν σε περιοχές όπου διαβιούσαν Σλάβοι. Τα δύο στοιχεία αναμείχθηκαν και κάποιοι Σλάβοι μετακινήθηκαν νοτιότερα. Προς το τέλος του 6ου και τον 7ο αιώνα έκαναν συνεχείς εισβολές στα βυζαντινά εδάφη φτάνοντας να πολιορκήσουν τη Θεσσαλονίκη αλλά και την ίδια την Κωνσταντινούπολη.

Ίσαυροι: Το προσωνύμιο «Ίσαυρος» αποδόθηκε στον Λέοντα και στη δυναστεία που ίδρυσε (717-802) ως μειωτικό από εικονόφιλους για τη δήθεν καταγωγή τους από την πόλη Ισαυρία της νοτιοανατολικής Μικράς Ασίας, της οποίας οι κάτοικοι θεωρούνταν τραχείς.

Θέματα, θεματικός στρατός: Από τα μέσα περίπου του 8ου αιώνα οι παλαιές στρατηγίες μετονομάζονται σε «θέματα». Ο όρος έχει στρατιωτικό, διοικητικό και γεωγραφικό χαρακτήρα. Το θεματικό σύστημα βασίζεται στη μικρή και μεσαία ιδιοκτησία γης. Τα θέματα αποτελούν τις νέες διοικητικές περιφέρειες του βυζαντινού κράτους. Είναι στρατιωτικά σώματα, αλλά έχουν και πολιτικό τομέα διοίκησης. Επικεφαλής είναι ο θεματικός στρατηγός. Αυτή η αλλαγή στην περιφέρεια του κράτους ολοκληρώνει την προσπάθεια στρατιωτικοποίησης της διοίκησης.

Σκλαβηνίες: Με τον όρο αυτό αναφέρονται στις βυζαντινές πηγές οι μόνιμες εγκαταστάσεις από ομάδες Σλάβων σε πολλές περιοχές της Βαλκανικής μέχρι και την Πελοπόννησο. Όσες βρίσκονταν στο νότιο μέρος της Βαλκανικής χερσονήσου ενσωματώθηκαν στο Βυζάντιο και όσες ήταν βορειότερα δέχτηκαν την επιρροή και άλλων κρατών.

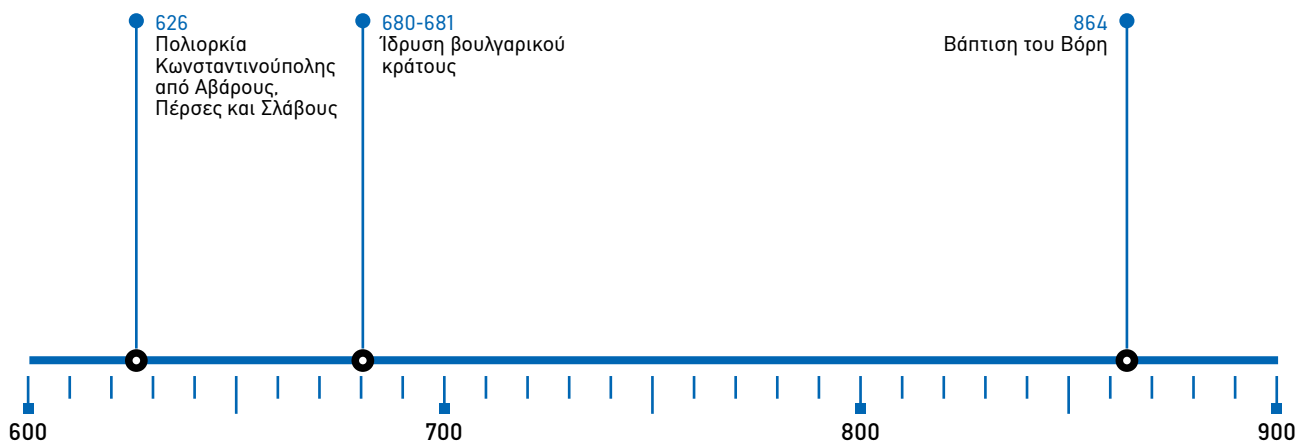
Στρατηγίες: Ο όρος αναφέρεται στην περιφερειακή διοίκηση της αυτοκρατορίας που παλαιότερα αποτελούσαν οι επαρχίες. Από τα μέσα του 7ου αιώνα τα στρατιωτικά σώματα που βρίσκονταν σε εδάφη που πέρασαν στους Άραβες εγκαταστάθηκαν στη Μ. Ασία για να την υπερασπιστούν καλύτερα και έλαβαν ελληνικά ονόματα. Ταυτίστηκαν με τις περιοχές όπου παρέμεναν πλέον μόνιμα και έτσι ο όρος κατέληξε να χαρακτηρίζει και τη γεωγραφική περιοχή. Τον 8ο αιώνα μετονομάζονται σε «θέματα».

Χαγάνος ή χάνος: Τίτλος του ηγέτη των τουρκικών ή μογγολικών φυλών.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

Σλάβοι και Βούλγαροι στον περίγυρο του Βυζαντίου

Από τον 6ο αιώνα και εξής ξένα φύλα, κυρίως σλαβικά, εγκαταστάθηκαν μόνιμα στη βαλκανική χερσόνησο διαμορφώνοντας έναν νέο χάρτη. Ιδρύθηκαν, μάλιστα, και νέα κρατικά μορφώματα που δημιούργησαν μια διαχωριστική γραμμή από την υπόλοιπη Δυτική Ευρώπη. Στον χώρο αυτό, το Βυζάντιο λειτούργησε γι' αυτά τα κράτη ως ιδεολογικό, πολιτιστικό και θρησκευτικό πρότυπο. Από τον 7ο αιώνα εμφανίστηκαν και οι Βούλγαροι, οι πρώτοι που ίδρυσαν ανεξάρτητο σλαβικό κράτος σε βυζαντινά εδάφη.

Η εμφάνιση των Σλάβων

Οι Σλάβοι αποτελούν τον τελευταίο κλάδο της μεγάλης ινδοευρωπαϊκής οικογένειας που μετακινήθηκε προς τη Δύση. Οι Βυζαντινοί συγγραφείς κατέγραψαν την πορεία τους στα εδάφη της Κεντρικής και κυρίως της Ανατολικής Ευρώπης.

Στις αρχές του 6ου αιώνα, σλαβικά φύλα έφτασαν στον Δούναβη, που αποτελούσε το βόρειο σύνορο της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, κάνοντας επιδρομές εναντίον των βυζαντινών εδαφών. Ένα μέρος τους πέρασε στην επιρροή των Αβάρων (φύλο ουννικής καταγωγής) και από κοινού εισέβαλαν στα βυζαντινά εδάφη. Πολιορκήσαν, μάλιστα, και τη Θεσσαλονίκη δύο φορές αλλά χωρίς επιτυχία.

Κατά τον 7ο και τον 8ο αιώνα, οι **Σλάβοι** κατάφεραν να δημι-

Μετακινήσεις πληθυσμών
(κείμενο)

ουργήσουν διάσπαρτες μόνιμες εγκαταστάσεις σε πολλά σημεία της βυζαντινής επικράτειας μέχρι και την Πελοπόννησο. Αυτές οι εγκαταστάσεις είναι γνωστές με τον όρο **σκλαβηνίες**. Πρόκειται για ημιαυτόνομες κοινότητες χωρίς κεντρική εξουσία. Οι Σλάβοι συνήθως επέλεγαν και κατακτούσαν αραιοκατοικημένες περιοχές που ήταν κατάλληλες για κτηνοτροφία και γεωργική παραγωγή. Αρχικά επιδίδονταν σε λεηλασίες στα βυζαντινά εδάφη, παράλληλα, όμως, ήρθαν σε επαφή με τους ντόπιους πληθυσμούς, ανέπτυξαν μαζί τους εμπορικές σχέσεις και επηρεάστηκαν από τον πολιτισμό και τους θεσμούς τους. Από τα μέσα του 8ου αιώνα, που οι Άραβες ανέκοψαν την επέκτασή τους στα ανατολικά σύνορα της αυτοκρατορίας, το Βυζάντιο μπόρεσε να ασχοληθεί πιο δραστικά με την κατάσταση στη Βαλκανική. Στις σκλαβηνίες, που βρίσκονταν στα βορειοδυτικά της χερσονήσου του Αίμου, επέδρασαν και άλλα κράτη εκτός από το βυζαντινό. Τον 9ο αιώνα γεννήθηκαν εκεί τα πρώτα κρατίδια των Σέρβων και των **Κροατών**. Εκείνες, όμως, που βρίσκονταν στον νότο άρχισαν να ενσωματώνονται στη στρατιωτική διοίκηση του βυζαντινού κράτους.

1. Συνήθειες Σλάβων

Οι Σλάβοι, επειδή ζουν ληστρική ζωή, συνηθίζουν να επιχειρούν επιθέσεις κατά των εκθρών τους σε δασώδεις, στενούς και κρημνώδεις τόπους. Χρησιμοποιούν κατάλληλα τις ενέδρες και κάνουν ξαφνικές επιθέσεις στη διάρκεια της νύχτας και της μέρας, επινοώντας πολλά μέσα.

Οι Σλάβοι είναι εμπειρότατοι στη διάβαση των ποταμών και μένουν καρτερικά μέσα στο νερό. Συχνά καταδύονται στα βάθη του νερού και κρατούν στο στόμα τους μακριά κούφια καλάμια που φτάνουν στην επιφάνεια του νερού. Ξαπλωμένοι ανάσκελα στα βάθη του νερού αναπνέουν με καλάμια και αντέχουν για πολλές ώρες, έτσι που δεν γίνονται αντιληπτοί.

Στρατηγικόν Μαυρικίου, έκδ. G. T. Dennis-E. Gamillscheg, 1981, σσ. 374-376.

1. Εξάπλωση και αναδίπλωση του βουλγαρικού κράτους (7ος-10ος αι.)

Η βυζαντινή εξουσία πήρε μέτρα για να εντάξει τους Σλάβους των κεντρικών και νότιων περιοχών των Βαλκανίων στη βυζαντινή κοινωνία (9ος και 10ος αιώνες). Η διαδικασία αφομοίωσης είχε τρία στάδια: τη στρατιωτική κατάκτηση και τη μετεγκατάσταση σλαβικών ομάδων σε άλλες περιοχές του Βυζαντίου, την ένταξη στη θεματική διοίκηση και τον εκχριστιανισμό των Σλάβων, με επιμονή στη χρήση της ελληνικής γλώσσας. Χωρίς να λείπουν κάποιες εξεγέρσεις στους επόμενους αιώνες ολοκληρώθηκε ο εκβυζαντινισμός των Σλάβων, οι οποίοι μπορούσαν να φτάσουν σε υψηλά αξιώματα, να αποκτήσουν περιουσία και να συνάψουν γάμους με τους ντόπιους.

Το βουλγαρικό κράτος και οι σχέσεις του με το Βυζάντιο

Οι **Βούλγαροι**, φύλο ασιατικής προέλευσης, εμφανίστηκαν στον βαλκανικό χώρο στα τέλη του 7ου αιώνα, όταν ένα τμήμα τους με αρχηγό τον Ασπαρούχ διέσχισε τον Δούναβη και κατέλαβε τις περιοχές μεταξύ του ποταμού και της οροσειράς του Αίμου υποτάσσοντας σλαβικούς πληθυσμούς που βρίσκονταν εκεί. Έκτοτε η Βυζαντινή Αυτοκρατορία είχε να αντιμετωπίσει και τις βουλγαρικές επιδρομές στα βόρεια σύνορά της. Οι συνεχείς βυζαντινές ήττες επέτρεψαν στους Βουλγάρους να εδραιωθούν στην περιοχή, και το 680-681 επί Κωνσταντίνου Δ' το Βυζάντιο αναγκάστηκε να αναγνωρίσει το πρώτο βουλγαρικό κράτος που υπήρχε πλέον στα άλλοτε βυζαντινά εδάφη και να συνάψει συνθήκη ειρήνης.

Στο νέο κράτος οι Βούλγαροι, αν και ήταν αριθμητικά λιγότεροι, ανέλαβαν την εξουσία και την οργάνωση του κράτους. Μέσα σε δύο αιώνες, όμως, το πολυάριθμο σλαβικό στοιχείο, που αποτελούσε τη λαϊκή βάση της κοινωνίας, τους αφομοίωσε επιβάλλοντας και τη δική του γλώσσα.

2. Η εξάπλωση των Σλάβων

Ένας λαός, που ονομάζονται Σκλαβηνοί, εισέβαλε σε ολόκληρη την Ελλάδα και στη χώρα των Θεσσαλονικέων και σε όλη τη Θράκη, και κατέλαβε τις πόλεις, και πήρε πολυάριθμα φρούρια, και λεηλάτησε, και έκαψε, και υποδούλωσε το λαό, και έγινε κύριος όλης της χώρας, και εγκαταστάθηκε εκεί διά της βίας, και έμεινε εκεί σαν να ήταν δική του [...]. Και ακόμη μέχρι σήμερα (584) βρίσκονται εκεί, και ζουν ανενόχλητοι στις ρωμαϊκές χώρες, χωρίς αγωνία και φόβο, και αιχμαλωτίζουν και σφάζουν και καίνε [...].

Ιωάννης Εφέσου, στο *C. Mango, Βυζάντιο, η αυτοκρατορία της νέας Ρώμης* (μτφρ. Δ. Τσουγκαράκη), ΜΙΕΤ, 1990, σσ. 35-36.

2. Ο πόλεμος και η ειρήνη εναλλάσσονταν στις σχέσεις Βυζαντινών και Βουλγάρων. Στο πλαίσιο της βυζαντινής διπλωματίας ο Νικόλαος Μυστικός, πατριάρχης και αντιβασιλέας του Κωνσταντίνου Ζ', ανέλαβε το 914 διαπραγματεύσεις με τον Βούλγαρο ηγεμόνα Συμεών. Στη μικρογραφία εικονίζεται το συμπόσιο προς τιμήν του Συμεών όπου παρευρίσκονται ο Κωνσταντίνος Ζ' και η μητέρα του Ζωή. Χειρόγραφο του Κωνσταντίνου Μανασσή. Ρώμη, Βατικανή Βιβλιοθήκη.

3. Μικρογραφία από το Χρονικό του Κωνσταντίνου Μανασσή (14ος αι.). Σλάβοι και Άβαροι στο πλευρό των Περσών πολιορκήσαν την Κωνσταντινούπολη το 626.

Στις βυζαντινοβουλγαρικές σχέσεις εναλλάσσονται περίοδοι μακρών πολέμων με περιόδους ειρήνης. Με διάφορες συνθήκες κατάφεραν οι δύο λαοί να διατηρούν επαφές και να έχουν εμπορικές συναλλαγές. Η διάθεση προσέγγισης φαίνεται και από τον γάμο που τελέστηκε μεταξύ του ηγεμόνα Τέλεριγ και μιας συγγενούς της αυτοκράτειρας Ειρήνης Αθηναίας (776). Βοήθησαν, μάλιστα, τους Βυζαντινούς να απωθήσουν τους Άραβες κατά την πολιορκία της Κωνσταντινούπολης το 717. Οι χάνοι, όπως ονομάζονταν αρχικά οι ηγεμόνες των Βουλγάρων (από τον 10ο αιώνα ονομάζονταν **τσάροι**), είχαν υιοθετήσει τα ελληνικά ως επίσημη γλώσσα τους, γεγονός που μαρτυρούν και αρχαιολογικά τεκμήρια.

Στις αρχές του 9ου αιώνα, με ηγεμόνα τον **Κρούμο**, το βουλγαρικό κράτος έγινε ιδιαίτερα ισχυρό. Με διαρκείς πολέμους έφτασε στη μεγαλύτερη εδαφική επέκτασή του, από την Αδριατική Θάλασσα έως τον Εύξεινο Πόντο. Σε μια συντριπτική ήττα των Βυζαντινών έχασε τη ζωή του και ο ίδιος ο αυτοκράτορας, ο Νικηφόρος Α΄ (811). Ο διάδοχος του Κρούμου, Ομουρτάγ, συνήψε 30ετή ειρήνη με το Βυζάντιο επιτρέποντας οικονομικές και πολιτισμικές ανταλλαγές μεταξύ των δύο λαών. Ο εκχριστιανισμός των Βουλγάρων και η βάπτισή του χάνου Βόρη το 864 επηρέασε τις σχέσεις των δύο λαών, όπως θα δούμε σε άλλη ενότητα.

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Γιατί οι Βυζαντινοί αυτοκράτορες επιδίωκαν τον εκχριστιανισμό των βόρειων γειτόνων τους; Ποια οφέλη αποκόμισε η αυτοκρατορία;
2. Ο Κωνσταντίνος Δ΄ αναγνώρισε το βουλγαρικό κράτος με την υπογραφή συνθήκης ειρήνης και καταβολής ετήσιου φόρου (680). Ποιοι παράγοντες πιστεύετε ότι υπαγόρευαν αυτή την κίνηση του Βυζαντινού αυτοκράτορα;
3. Με τη βοήθεια του χάρτη να αναφέρετε ποια εδάφη κατέλαβαν σταδιακά οι Βούλγαροι. Ποια πλεονεκτήματα με στρατηγική σημασία έχουν;
4. Τι ήταν οι σκλαβηνίες και πώς λειτουργούσαν μέσα στον βυζαντινό χώρο;

Γλωσσάρι

Βούλγαροι: Φύλο σουννικής ή ασιατικής προέλευσης που εμφανίστηκε στα Βαλκάνια στα τέλη του 7ου αιώνα. Συγχωνεύτηκαν με τους Σλάβους και σχημάτισαν μία σλαβόφωνη εθνότητα.

Κροάτες: Σλαβική εθνοτική ομάδα που εγκαταστάθηκε στην περιοχή της Δαλματίας κατά τον 7ο ή 8ο αιώνα.

Κρούμος: Ηγεμόνας των Βουλγάρων (796-814) που ακολούθησε επιθετική πολιτική και κατόρθωσε να επεκτείνει κατά πολύ τη βουλγαρική επικράτεια.

Τσάρος: Τίτλος που στις σλαβικές γλώσσες σημαίνει «βασιλιάς». Προέρχεται από τον λατινικό τίτλο Caesar.

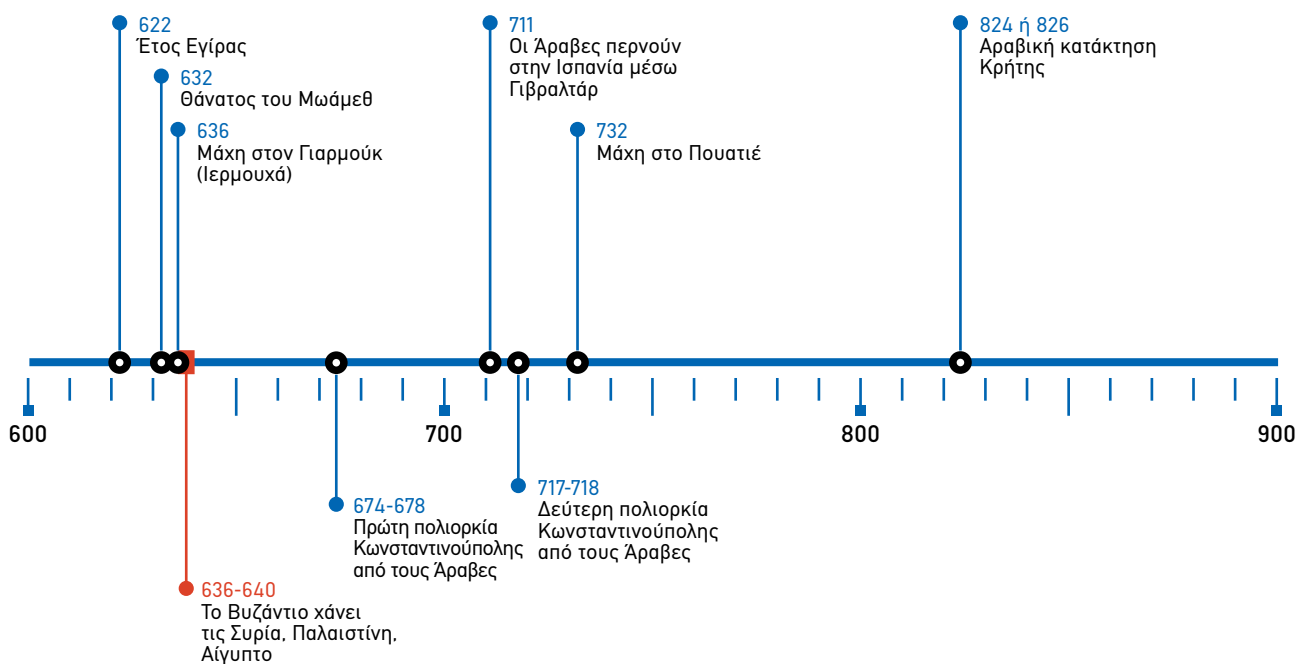

Σλάβοι και Βούλγαροι
(άσκηση)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6

Η εμφάνιση του Ισλάμ και η εξάπλωση των Αράβων. Ο αραβικός πολιτισμός

Την εποχή που ο Ηράκλειος αντιμετώπιζε νικηφόρα τον περσικό κίνδυνο εμφανίστηκαν στα σύνορα των ανατολικών επαρχιών οι Άραβες. Ο Μωάμεθ κατάφερε να ενώσει πολιτικά και θρησκευτικά τους Άραβες νομάδες και εμπόρους ως προφήτης και ιδρυτής μιας νέας μονοθεϊστικής θρησκείας, του Ισλάμ. Μια νέα απειλή ξεπρόβαλε για το Βυζάντιο. Ωστόσο, σε περιόδους ειρήνης, η επαφή και οι ανταλλαγές μεταξύ των πληθυσμών που βρέθηκαν υπό την κυριαρχία του Βυζαντίου και των αραβικών χαλιφάτων επέτρεψαν την ανάπτυξη διπλωματικών, εμπορικών, πολιτιστικών και πνευματικών σχέσεων.

Η εμφάνιση του Ισλάμ

Ο Μωάμεθ ήταν έμπορος, οδηγός καραβανιών. Στα ταξίδια του γνώρισε τον χριστιανισμό και τον ιουδαϊσμό, όπου βάσισε τα θεμέλια του Ισλάμ. Το 622 διώχθηκε από την πατρίδα του, τη Μέκκα, και κατέφυγε στη Μεδίνα. Το έτος αυτό ονομάστηκε έτος της **Εγίρας** (αποδημίας) και εκτός από αρχή για την ισλαμική κυριαρχία αποτελεί αφετηρία του χρονολογικού συστήματος των Αράβων.

Οι πιστοί ονομάζονταν μουσουλμάνοι (μουσλίμ) και ακολουθούσαν το ιερό βιβλίο του Ισλάμ, το Κοράνιο (επί λέξει «λόγος θεού»). Σύμφωνα με αυτό, οι πιστοί όφειλαν να διαδώσουν τη νέα θρησκεία ακόμα

και με ιερό πόλεμο (τζιχάντ) εναντίον όσων θεωρούσαν «άπιστους», χωρίς να καταναγκάζουν χριστιανούς και Εβραίους να μεταβάλουν τις πεποιθήσεις τους, εφόσον δέχονταν την ισλαμική κυριαρχία.

Οι αιτίες και η πορεία εξάπλωσης των Αράβων

Το 632 πέθανε ο Μωάμεθ και τη διακυβέρνηση ανέλαβε ο Αμπού Μπακρ ως **χαλίφης** (διάδοχος του Προφήτη). Με την ώθηση που τους έδινε η νέα θρησκεία και ο αγώνας για την επικράτησή της, οι Άραβες ξεκίνησαν να επεκτείνονται. Σημαντικό ρόλο στην ταχύτατη προέλαση των Αράβων διαδραμάτισε η εξάντληση των βυζαντινών και περσικών δυνάμεων από τις μεταξύ τους συγκρούσεις, καθώς και οι **μονοφυσιτικές** τάσεις που είχαν υιοθετηθεί από τους κατοίκους των ανατολικών επαρχιών της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας καλλιεργώντας ένα κλίμα δυσaráρεσκείας προς την πρωτεύουσα. Η ήττα του βυζαντινού στρατού το 636 στον ποταμό Γιαρμούκ (τον βυζαντινό Ιερομύακα), παραπόταμο του Ιορδάνη, ήταν καθοριστικής σημασίας. Σύντομα οι πλούσιες βυζαντινές επαρχίες της Παλαιστίνης, της Συρίας, της Περσίας, της Μεσοποταμίας και της Αιγύπτου, που ήταν ο σιτοβολώνας του Βυζαντίου, πέρασαν στο χαλιφάτο, όπως ονομάστηκε το σύνολο των εδαφών υπό την ηγεμονία του χαλίφη. Τα σύνορα του Βυζαντίου βαθμιαία περιορίστηκαν στις παρυφές της Μ. Ασίας, στα Βαλκάνια και στις ιταλικές κτήσεις του. Στο πέρασμα από τον 7ο στον 8ο αιώνα, οι

1. Εμπορική επιστολή, σταλμένη από την Αλεξάνδρεια στο Παλαιό Κάιρο (τέλη 11ου αι.)

Παρακαλώ, λάβε υπόψη ότι δεν υπάρχουν πιπέρι, κανέλα και ζιγγίβερι (ή τζίντζερ, είδος αρωματικής ρίζας) διαθέσιμα στο παζάρι της Αλεξάνδρειας. Αν έχεις από αυτά, κράτησέ τα, γιατί οι Ρωμαίοι έμποροι μόνο αυτά αναζητούν με πάθος. Όλοι οι Ρωμαίοι έμποροι είναι έτοιμοι να ξεκινήσουν για το Παλαιό Κάιρο. Περιμένουν μόνο την άφιξη δύο πρόσθετων πλοίων από την Κωνσταντινούπολη.

Goitein S.D., *Letters of Medieval Jewish Traders*, Πρίνστον, 1973, σ. 44.

Η εμφάνιση του Ισλάμ
(κείμενο)

Το Ισλάμ και ο πόλεμος
(κείμενο)

Φορολογικές ρυθμίσεις
στην Αίγυπτο (κείμενο)

1. Η εξάπλωση των Αράβων

Άραβες στράφηκαν στα ευρωπαϊκά εδάφη, δυτικά του Βυζαντίου. Από τη Βόρεια Αφρική πέρασαν στην Ισπανία καταλύοντας μέρος του βησιγοθικού κράτους. Την προέλασή τους σταμάτησαν οι Φράγκοι, υπό την ηγεσία του **μαγιорδόμου** Κάρολου Μαρτέλλου, στο Πουατιέ της σημερινής Γαλλίας (732).

Στην Ανατολή η αραβική επέκταση σταμάτησε στην οροσειρά του Ταύρου. Ωστόσο, οι Άραβες, θέλοντας να κυριαρχήσουν στη Μεσόγειο Θάλασσα, ναυπήγησαν αξιόμαχο στόλο βασιζόμενοι στην τεχνογνωσία και τη ναυτοσύνη των παράκτιων πληθυσμών της Συρίας και της Αιγύπτου. Επιχείρησαν πολλές φορές να καταλάβουν νησιά του Αιγαίου και παράλιες περιοχές (Κύπρος, Ρόδος, Κως, Χίος, Κύζικος) και το πέτυχαν σε ό,τι αφορά την Κρήτη και τη Σικελία, οι οποίες βρέθηκαν υπό αραβική κυριαρχία (828-961 και 827-1061, αντίστοιχα). Κατάφεραν μάλιστα να προσεγγίσουν και να πολιορκήσουν δύο φορές την Κωνσταντινούπολη (674-678 και 717-718). Οι Βυζαντινοί κατόρθωσαν να τους απωθήσουν χάρη στα τείχη που προφύλασσαν την πρωτεύουσα και τη χρήση ενός νέου όπλου, του υγρού πυρός, εφεύρεσης ενός Έλληνα μηχανικού από τη Συρία, του Καλλίνικου. Η αναχαίτιση των Αράβων σήμαινε ότι δεν θα μπορούσαν να προσπελάσουν την Κωνσταντινούπολη και ανέκοψε την προέλασή τους στην Ευρώπη από την Ανατολή.

Στις αρχές του 9ου αιώνα εσωτερικές διαμάχες μεταξύ των Αράβων είχαν προσωρινά περιορίσει τις επιδρομές τους. Ωστόσο, στο εσωτερικό της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, η εξέγερση του Θωμά του επονομαζόμενου Σλάβου (821-823) και η παραμέληση

2. Τρόποι χρήσης του υγρού πυρός

Και ο δρόμωνα (τύπος πολεμικού πλοίου) ας έχει σε κάθε περίπτωση μπροστά στην πλώρη σίφωνα (σωλήνα), κατασκευασμένο από χαλκό, με τον οποίο θα εκτοξεύεται το υγρό πυρ κατά των εχθρών. Πολλές δραστηριότητες επινοήθηκαν από τους παλαιούς και τους νεότερους κατά των εχθρικών πλοίων και των πολεμιστών που επιβαίνουν σ' αυτά, όπως, για παράδειγμα, η εκτόξευση υγρού πυρός από τα σιφώνια με βροντή και καπνό που σκεπάζει τα σιφώνια. Εμείς συμβουλεύουμε να εκτοξεύονται και χύτρες γεμάτες υγρό πυρ, σύμφωνα με τη μέθοδο συσκευασίας που υποδείχθηκε. Όταν συντριβούν οι χύτρες, τα πλοία των εχθρών θα αρπάξουν εύκολα φωτιά.

Πρέπει να χρησιμοποιείται και μια άλλη μέθοδος: η ρίψη με το χέρι των μικρών σιφωνίων, που ονομάζονται χειροσίφωνα και τα κρατούν οι στρατιώτες πίσω από τις σιδερένιες ασπίδες τους. Αυτά επινοήθηκαν και κατασκευάστηκαν πρόσφατα. Μ' αυτά το υγρό πυρ θα εκτοξεύεται καταπρόσωπα στους εχθρούς.

Λέων Στ', *Ναυμαχικά*, Α. Dain, 1943, σσ. 20, 29-30.

2. Επεισόδιο από την πρώτη πολιορκία της Κωνσταντινούπολης από τους Άραβες. Ο βυζαντινός στόλος πυρπολεί τον αντίπαλο αραβικό μπροστά στα τείχη της Κωνσταντινούπολης με τη χρήση του υγρού πυρός, ενός μείγματος νάφθας, θείου, νίτρου και άλλων εύφλεκτων υλών. (Ιωάννη Σκυλίτζη *Σύνοψις Ιστοριών*, χειρόγραφο 12ου αι., Εθνική Βιβλιοθήκη, Μαδρίτη, Ισπανία).

3. Εκτόξευση υγρού πυρός κατά τη διάρκεια της πολιορκίας του Χάνδακα από τις βυζαντινές δυνάμεις του Νικηφόρου Φωκά που κατόρθωσε να ανακτήσει την Κρήτη το 961. Βιβλιοθήκη Βατικανού, Ρώμη, Ιταλία.

του στόλου επέτρεψαν την κατάκτηση της Κρήτης (824 ή 826) και την απόβαση στη Σικελία από Άραβες της Ανδαλουσίας.

Ο βυζαντινός αγώνας συνεχίστηκε στη Μικρά Ασία, όμως χωρίς επιτυχία. Επί Θεοφίλου σημειώθηκε η παράδοση και καταστροφή του Αμορίου (838), σημαντικής πόλης και πατρίδας του Βυζαντινού αυτοκράτορα, σηματοδοτώντας τη συνέχιση της εδαφικής συρρίκνωσης του Βυζαντίου. Η απώλεια εδαφών σήμαινε παράλληλα ερήμωση πολλών περιοχών, μείωση της αγροτικής παραγωγής και προσαρμογή των όρων διεξαγωγής του εμπορίου (π.χ. δυσκολία στη διέλευση μέσω χερσαίων εμπορικών δρόμων), ειδικά των προϊόντων που μεταφέρονταν από την Ανατολή. Στη Μεσόγειο είχε πλέον δημιουργηθεί ένας νέος χάρτης με δύο κυρίαρχους.

Αλληλεπιδράσεις μεταξύ Αράβων – Βυζαντινών – Δυτικών

Μέσα στις περιόδους πολέμου και ειρήνης που μεσολάβησαν από την εμφάνιση των Αράβων, οι λαοί ήρθαν σε επαφή σε διάφορους τομείς. Η διπλωματία των κρατών αλλά και η συνύπαρξη των πληθυσμών σε περιοχές όπου άλλαζε η κυριαρχία επέτρεψαν την ανάπτυξη οικονομικών, πολιτιστικών και πνευματικών ανταλλαγών.

Οικονομία και εμπόριο

Η γεωγραφική θέση του χαλιφάτου στο σταυροδρόμι Ανατολής και Δύσης επέτρεψε στους Άραβες κυρίως από τα μέσα του 9ου αιώνα, να αποκτήσουν μεγάλο μερίδιο στο διεθνές **μεταπρατικό**

εμπόριο. Επιπλέον, χάρη στην εκμετάλλευση των ορυχείων χρυσού και αργύρου της Δυτικής Αφρικής και της Σαχάρας διέθεταν ένα ισχυρό νόμισμα. Από την Ινδία και την Κίνα μετέφεραν μπαχαρικά και διάφορα είδη πολυτελείας, υφάσματα, φαρμακευτικές ουσίες και αρώματα, προϊόντα που ήταν περιζήτητα στις βυζαντινές αγορές. Καινοτόμησαν, επίσης, δημιουργώντας εταιρείες, τράπεζες, ενώ επινόησαν και τις επιταγές (τσεκ).

Γράμματα, επιστήμες και τέχνες

Μεγάλες πόλεις, όπως η Κόρδοβα, η Αλάμπρα, η Γρανάδα και η Βαγδάτη, αποτέλεσαν σημαντικά κέντρα του αραβικού πολιτισμού. Εκεί ιδρύθηκαν βιβλιοθήκες και πανεπιστήμια. Οι Άραβες έδειξαν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τα χειρόγραφα έργων των Ινδών, των Περσών και των Ελλήνων. Μετέφρασαν πληθώρα κειμένων που αφορούσαν την ιατρική, τη φιλοσοφία, τη ναυσιπλοΐα, τη μετεωρολογία και άλλα γνωστικά πεδία.

Στον τομέα της αρχιτεκτονικής εντυπωσιακά είναι τα τεμένη (τζαμιά) και τα ανάκτορα. Η αραβική θρησκευτική τέχνη είναι ανεικονική, περιλαμβάνει όμως πλούσια διακοσμητικά θέματα (αραβουργήματα). Για τη δημιουργία τους δανείστηκαν τεχνικές αλλά και τεχνίτες από το Βυζάντιο. Άραβες καλλιτέχνες φιλοτέχνησαν επίσης λαμπρά έργα μικροτεχνίας, ενώ τα καλλιτεχνικά τους επιτεύγματα έχαιραν εκτίμησης τόσο στο Βυζάντιο όσο και σε άλλους λαούς.

4. Η μεγάλη αίθουσα του τεμένους της Κόρδοβας, Ισπανία. Πηγή: shutterstock

5. Μικρογραφία του 13ου αιώνα που απεικονίζει έναν μουσουλμάνο κι έναν χριστιανό να παίζουν σκάκι. Libro de los Juegos, Monasterio de El Escorial, Ισπανία.

Ο Μαρούν και η ελληνική παιδεία (κειμένο)

Η Δύση επηρεάστηκε σημαντικά από τους Άραβες και στον τομέα των επιστημών. Στα μαθηματικά καθιέρωσαν την ινδική αρίθμηση, γεωγράφοι οργάνωσαν και κατέγραψαν μακρινά ταξίδια, αστρονόμοι υπολόγισαν ακριβώς την τροχιά του ήλιου και των πλανητών, στον τομέα της χημείας ανακάλυψαν το θειικό οξύ και το οινόπνευμα, στην ιατρική εφηύραν νέες τεχνικές σε πολύπλοκες εγχειρήσεις και δημιούργησαν νέα φάρμακα, αλλά και στη γεωπονία μετέφεραν νέες καλλιέργειες, όπως του βερίκοκου, της αγκινάρας, του βαμβακιού, των λεμονιών, των σακχαροκάλαμων, των λαχανικών (μελιτζάνα, σπανάκι), καθώς και άλλων ειδών, όπως η ζάχαρη, γεγονός που διαμόρφωσε και κοινές διατροφικές συνήθειες. Επίσης, ήταν εκείνοι που διέδωσαν στο Βυζάντιο και στη Δύση το χαρτί, κινεζική εφεύρεση. Η παρουσία πολλών αραβικών λέξεων στις ευρωπαϊκές γλώσσες υποδηλώνει το μέγεθος της επίδρασής τους.

Τι διέδωσαν οι Άραβες;
(άσκηση)

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Πολλές λέξεις από την αραβική γλώσσα έχουν περάσει και χρησιμοποιούνται και στην ελληνική σε διάφορους τομείς, όπως π.χ. άλγεβρα, ζενίθ, τσεκ και φλιτζάνι. Μπορείτε να αναζητήσετε κι άλλες;
2. Αφού μελετήσετε τον χάρτη, να εξηγήσετε γιατί πιστεύετε ότι κατάφεραν οι Άραβες να εξαπλωθούν σε σύντομο χρονικό διάστημα και ποιες ήταν οι συνέπειες της ανάπτυξής τους.
3. Αφού μελετήσετε το παράθεμα για το υγρό πυρ και τις σχετικές εικόνες, να εξηγήσετε τον τρόπο χρήσης του.
4. Ποιες πρακτικές συνέπειες πιστεύετε ότι μπορεί να είχε η διάδοση αγροτικών προϊόντων που ήταν γνωστά στην Ανατολή και προωθήθηκαν μέσω των Αράβων στο Βυζάντιο;

Γλωσσάρι

Εγίρα: Η φυγή του Μωάμεθ από τη Μέκκα στη Μεδίνα. Το 622 είναι το έτος Εγίρας (σε συντομογραφία ε.ε.) και αποτελεί αφετηρία για τη χρονολογική αρίθμηση των μουσουλμάνων. Το έτος 1 αντιστοιχεί δηλαδή στο 622 του γρηγοριανού ημερολογίου.

Ισλάμ: Επί λέξει σημαίνει «υποταγή στο θέλημα του Θεού (Αλλάχ)». Ο πιστός ονομάζεται μουσλίμ, εξ ου και οι λέξεις μουσουλμάνος και μουσουλμανισμός. Τη νέα μονοθεϊστική θρησκεία ίδρυσε ο Μωάμεθ ως προφήτης. Το ιερό βιβλίο του Ισλάμ είναι το Κοράνιο. Το Ισλάμ διασπάστηκε σε δύο κλάδους: τους σουνίτες και τους σιίτες.

Μαγιορδόμος: Ο όρος προέρχεται από το λατινικό maior domus, «ο κύριος του οίκου». Είναι αξίωμα που έφερε ο διαχειριστής των ανακτόρων και έμπιστος του βασιλιά των Φράγκων.

Μεταπρατικό εμπόριο: Εμπόριο που αφορά τη μεταπώληση προϊόντων. Οι μεταπράτες έμποροι δρουν ως διαμεσολαβητές στη διακίνηση των προϊόντων αποκομίζοντας κέρδος από τη διαφορά τιμών αγοράς (χονδρική) και πώλησης (λιανική).

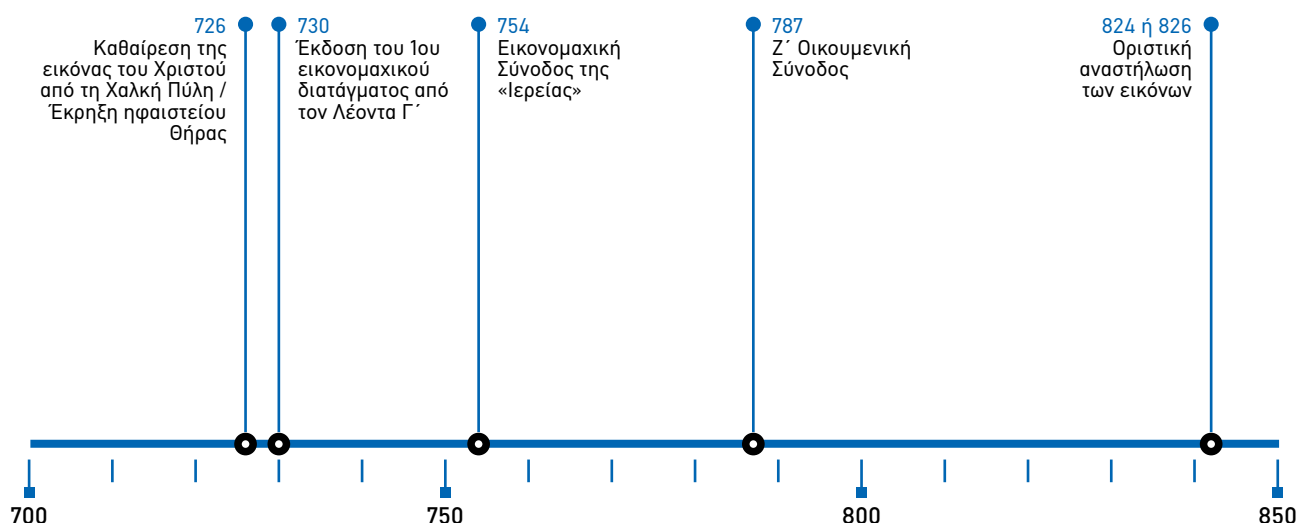
Μονοφυσιτισμός: Θρησκευτική αίρεση που αναπτύχθηκε στο ανατολικό τμήμα της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Πρέσβευε ότι η ανθρώπινη φύση απορροφήθηκε τελείως από τη θεϊκή, και συνεπώς ο Χριστός ήταν μόνο θεός (μία φύση).

Χαλίφης: Ηγεμονικός τίτλος των μουσουλμάνων. Επί λέξει σημαίνει «διάδοχος».

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7

Η έριδα για τις εικόνες

Κατά τον 8ο και 9ο αιώνα, για εκατό χρόνια τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία συντάραξε η «εικονομαχική έριδα», μια σκληρή αντιπαράθεση για το ζήτημα της προσκύνησης των εικόνων. Η Εικονομαχία δεν ήταν μόνο μια διαμάχη θρησκευτική, αλλά είχε και ιδεολογικά, πολιτικά και πολιτισμικά χαρακτηριστικά.

Ο Ιωάννης Δαμασκηνός προς αυτούς που κατηγορούν τις άγιες εικόνες (ηχητικό)

Εικονόφιλοι και εικονομάχοι

Η Εικονομαχία διαίρεσε τη βυζαντινή κοινωνία σε δύο αντιμαχόμενες παρατάξεις, στους «**εικονομάχους**» ή «**εικονοκλάστες**» και στους «**εικονόφιλους**» ή «**εικονολάτρες**». Οι πρώτοι υποστήριζαν ότι η προσκύνηση των εικόνων ήταν ουσιαστικά μια νέα μορφή ειδωλολατρίας. Ισχυρίζονταν μάλιστα ότι η απεικόνιση του προσώπου του Ιησού Χριστού ήταν δογματική πλάνη, διότι διαχώριζε τις δύο «αμέριστες και ασύγχυτες» φύσεις του Θεανθρώπου, τη θεϊκή και την ανθρώπινη. Οι δεύτεροι απαντούσαν ότι η προσκύνηση δεν ήταν εκδήλωση λατρείας των εικόνων αλλά απόδοση τιμής στο εικονιζόμενο πρόσωπο. Ειδικά για το πρόσωπο του Χριστού, συνέδεαν την απεικόνισή του με το δόγμα της θείας ενανθρώπισης. Τόνιζαν επίσης τη διδακτική αξία της εκκλησιαστικής εικονογραφίας, αποκαλώντας τις εικόνες «σιωπούσες βίβλους» ή «βίβλους των αγραμμάτων». Ο πιο διακεκριμένος θεολόγος της εικονόφιλης μερίδας ήταν ο Ιωάννης Δαμασκηνός, ο οποίος έγραψε τρεις απολογητικούς λόγους για την υπεράσπιση των εικόνων.

Οι δύο περίοδοι της Εικονομαχίας

Η Εικονομαχία χωρίζεται σε δύο περιόδους. Η πρώτη περίοδος άρχισε το 726, όταν ο αυτοκράτορας Λέων Γ΄ ο Ίσαυρος διέταξε να καθαιρεθεί η εικόνα του Ιησού Χριστού από τη Χαλκή Πύλη των ανακτόρων. Λίγο αργότερα (730) δημοσίευσε το πρώτο επίσημο εικονομαχικό διάταγμα για την αποκαθήλωση και καταστροφή των εικόνων. Ο διάδοχός του, Κωνσταντίνος Ε΄ (741-775), που ονομάστηκε από τους αντιπάλους του «Κοπρώνυμος», ακολούθησε πιο σκληρή εικονομαχική πολιτική. Εξαπέλυσε διώξεις κατά των εικονοφίλων, καταδίκασε πολλούς σε φυλάκιση ή εξορία και δήμευσε τις περιουσίες τους. Στράφηκε και εναντίον των μοναστηριών, που θεωρούνταν προπύργια της εικονολατρίας, έκλεισε πολλές μονές και υπέβαλε τους μοναχούς σε διάφορες εξευτελιστικές δοκιμασίες. Το 754 συγκάλεσε τη **σύνοδο της Ιερείας**, η οποία καταδίκασε την προσκύνηση των εικόνων και αφόρισε τους εικονολάτρες. Ο Κωνσταντίνος Ε΄ συνέγραψε θεολογικές πραγματείες, για να υπερασπιστεί τα εικονομαχικά δόγματα. Η πρώτη περίοδος της Εικονομαχίας έληξε μετά τον θάνατο του Λέοντος Δ΄ του Χαζάρου (755-780), όταν η σύζυγός του Ειρήνη η Αθηναία, που ήταν πλέον επίτροπος του ανήλικου διαδόχου Κωνσταντίνου ΣΤ΄, συγκάλεσε με τη βοήθεια του πατριάρχη Ταρασίου την **Ζ΄ Οικουμενική Σύνοδο** στη Νίκαια της Βιθυνίας (787). Χαρακτηριστικό του κλίματος πόλωσης που επικρατούσε ήταν το γεγονός ότι η πρώτη προσπάθεια σύγκλησης της Συνόδου στην Κωνσταντινούπολη απέτυχε (786), όταν στον ναό των Αγίων Αποστόλων, που ήταν η έδρα της Συνόδου, εισέβαλαν εικονομάχοι στρατιώτες. Η Ζ΄ Οικουμενική Σύνοδος αποκήρυξε τις αποφάσεις της εικονομαχικής συνόδου της Ιερείας και αποκατέστησε την προσκύνηση των εικόνων.

Η δεύτερη περίοδος της Εικονομαχίας άρχισε με την άνοδο στον θρόνο του Λέοντος Ε΄ του Αρμενίου (813-820), ο οποίος αναγνώρισε πάλι τις αποφάσεις της συνόδου της Ιερείας και εξόρισε δύο προβεβλημένους υπερασπιστές των εικόνων, τον πατριάρχη Νικηφόρο και τον Θεόδωρο Στουδίτη. Σκληρή εικονομαχική πολιτική ακολούθησε και ο αυτοκράτορας Θεόφιλος (829-842). Μετά τον θάνατό του όμως η αυτοκράτειρα Θεοδώρα, ως επίτροπος του ανήλικου διαδόχου Μιχαήλ Γ΄,

1. Οι εικόνες «βίβλοι των αγραμμάτων»

Ο Ιωάννης Δαμασκηνός (8ος αιώνας) υπερασπίζεται την προσκύνηση των εικόνων και εξηγεί γιατί οι εικόνες είναι οι «βίβλοι των αγραμμάτων».

... Αφού όμως ο Θεός, χάρις εις την ευσπλαχνίαν του, έγινε αληθινά άνθρωπος διά την ιδικήν μας σωτηρίαν ... και τον είδαν οι άνθρωποι, εγράφησαν βέβαια δια να τα φέρωμεν εις την μνήμην μας και να τα διδαχθούν αυτοί που δεν ήταν παρόντες εκείνον τον χρόνον... Επειδή όμως δεν γνωρίζουν όλοι γράμματα, ούτε καταγίνονται με την ανάγνωσιν, οι πατέρες απεφάσισαν να παρασταθούν αυτά με εικόνες διά συνοπτικήν υπενθύμιν, όπως μερικά ανδραγαθήματα. Χωρίς αμφιβολία, ενώ πολλές φορές δεν έχομεν εις τον νουν μας το πάθος του Κυρίου, μόλις ιδούμεν την εικόνα της σταυρώσεως του Χριστού, ενθυμούμεθα το σωτήριο πάθος, πέφτομεν εις την γην και προσκυνούμε όχι την ύλην, αλλά τον εικονιζόμενον, όπως και δεν προσκυνούμε την ύλην του Ευαγγελίου, ούτε την ύλην του σταυρού, αλλά το σχήμα...

Ιωάννου Δαμασκηνού, Έκδοσις Ακριβής της Ορθοδόξου Πίστεως Δ΄ 89. Φραντζόλα Κ., *Ιωάννου Δαμασκηνού Άπαντα τα Έργα* 1, Γρηγόριος Παλαμάς, 1976, σσ. 497-499.

1. Εικονομάχοι κατατρέφουν εικόνα του Χριστού. Μικρογραφία από το Ψαλτήρι Khludon (9ος αι.). Ιστορικό Μουσείο Μόσχας, κωδ. Gr. 129, p. 67a.

συγκάλεσε σύνοδο που αποφάσισε την οριστική αναστήλωση των εικόνων (842). Το γεγονός αυτό εορτάζεται μέχρι σήμερα από την Ορθόδοξη Εκκλησία την πρώτη Κυριακή των νηστειών, που ονομάζεται «Κυριακή της Ορθοδοξίας».

Αίτια και συνέπειες

Η Εικονομαχία έχει γίνει αντικείμενο διαφόρων ερμηνειών από τους ιστορικούς και έχουν προβληθεί διάφοροι λόγοι που συνέβαλαν στην εκδήλωσή της:

- Η έκρηξη του ηφαιστείου της Θήρας (726), διάφορες άλλες φυσικές καταστροφές, αλλά και ορισμένες στρατιωτικές ήττες των Βυζαντινών αποδόθηκαν στην οργή του Θεού για την προσκύνηση των εικόνων.
- Η Εικονομαχία ήταν μια προσπάθεια να περιοριστούν οι λατρευτικές ακρότητες και οι δεισιδαιμονικές πρακτικές που ακολουθούσε ο απλός λαός κατά την προσκύνηση των εικόνων.
- Οι εικονομάχοι αυτοκράτορες ήθελαν να μειώσουν τη δύναμη του μοναχισμού στη βυζαντινή κοινωνία. Η επιρροή που ασκούσαν τα μοναστήρια βασιζόταν σε μεγάλο βαθμό στην προσκύνηση των εικόνων και των ιερών λειψάνων.
- Οι Ίσαυροι αυτοκράτορες, για να αντιμετωπίσουν τον αραβικό κίνδυνο, επιζητούσαν την εύνοια και την υποστήριξη των θεματικών στρατευμάτων της Μ. Ασίας, που είχαν κυρίως εικονομαχικές αντιλήψεις.
- Η έριδα για τις εικόνες ήταν η σύγκρουση δύο αντίθετων πολιτισμικών και πολιτιστικών παραδόσεων: της ελληνο-ρωμαϊκής εικαστικής παράδοσης που επικρατούσε κυρίως στις ευρωπαϊκές επαρχίες της αυτοκρατορίας και των ανεικονικών αντιλήψεων που προέρχονταν από τον ισλαμικό κόσμο και επικρατούσαν κυρίως στις επαρχίες της Ανατολής. Η επικράτηση της πρώτης διέσωσε την εκκλησιαστική τέχνη και επέτρεψε την ανάπτυξη της κατά τους επόμενους αιώνες.

Οι συνέπειες της Εικονομαχίας για την κοινωνία και τον πολιτισμό του Βυζαντίου ήταν σοβαρές:

Η έκρηξη του ηφαιστείου της Θήρας και η εικονομαχία (κείμενο)

2. Άποψη του εσωτερικού του ναού της Αγίας Κυριακής στη Νάξο (8ος αιώνας). Διακρίνεται ο ανεικονικός διάκοσμος της περιόδου της Εικονομαχίας.

2. Η έκρηξη του ηφαιστείου της Θήρας και η εικονομαχία

Στο παρακάτω απόσπασμα σύγχρονης ιστορικής μελέτης η έκρηξη του ηφαιστείου της Θήρας συνδέεται με την έναρξη της Εικονομαχίας.

... Τι παρακίνησε τον Λέοντα Γ΄ να απαγορεύσει τη «λατρεία»; Οι δύο ιστορικοί που βρίσκονται πιο κοντά στα γεγονότα, ο πατριάρχης Νικηφόρος και ο Θεοφάνης, αναφέρουν ότι ο αυτοκράτορας πήρε αυτή την απόφαση αντιδρώντας στην ηφαιστειακή έκρηξη που σημειώθηκε στο νησί της Θήρας το 726. Ο άνθρωπος του Μεσαίωνα δημιουργούσε πάντα συσχετισμούς στο μυαλό του ανάμεσα σε ασυνήθιστα γεγονότα και στην υπακοή ή ανυπακοή στον Θεό: οι καταστροφές ήταν η απάντηση του Μεγαλοδύναμου στην αμαρτία. Μετά από περίπου έναν αιώνα μουσουλμανικών επιτυχιών και άλλων καταστροφών, ο Θεός έστελνε τώρα μια τελευταία προειδοποίηση μέσω αυτής της θεαματικής έκρηξης...

Mango C., *Ιστορία του Βυζαντίου*, Νεφέλη, 2006, σ. 215.

- Η αυτοκρατορία αναγκάστηκε να «σπαταλήσει» υλικούς και ανθρώπινους πόρους σε μια εσωτερική διαμάχη, ενώ η αντιμετώπιση των εξωτερικών απειλών απαιτούσε ομόνοια και ενότητα.
- Η εικονομαχική πολιτική αποξένωσε τον παπικό θρόνο από το Βυζάντιο και τον έστρεψε προς τους Φράγκους, γιατί οι πάπες εξαρχής και με συνέπεια καταδίκασαν την εικονομαχία.
- Καταστράφηκαν πολλά έργα εκκλησιαστικής εικονογραφίας και αντικαταστάθηκαν στους ναούς από διάφορα ανεικονικά διακοσμητικά μοτίβα.
- Μετά την αναστήλωση των εικόνων καταστράφηκαν τα θεολογικά συγγράμματα των απολογητών της Εικονομαχίας.

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Ποια εξήγηση έδωσε ο Λέων Γ΄ για την ηφαιστειακή έκρηξη της Θήρας (Πηγή 2, 3ο ψηφιακό αντικείμενο); Να συγκρίνετε τον τρόπο με τον οποίο ερμηνεύει τα φυσικά φαινόμενα ο μεσαιωνικός και ο σύγχρονος άνθρωπος.
2. Να σχεδιάσετε έναν αγώνα λόγου με θέμα την έριδα για τις εικόνες. Αφού χωριστείτε σε δύο ομάδες, η μία να αναλάβει να παρουσιάσει τις θέσεις των εικονομάχων και η άλλη των εικονοφίλων.
3. Ποιες αντίρροπες πολιτιστικές παραδόσεις συγκρούστηκαν –σύμφωνα με μια ερμηνεία– κατά την εικονομαχική έριδα;
4. Το ζήτημα των εικόνων επιλύθηκε με την παρέμβαση δύο γυναικών που βρέθηκαν στην εξουσία. Ποιες ήταν και πώς ενήργησαν;

3. Ο Κωνσταντίνος Ε΄ υποβάλλει τους μοναχούς σε δημόσια διαπόμπευση.

Στο απόσπασμα παρουσιάζεται μια πλευρά των διώξεων που εξαπέλυσε ο αυτοκράτορας Κωνσταντίνος Ε΄ κατά των μοναχών.

... Έχοντας πλήρη επίγνωση της συμβολικής σημασίας των θεαματικών χειρονομιών, ο Κωνσταντίνος Ε΄ «ἤτίμασε τὸ σχῆμα τῶν μοναχῶν ἐπὶ τοῦ ἵπποδρομίου παρακελευσάμενος ἕνα ἕκαστον ἀββᾶν κρατεῖν γυναῖκα τῇ χειρὶ καὶ οὕτω παρελθεῖν αὐτοὺς τὸ ἵπποδρόμιον ἐμπτυομένους καὶ ὑβρίζομένους ὑπὸ παντὸς τοῦ λαοῦ»

(Βίος Στεφάνου του Νέου, PG C, 1137B-D).

Η έριδα για τις εικόνες 1
(άσκηση)

Η έριδα για τις εικόνες 2
(άσκηση)

Γλωσσάρι

Εικονομάχοι (ή εικονοκλάστες): Οι πολέμιοι της προσκύνησης των εικόνων κατά την περίοδο της Εικονομαχίας.

Εικονόφιλοι (ή εικονολάτρες): Οι υπερασπιστές της προσκύνησης των εικόνων κατά την περίοδο της Εικονομαχίας.

Ζ΄ Οικουμενική Σύνοδος: Σύνοδος που συγκλήθηκε από την αυτοκράτειρα Ειρήνη την Αθηναία το 787 στη Νίκαια της Βιθυνίας και αποφάσισε την «αναστήλωση» των εικόνων.

Σύνοδος της Ιερείας: Εικονομαχική σύνοδος που συγκλήθηκε από τον Κωνσταντίνο Ε΄ το 754 στο παλάτι της Ιερείας στη Χαλκηδόνα.

Αποτιμητής

Ενότητα 2:

Εποχή αναδιοργάνωσης και αναμόρφωσης

Από τον 7ο αιώνα ξεκίνησε μια περίοδος με νέες προκλήσεις, στις οποίες το βυζαντινό κράτος απάντησε με μεταρρυθμίσεις που το αναμόρφωσαν τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό. Νέοι λαοί εμφανίστηκαν στα βόρεια σύνορα της αυτοκρατορίας παράλληλα με τις αραβικές επιθέσεις στην Ανατολή, που σήμαιναν και την οριστική απώλεια εδαφών για το Βυζάντιο. Η ύπαιθρος απέκτησε καίρια σημασία για την οικονομία του κράτους, ενώ πρωταγωνιστικό ρόλο κλήθηκε να διαδραματίσει ο νέος θεματικός στρατός. Την εποχή αυτή η βυζαντινή κοινωνία κλήθηκε, επίσης, να αντιμετωπίσει και τη θεολογική και πολιτική έριδα που προέκυψε για το ζήτημα των εικόνων. Το τελευταίο επιλύθηκε με την επέμβαση δύο γυναικών που βρέθηκαν στην εξουσία.

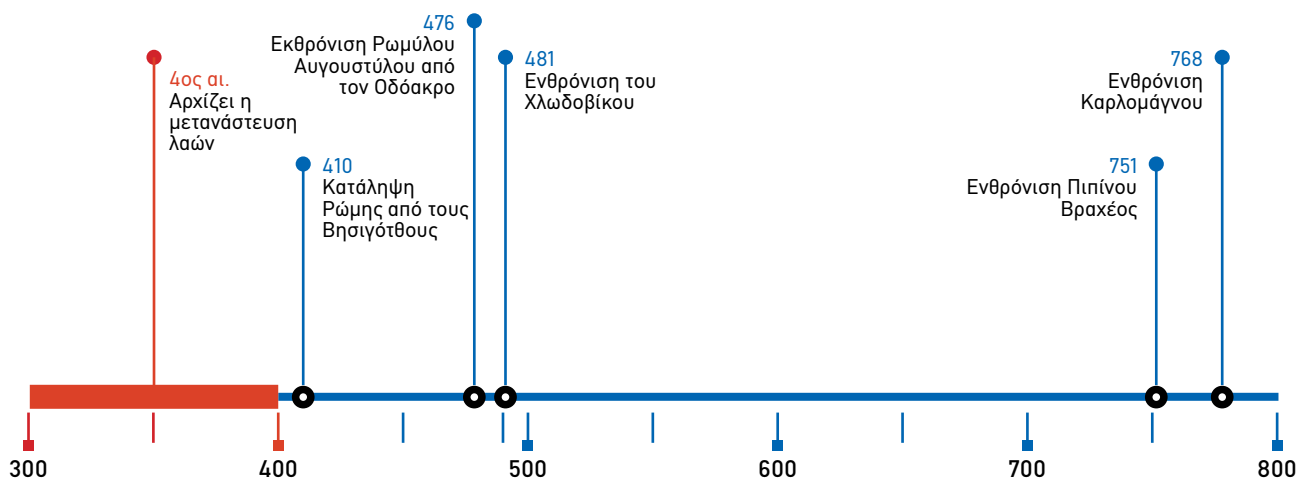
ΕΝΟΤΗΤΑ 3

Η μεσαιωνική Ευρώπη

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8

Από τη μετανάστευση των λαών στο βασίλειο των Φράγκων (4ος-10ος αιώνας) Πολιτικές και εκκλησιαστικές δομές

Η μετανάστευση των γερμανικών φύλων και η ίδρυση νέων κρατικών μορφωμάτων στα εδάφη των δυτικών ρωμαϊκών επαρχιών σηματοδοτούν την απαρχή της εθνικής ιστορίας πολλών ευρωπαϊκών λαών. Οι λαοί αυτοί έφεραν τα δικά τους πολιτισμικά χαρακτηριστικά, γνώρισαν όμως και υιοθέτησαν και πολλά στοιχεία του ρωμαϊκού πολιτισμού με τον οποίο ήρθαν σε επαφή.

Η μετανάστευση των λαών

Στα παλιότερα χρόνια οι μεταναστευτικές κινήσεις των λαών ονομάζονταν από τους ιστορικούς «βαρβαρικές επιδρομές», επειδή οι λαοί που διεισδυσαν στα εδάφη της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας θεωρούνταν «βάρβαροι». Όμως, όπως φάνηκε στη συνέχεια, οι λαοί αυτοί δεν ήταν απολίτιστοι, αλλά είχαν έναν δικό τους, αν και διαφορετικό από τον ρωμαϊκό, πολιτισμό. Ποιοι ήταν αυτοί οι λαοί; Οι ίδιοι οι Ρωμαίοι θεωρούσαν ξένους και βαρβάρους εκείνους που ζούσαν έξω από τα σύνορα της αυτοκρατορίας: στον Βορρά οι Κέλτες και οι Γερμανοί, στον Νότο οι Αφρικανοί ή Αιθίοπες, βορειοανατολικά οι Σκύθες, ανατολικά οι Πέρσες και οι Άραβες.

1. Η αυτοκρατορία του Καρόλου του Μεγάλου, 814.

Οι μετακινήσεις αυτών των λαών προς τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία είναι ένα πολύ σημαντικό γεγονός, γιατί μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι αποτελούν ένα ορόσημο στην ευρωπαϊκή ιστορία. Τα ευρωπαϊκά έθνη ανάγονουν σε σημαντικό βαθμό την καταγωγή τους σε αυτούς τους λαούς. Για παράδειγμα, οι Άγγλοι θεωρούν μέρος της εθνικής τους ιστορίας τους Αγγλοσάξονες. Οι Ιταλοί τους Γότθους και τους **Λομβαρδούς**. Οι Γάλλοι τους Φράγκους και τους **Βουργουνδούς**. Οι Ισπανοί τους Βησιγότθους. Οι περισσότεροι από αυτούς τους λαούς ήταν Γερμανοί. Παρ' όλα αυτά, ο όρος αυτός δεν χρησιμοποιούνταν από τους ίδιους τους Γερμανούς, οι οποίοι ονόμαζαν τους εαυτούς τους Γότθους ή Φράγκους ή Λομβαρδούς. Όμως, στη σύγχρονη εποχή μερικοί υποστήριξαν ότι ολόκληρη η Ευρώπη έχει γερμανική καταγωγή, εφόσον οι φυλές αυτές ήταν γερμανικές. Αυτό δεν ισχύει, επειδή οι γερμανικοί λαοί δεν δημιούργησαν τόσο πολλά καινούργια πράγματα, ώστε να αλλάξουν εκείνο που ήταν η Ευρώπη προηγουμένως. Αντίθετα, αναγνώρισαν το μέγεθος και την αξία του ρωμαϊκού πολιτισμού και προσπάθησαν να τον διατηρήσουν.

Ένας από τους σπουδαιότερους αρχηγούς των γερμανικών αυτών φύλων, ο Ατάουλφος, που έζησε στα τέλη του 4ου και τις αρχές του 5ου αιώνα, είπε:

2. Άγαλμα του Ατάουλφου, βασιλιά των Βησιγόθων (411-415), Μαδρίτη, Ισπανία. Πηγή: Shutterstock

«Στην αρχή ήθελα να σβήσω το ρωμαϊκό όνομα και να μετατρέψω όλο το ρωμαϊκό έδαφος σε γοτθική αυτοκρατορία: λαχταρούσα η Ρωμανία να γίνει Γοθία και ο Ατάουλφος να γίνει ό,τι ήταν ο Καίσαρας Αύγουστος. Αλλά η μακρά μου εμπειρία μου δίδαξε ότι η ακυβέρνητη αγριότητα των Γότθων δεν θα υποταχθεί ποτέ σε νόμους και πως χωρίς νόμους δεν υπάρχει κράτος. Έτσι, με σύνεση επέλεξα μία διαφορετική δόξα: να αναβιώσει το ρωμαϊκό όνομα με το γοτθικό σθένος και ελπίζω ότι θα αναγνωριστώ από τους επιγόνους ως ο εμπνευστής μίας ρωμαϊκής αποκατάστασης, μια και είναι αδύνατο για εμένα να αλλάξω τον χαρακτήρα της αυτοκρατορίας» (Paulus Orosius, *Historiae adversus paganos*, VII, 43, 5-6).

Η δημιουργία των βαρβαρικών βασιλείων

Οι λαοί που διείσδυσαν στη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία δημιούργησαν ιδιαίτερα βασίλεια, με κυριότερα τα εξής: το Βασίλειο των Οστρογότθων, το Βασίλειο των Βησιγότθων και το Βασίλειο των Φράγκων, το οποίο αποδείχθηκε το πιο ισχυρό και καθοριστικό στη δημιουργία της Ευρώπης.

Ο πιο επιφανής βασιλιάς των Οστρογότθων, ο Θεοδώριχος (454-526), πέρασε τα εφηβικά του χρόνια ως όμηρος στην Κωνσταντινούπολη. Ανοικοδόμησε τα δημόσια κτίρια και τα τείχη των πόλεων, ιδίως στη Ραβένα, όπου βρισκόταν η κύρια κατοικία του.

Οι Βησιγότθοι ήταν το δυτικό παρακλάδι των Γότθων. Ο σημαντικότερος ηγεμόνας τους, ο **Αλάριχος** (370-410), κυρίευσε το

1. Ένας σύγχρονος ιστορικός γράφει για την Καρολίγγεια Αναγέννηση

... Ο Καρλομάγνος επεδίωξε να καταστήσει την πρωτεύουσά του, το Άαχεν, μία βόρεια Ρώμη. Έχτισε το ανακτορικό παρεκκλήσι του μιμούμενος εκείνο του Αγίου Βιταλίου στη Ραβένα και ικέτευσε τον Πάπα να του στείλει ψηφιδωτά από τη Ραβένα για να το διακοσμήσει. Θεώρησε τη μάθηση μέρος του κύρους του χριστιανού βασιλιά. Μιλούσε λατινικά, αν και ποτέ δεν κατάφερε να μάθει να γράφει. Επιφανής ανάμεσα στους λογίους του ήταν ένας προσηνής Άγγλος μοναχός, ο Αλκουίνος της Υόρκης (735-804), της οποίας η βιβλιοθήκη φημολογούνταν ότι ήταν η καλύτερη της Βόρειας Ευρώπης. Ο Αλκουίνος έγινε ο επικεφαλής της ανακτορικής σχολής του Άαχεν και ο πνευματικός σύμβουλος του βασιλιά, δεσποζοντας σε αυτό που έμελλε να γίνει γνωστό ως «καρολίγγεια αναγέννηση»...

Jenkins S., *Μία σύντομη ιστορία της Ευρώπης*, μτφρ. Δ. Σταυρόπουλος, Ψυχογιός, 2019, σ. 97.

3. Ο θρόνος του Καρλομάγνου στον καθεδρικό ναό του Άαχεν στη Γερμανία. Πηγή: Shutterstock

Οι γερμανικές φυλές
(άσκηση-παιχνίδι)

Η καταγωγή των ευρωπαϊκών
εθνών (άσκηση)

Ο θάνατος της Δυτικής Ρωμαϊκής
Αυτοκρατορίας (κείμενο)

410 τη Ρώμη. Ίδρυσαν το Βασίλειο της Τουλούζης, από όπου τους εκτόπισαν οι Φράγκοι. Τελικά εγκαταστάθηκαν στην Ιβηρική χερσόνησο.

Στους **Φράγκους** αναδείχθηκε ως ηγετική φυσιογνωμία ο **Χλωδοβίκος** (481-511), που θεωρείται ο θεμελιωτής της δυναστείας των Μεροβιγγείων, η οποία θα συνεχιζόταν για πάνω από δύο αιώνες, μέχρι το 751. Ο Χλωδοβίκος διέλυσε τους θύλακες αντίστασης των Ρωμαίων στη Δύση και μετά ένωσε τους Φράγκους υπό την ηγεσία του. Μετά τον θάνατο του Χλωδοβίκου το 511, το βασίλειό του διαμοιράστηκε στους τέσσερις γιους του. Η δυναστεία των Μεροβιγγείων έχασε τον θρόνο το 751 από τον **Πιπίνο τον Βραχύ** (714-768), που ίδρυσε μια νέα δυναστεία, τη δυναστεία των Καρολιδών. Γιος του ήταν ο **Καρλομάγνος**, δηλαδή ο Κάρολος ο Μέγας, που βασίλεψε από τον θάνατο του πατέρα του το 768 μέχρι το 814

Πολιτικές και εκκλησιαστικές δομές

Όταν κάνουμε λόγο για πολιτικές και εκκλησιαστικές δομές, εννοούμε με ποιον τρόπο ζούσαν οι άνθρωποι σε αυτόν τον κόσμο που περιγράψαμε παραπάνω. Πιο συγκεκριμένα, ποιοι ήταν στην κορυφή της εξουσίας, πώς ονομάζονταν και με

4. Το φρουδαρχικό κάστρο Carcassonne στη Νότια Γαλλία (12ος αι.)
Πηγή: Shutterstock

2. Ένα δείγμα της πνευματικής παραγωγής του πρώιμου μεσαίωνα στη δυτική Ευρώπη

Ο Αυγουστίνος (354-430), μία από τις μεγαλύτερες πνευματικές μορφές του πρώιμου δυτικού χριστιανισμού, γράφει για το «πρόβλημα του χρόνου».

... Ορίστε πώς απαντώ σε όποιον ρωτά τι έκανε ο Θεός πρωτού δημιουργήσει τον ουρανό και τη γη... Εάν κάποιος είναι τόσο ελαφρόμυαλος ώστε να φαντασιώνεται ακόμα πιο μακρινούς χρόνους και να θαυμάζει ότι Εσύ, ένας Θεός που μπορεί τα πάντα, και τα πάντα δημιουργεί και στηρίζει με τις δυνάμεις του, δημιουργός του ουρανού και της γης, ανέμενε πολλούς αιώνες προτού προβεί σε ένα τόσο μεγαλειώδες έργο – «ξύπνα και άνοιξε τα μάτια σου, επειδή είναι εξωπραγματικό αυτό που θαυμάζεις». Και πώς θα μπορούσαν να περάσουν αναρίθμητοι αιώνες εάν δεν τους είχες δημιουργήσει εσύ, ο δημιουργός όλων των αιώνων; Εσύ δεν τους δημιούργησες; Και πώς θα μπορούσε να υπάρχει χρόνος που δεν τον δημιούργησες εσύ; Και πώς θα μπορούσε να υπάρχει παρελθόν, αν δεν υπήρξε ποτέ; Εάν εντέλει ο χρόνος είναι έργο σου και αν υπήρχε χρόνος πριν από τότε που έπλασες τον ουρανό και τη γη, γιατί λέγεται ότι απείχες από κάθε εργασία; Αυτόν τον προγενέστερο χρόνο ακριβώς τον είχες δημιουργήσει εσύ και δεν μπορούσε να περάσει ούτε μία χρονική στιγμή προτού εσύ δημιουργήσεις τον χρόνο. Εάν, αντίθετα, δεν υπήρχε χρόνος πριν εσύ πλάσεις τον ουρανό και τη γη, γιατί αναρωτιόμαστε τι έκανες τότε; Δεν υπάρχει «τότε» όπου δεν υπάρχει χρόνος...

Αυγουστίνος, Εξομολογήσεις XI 10.12 - 13.15. Ferdigo E.-R., *Ιστορία της Φιλοσοφίας*, τ. 2, μτφρ. Μ. Ασπιώτη, Πεδίο, 2018, σσ. 413-414.

ποιον τρόπο διοικούσαν. Επίσης, κάνουμε διάκριση ανάμεσα σε εξουσίες που αφορούσαν τον κόσμο της Εκκλησίας (κλήρος κοσμικός και μοναστικός) και σε εξουσίες που αφορούσαν τον κόσμο της καθημερινής ζωής (βασιλιάς, ευγενείς, χωρικοί, τεχνίτες).

Όπως γίνεται φανερό, στη Δυτική Ευρώπη κατά τους αιώνες αυτούς (4ος αι.-10ος αι.) υπάρχει πολύ μεγάλη αναταραχή και αναστάτωση. Αρκεί να φανταστούμε ότι από το 330 και μετά, όταν δηλαδή η πρωτεύουσα της άλλοτε κραταιάς Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας μεταφέρθηκε από τη Ρώμη στην Κωνσταντινούπολη, το δυτικό τμήμα της αυτοκρατορίας μπήκε σε μια περίοδο κατά την οποία οι παλαιοί κάτοικοι δεν μπορούσαν πλέον να γνωρίζουν πού ανήκουν, ούτε οι ίδιοι ως πολίτες ούτε οι περιουσίες που μέχρι τότε κατείχαν, ούτε ποια θα ήταν η μοίρα τους. Με την άφιξη των νέων φύλων που κατέκλυσαν τα εδάφη της αυτοκρατορίας άλλαξαν επίσης οι οικονομικές συνθήκες της ζωής τους.

Μέσα σε αυτό το κλίμα αστάθειας και αβεβαιότητας δημιουργήθηκαν οι συνθήκες που συνέβαλαν στην εδραίωση του πολιτικού και κοινωνικού συστήματος της **φεουδαρχίας**, τα χαρακτηριστικά του οποίου θα δούμε με λεπτομέρειες σε

5. Θεολογικό χειρόγραφο γραμμένο στα λατινικά. Φυλάσσεται στη βιβλιοθήκη της Μονής Στράχοβ στην Πράγα. Η Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία προσπάθησε να επιβάλει τη λατινική γλώσσα ως **lingua franca** της Δυτικής και Κεντρικής Ευρώπης. Πηγή: Shutterstock

6. Η Μονή Βενεδικτίνων στο Κλουνύ της Γαλλίας, έδρα της «μεταρρύθμισης του Κλουνύ». Πηγή: Shutterstock

Η καρολίγγεια γραφή
(εικόνα)

Τι γνωρίζω για την εποχή των
μεταναστεύσεων; (άσκηση)

Η Εκκλησία κατά τη διάρκεια
των μεταναστεύσεων (κείμενο)

επόμενο κεφάλαιο. Είναι αξιοσημείωτο επίσης ότι κατά την περίοδο του πρώιμου Μεσαίωνα (4ος-10ος αι.) η Εκκλησία παραμένει ένας σχετικά σταθερός θεσμός, ο οποίος μάλιστα ανανεώνεται τον 10ο αιώνα, μέσα από τις μοναστικές **μεταρρυθμίσεις του Κλουνύ**.

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Με βάση τις πληροφορίες που σας δίνει το κείμενο, να αποτυπώσετε στον χάρτη την πορεία εισβολής των γερμανικών φύλων στη δυτική Ευρώπη και τις θέσεις των κρατών που δημιούργησαν.
2. Να συζητήσετε για τη θέση που κατέχουν οι μετακινήσεις των γερμανικών φύλων στην ιστορία των σύγχρονων ευρωπαϊκών εθνών.
3. Ο Πρώιμος Μεσαίωνας ονομάζεται από ορισμένους ιστορικούς ως περίοδος «σκοτεινών χρόνων». Συμφωνείτε ή διαφωνείτε με αυτόν τον χαρακτηρισμό και γιατί;

Γλωσσάρι

Αλάριχος: Ηγεμόνας των Βησιγόθων που κυριεύσε τη Ρώμη το 410.

Βουργουνδοί: Γερμανικό φύλο που εγκαταστάθηκε κατά τον 5ο αιώνα στην περιοχή των δυτικών Άλπεων.

Καρλομάγνος ή Κάρολος ο Μέγας: Βασιλιάς των Φράγκων (768-814) και από το έτος 800 πρώτος αυτοκράτορας της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Θεωρείται από πολλούς «πατέρας της Ευρώπης», γιατί ένωσε κάτω από το σκήπτρο του το μεγαλύτερο μέρος της Δυτικής Ευρώπης.

Lingua Franca: Έτσι ονομάζεται μία ευρέως διαδεδομένη γλώσσα, που χρησιμοποιείται ως κώδικας επικοινωνίας μεταξύ ανθρώπων που ομιλούν διαφορετικές μητρικές γλώσσες.

Λομβαρδοί ή Λογγοβάρδοι: Γερμανικό φύλο που εγκαταστάθηκε στην ιταλική χερσόνησο στα μέσα του 6ου αιώνα.

Μεταρρύθμιση του Κλουνύ: Σειρά μεταρρυθμίσεων της μοναστικής ζωής που εκπορεύτηκαν τον 10ο αιώνα από το Αββαείο Βενεδικτίνων του Κλουνύ στη Βουργουνδία.

Πιπίνος ο Βραχύς: Βασιλιάς των Φράγκων (714-768), πατέρας του Καρλομάγνου και ιδρυτής της δυναστείας των Καρολιδών.

Φεουδαρχία: Κοινωνικό, πολιτικό και οικονομικό σύστημα οργάνωσης που επικράτησε κυρίως στη Δυτική Ευρώπη (9ος-15ος αι.), με κύρια χαρακτηριστικά την αύξηση της ισχύος των τοπικώνγαιοκτημόνων, την αποδυνάμωση της κεντρικής εξουσίας και την ανάπτυξη μιας ιεραρχίας τα μέλη της οποίας συνδέονταν με προσωπικούς δεσμούς υποτέλειας/προστασίας.

Φράγκοι: Σύνολο γερμανικών φύλων που αναγνωρίστηκαν από τη Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία ως διάδοχοι της Δυτικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Στη μέγιστη επέκτασή του το κράτος τους καταλάμβανε το μεγαλύτερο μέρος της δυτικής και κεντρικής Ευρώπης.

Χλωδοβίκος ή Κλόβις Α΄: Ο πρώτος βασιλιάς των Φράγκων (481-511) και ιδρυτής της δυναστείας των Μεροβιγγείων.

Αποτιμητής

Ενότητα 3:

Η μεσαιωνική Ευρώπη

Τα σημαντικότερα κράτη που δημιούργησαν οι λαοί οι οποίοι διείσδυσαν στο δυτικό τμήμα της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας ήταν το βασίλειο των Οστρογότθων στην Ιταλική χερσόνησο, το βασίλειο των Βησιγότθων στην Ιβηρική χερσόνησο και το βασίλειο των Φράγκων σε μεγάλο τμήμα της σημερινής Γαλλίας και Γερμανίας. Παρά το γεγονός ότι συγκροτήθηκαν νέες πολιτικές και εκκλησιαστικές δομές, τα κύρια γνωρίσματα της μακράς αυτής περιόδου που αρχίζει από τον 4ο και φτάνει έως τον 10 αιώνα ήταν η αβεβαιότητα, η ρευστότητα και η αναταραχή.

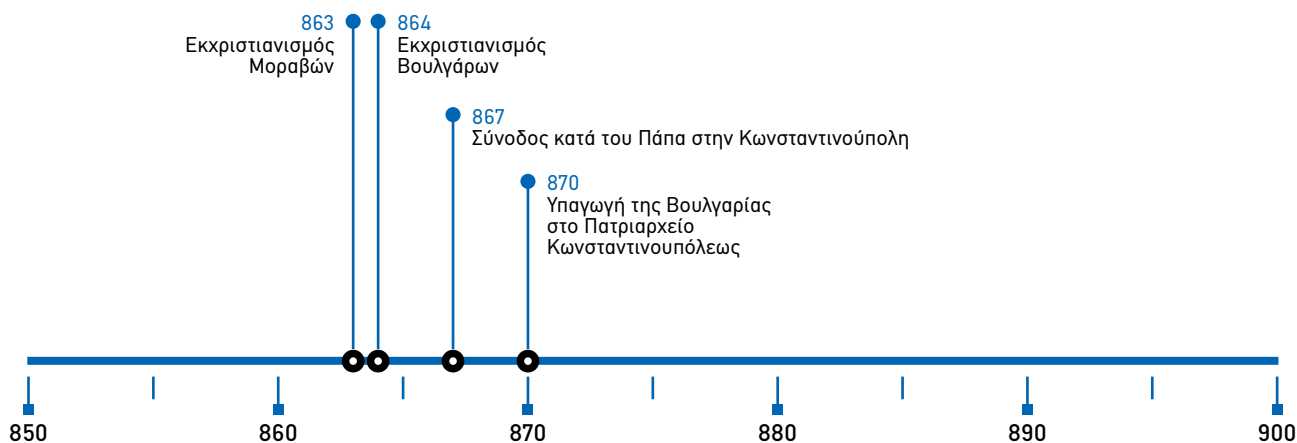
ΕΝΟΤΗΤΑ 4

Οι επιδράσεις του Βυζαντίου
στους σλαβικούς λαούς

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 9

Ο εκχριστιανισμός Μοραβών και Βουλγάρων

Με τον εκχριστιανισμό λαών που βρίσκονταν στον περίγυρο του Βυζαντίου, η αυτοκρατορία επιδίωκε να τους θέσει στη σφαίρα επιρροής της. Η διάδοση του βυζαντινού πολιτισμού, και προπαντός της χριστιανικής θρησκείας, ήταν από τις κυριότερες αποστολές του Βυζαντινού αυτοκράτορα, την οποία συνδύαζε με τις επιδιώξεις της εξωτερικής πολιτικής του κράτους. Στην προσπάθεια αυτή το Βυζάντιο βρέθηκε συχνά αντιμέτωπο με το φραγκικό κράτος, που πάλευε για τον ίδιο σκοπό. Η θρησκευτική και πολιτιστική επίδραση του Βυζαντίου στους σλαβικούς λαούς αποτέλεσε το ενιαίο υπόβαθρο του πολιτισμού τους.

Ο εκχριστιανισμός των Μοραβών

Στα μέσα του 9ου αιώνα, το βασίλειο των Μοραβών, Σλάβων της Κεντρικής Ευρώπης, δεχόταν πιέσεις τόσο από τους Φράγκους όσο και από τους Βουλγάρους. Ο ηγεμόνας της χώρας, Ρατισλάβος, θέλησε τότε σε αντιπερισπασμό να ενισχύσει τις σχέσεις με τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία. Ζήτησε από τους Βυζαντινούς να στείλουν ιεραποστόλους για να διδάξουν τον χριστιανισμό (862). Ο αυτοκράτορας Μιχαήλ Γ΄ και ο πατριάρχης Φώτιος διείδαν τα οφέλη και το 863 ανέθεσαν τη σημαντική αυτή αποστολή σε δύο αδελφούς

από τη Θεσσαλονίκη, τον Μεθόδιο και τον Κωνσταντίνο (πήρε το όνομα Κύριλλος λίγο πριν πεθάνει, όταν έγινε μοναχός). Τα δύο αδέρφια είχαν στο παρελθόν αναλάβει με επιτυχία διπλωματικές αποστολές προς τους Άραβες και τους Χαζάρους και γνώριζαν τη σλαβική γλώσσα. Ο Μεθόδιος και ο Κωνσταντίνος μαζί με λίγους μαθητές τους έφτασαν στη Μοραβία, όπου εργάστηκαν περισσότερο από τρία χρόνια για τη διάδοση του χριστιανισμού και την οργάνωση της νέας Εκκλησίας.

Ο Κωνσταντίνος δημιούργησε με βάση την ελληνική γραφή ένα γραπτό σλαβικό αλφάβητο (**γλαγολιτικό**) που απέδιδε

1. Ο γάμος της Μαρίας Λεκαπηνής, εγγονής του αυτοκράτορα Ρωμανού Α΄, με τον ηγεμόνα της Βουλγαρίας Πέτρο

Στις 8 Οκτωβρίου μια λαμπρή πομπή ξεκίνησε από το παλάτι. Ο πατριάρχης Στέφανος Β΄, ο πρωτοβεστιάριος Θεοφάνης και σύσσωμη η σύγκλητος οδηγούσαν τη νεαρή πριγκίπισσα στον ναό της Υπεραγίας Θεοτόκου της Πηγής για την τελετή. [...] Με τον γάμο αυτό, που είχε προτείνει η βουλγαρική πλευρά και είχε ευχαρίστως αποδεχθεί η βυζαντινή, μια μακρά περίοδος πολέμων έφθανε στο τέλος της. Η Βουλγαρία, ταλαιπωρημένη όχι μόνο από τους πολέμους αλλά και από έναν μεγάλο λιμό, θα χαιρόταν επιτέλους τα αγαθά της ειρήνης, και ο άρχοντάς της θα συγγένευε με την επιφανέστερη οικογένεια της χριστιανοσύνης.

Νικολάου Κ., «Βυζαντινά βασιλικά συνοικέσια “μετ’ αλλοφύλων και αλλογλώσσων” (7ος -11ος αι.)». *Το Βυζάντιο και οι Ξένοι* [4], Ίδρυμα Γουλιανδρή-Χορν, 2000, σσ. 9-10 (διασκευή).

1. Χάρτης της βαλκανικής χερσονήσου έως τα τέλη του 9ου αιώνα

Η προετοιμασία της ιεραποστολής στα σλαβικά εδάφη (εργασία)

Ανασκευή της θεωρίας των τριών γλωσσών (κείμενο)

Κύριλλος και Μεθόδιος
(εργασία)

τους φθόγγους του προφορικού λόγου. Το νέο αλφάβητο τους επέτρεψε να διαμορφώσουν και να τελούν τη Θεία Λειτουργία στα σλαβικά. Αυτό έκανε το κήρυγμα και το μυστήριο άμεσα κατανοητό από τον λαό, εξασφαλίζοντας μεγάλη επιτυχία στο έργο τους. Αργότερα, μαζί με μαθητές τους μετέφρασαν και άλλα ιερά και νομικά βιβλία. Οι Φράγκοι και οι Δυτικοί κληρικοί που επέμεναν τα λειτουργικά κείμενα να αποδίδονται στη λατινική γλώσσα αρχικά αντέδρασαν, όταν είδαν να μειώνεται επικίνδυνα η θρησκευτική και πολιτική επιρροή τους στους **Μοραβούς**. Μετά όμως ο πάπας επέτρεψε η λειτουργία να γίνεται στη γλώσσα των Σλάβων.

Με τον εκχριστιανισμό των Μοραβών, το Βυζάντιο επέκτεινε την πνευματική του ακτινοβολία στα ευρωπαϊκά εδάφη. Ο χριστιανισμός που διδάχτηκαν από τους Βυζαντινούς τούς προσέφερε θρησκευτική αλλά και εθνική ενότητα.

Ο εκχριστιανισμός των Βουλγάρων

Την ίδια περίπου εποχή, το βουλγαρικό κράτος βρέθηκε ανάμεσα στις πιέσεις των δύο εκκλησιαστικών κέντρων, Ρώμης και Κωνσταντινούπολης. Το γεγονός συνδέεται βέβαια με τις πολιτικές και στρατιωτικές εξελίξεις στην περιοχή του Αίμου. Οι Βούλγαροι είχαν επεκταθεί δυτικά και ανατολικά θίγοντας τα συμφέροντα Βυζαντινών και Φράγκων. Οι δυνάμεις αυτές

2. Η βυζαντινή διπλωματία

Βασική αρχή είναι η ειρηνική διευθέτηση των διαφορών και στόχοι η προσέγγιση με τους γείτονες λαούς και η επέκταση της επιρροής, ιδίως μέσω της χριστιανικής θρησκείας σε περισσότερο απομακρυσμένους, αλλά και η παρακολούθηση των πολιτικο-στρατιωτικών εξελίξεων στα μεγάλα αντίπαλα βασίλεια. [...] Μόνιμη διπλωματική εκπροσώπηση δεν υπήρχε ούτε από ούτε προς την αυτοκρατορία. Συχνή όμως ήταν η παρουσία διπλωματικών αποστολών στην αυλή του άλλου κράτους, μερικές φορές και για μεγαλύτερο χρονικό διάστημα για τη διεξαγωγή διαπραγματεύσεων. [...] Τα μέλη κάθε πρεσβευτικής αποστολής επέλεγε ο αυτοκράτορας από πρόσωπα της απόλυτης εμπιστοσύνης του, μορφωμένα και εξοικειωμένα με τα πολιτικο-στρατιωτικά προβλήματα της αυτοκρατορίας και κατά το δυνατόν της ξένης αυλής.

Χριστοφιλοπούλου Αικ., *Βυζαντινή Ιστορία (867-1081)*, ΟΕΔΒ, 1991, σσ. 285-287.

2. Το βάπτισμα του Βούλγαρου ηγεμόνα (τσάρου) Βόρρη Α΄-Μιχαήλ. Μικρογραφία από το σλαβονικό χειρόγραφο του Κωνσταντίνου Μανασσή. Ρώμη, Βατικανή Βιβλιοθήκη. ΙΕΕ, τ. Η΄, σ. 95.

3. Κείμενο της παλαιάς σλαβικής Εκκλησίας, γραμμένο στο σλαβονικό αλφάβητο.

προσπάθησαν να προωθήσουν τα συμφέροντά τους και πάλι μέσω της ιεραποστολής. Μεμονωμένες προσχωρήσεις στον χριστιανισμό μεταξύ του βουλγαροσλαβικού πληθυσμού γίνονταν από καιρό, αλλά η αριστοκρατία (**βογιάροι**) ήταν ειδωλολάτρες. Ο Βυζαντινός αυτοκράτορας Μιχαήλ Γ΄ είδε την προσπάθεια των Φράγκων να επεκταθούν και απάντησε στέλνοντας στην ταλαιπωρημένη από λιμό Βουλγαρία στρατό και στόλο. Ο Βούλγαρος ηγεμόνας Βόρης δεν είχε άλλη διέξοδο από το να συνάψει συνθήκη ειρήνης με τον Φράγκο βασιλιά και να δεχτεί τον εκχριστιανισμό από τους Βυζαντινούς. Το 864 δέχτηκε το βάπτισμα του ίδιου και του λαού του. Έλαβε, μάλιστα, το όνομα Μιχαήλ προς τιμήν του αναδόχου του και αυτοκράτορα Μιχαήλ Γ΄.

Ο Βόρης επιθυμούσε να οργανώσει μια αυτόνομη βουλγαρική Εκκλησία, αλλά το βυζαντινό Πατριαρχείο δεν επέτρεπε κάτι τέτοιο. Τότε ο Βόρης στράφηκε προς τον πάπα της Ρώμης, ο οποίος δεν έχασε την ευκαιρία να παρέμβει στα ζητήματα της βουλγαρικής Εκκλησίας. Ο πατριάρχης Φώτιος κατήγγειλε την παρέμβαση της Ρώμης και κατηγόρησε την παπική Εκκλησία για λειτουργικά και δογματικά λάθη. Το 867 η Σύνοδος που συγκλήθηκε στην Κωνσταντινούπολη (α) αναθεμάτισε τον πάπα, (β) απέρριψε τις δογματικές αποκλίσεις του πάπα «περί εκπορεύσεως του Αγίου Πνεύματος και εκ του Υιού» (**filioque**) και (γ) καταδίκασε την επέμβαση του πάπα στη Βουλγαρία. Με απόφαση μιας άλλης Συνόδου, το 870, η Εκκλησία της Βουλγαρίας πέρασε στη δικαιοδοσία του Πατριαρχείου της Κωνσταντινούπολης.

Μαζί με το βάπτισμα ο Βόρης πήρε από τους Βυζαντινούς και στοιχεία πολιτισμού. Μαθητές του Μεθόδιου και του Κωνσταντίνου-Κυρίλλου είχαν άλλωστε μεταβεί στην περιοχή και ανέπτυξαν λογοτεχνική παραγωγή στη γραπτή σλαβική γλώσσα. Η Βυζαντινή Αυτοκρατορία μπόρεσε εύκολα να επηρεάσει το νέο αυτό κράτος και να το εντάξει στη σφαίρα επιρροής της. Ο Βόρης αποσύρθηκε σε μοναστήρι λίγο πριν πεθάνει. Κάποιοι από τους διαδόχους του μεγάλωσαν στην Κωνσταντινούπολη, έλαβαν βυζαντινή παιδεία και επηρεάστηκαν από τη βυζαντινή ιδεολογία, η οποία λειτούργησε ως πρότυπο για την οργάνωση του δικού τους κράτους. Αυτό βεβαίως δεν σήμαινε ότι έπαψαν οι μεταξύ τους εχθροπραξίες. Η σημασία του εκχριστιανισμού

3. Η ίδρυση του βουλγαρικού κράτους

Οι Βούλγαροι καταδιώκοντας τους Ρωμαίους πέρασαν τον Δούναβη και έφτασαν στη λεγόμενη Βάρνα, κοντά στην Οδησσό (Σημ.: παρευξείνεια πόλη με ελληνικό πληθυσμό), και την ενδοχώρα της. Εκεί είδαν ότι ο τόπος ήταν πολύ ασφαλής: προστατευόταν πίσω (βόρεια) από τον Δούναβη και μπροστά (νότια) και στα πλάγια (ανατολικά) από τις κλεισούρες (δηλαδή τα στενά περάσματα του Αίμου) και τη θάλασσα του Πόντου.

Έτσι οι Βούλγαροι έγιναν κύριοι των γειτονικών σλαβικών φυλών που ονομάζονταν Επτά Γενεές και εγκατέστησαν τους Σεβέρεις, μια από αυτές, στην περιοχή που απλώνεται από την κλεισούρα των Βερεγάβων (Σημ.: πιθανώς το πέρασμα Ris) προς τα ανατολικά. Συνάμα τοποθέτησαν τις υπόλοιπες Επτά Γενεές στα νότια και δυτικά της χώρας τους προς την Αβαρία (τη χώρα των Αβάρων).

Έτσι μεγάλωσε η δύναμή τους και άρχισαν να κυριεύουν τα κάστρα που ανήκαν στο ρωμαϊκό κράτος. Γι' αυτό ο αυτοκράτορας αναγκάστηκε να κάνει ειρήνη μαζί τους και συμφώνησε να τους παρέχει ετήσιο φόρο.

Θεοφάνης, *Χρονογραφία*, σσ. 358-359.

Απόψεις του Φωτίου για τη Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία (κείμενο)

των Βουλγάρων ήταν μεγάλη και για έναν ακόμη λόγο. Βοήθησε τη διάδοση του χριστιανισμού και σε άλλους σλαβικούς λαούς καθώς και στους Ρώσους.

Η κοινή θρησκεία ήταν ένας σημαντικός παράγοντας για τις σχέσεις του Βυζαντίου με τους βόρειους γείτονές του, ωστόσο από μόνη της δεν μπορούσε να σταθεί ικανή να επιλύσει αντιπαλότητες που ανέκυπταν με την πάροδο του χρόνου και οδηγούσαν σε εκθροπραξίες.

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Αφού μελετήσετε τα παραθέματα, να καταγράψετε τις μεθόδους της βυζαντινής διπλωματίας και να συζητήσετε την αποτελεσματικότητά τους.
2. Τι πιστεύετε ότι πέτυχε το Βυζάντιο μέσα από τον εκχριστιανισμό των Σλάβων;
3. Η εκκλησία της Κωνσταντινούπολης και εκείνη της Ρώμης διεκδίκησαν τον εκχριστιανισμό των Μοραβών. Ποια ήταν η στάση της καθεμιάς και πώς την αξιολογείτε;

Γλωσσάρι

Βογιάροι: Μέλη της βουλγαρικής και ρωσικής αριστοκρατίας.

Γλαγολιτικό αλφάβητο: Αλφάβητο που ανέπτυξαν οι Μεθόδιος και Κωνσταντίνος-Κύριλλος. Αποδίδει φθόγγους της ομιλουμένης σλαβικής (εκ του glagolo: ομιλώ). Επειδή ήταν περίπλοκο, απλοποιήθηκε από κάποιον από τους μαθητές του Κυρίλλου, ο οποίος το ονόμασε Κυριλλικό για να τιμήσει τον δάσκαλό του. Το αλφάβητο αυτό χρησιμοποιείται από πολλούς λαούς (τους Σέρβους, τους Βουλγάρους, τους Ρώσους κ.ά.)

Μοραβοί: Λαός σλαβικής καταγωγής που εγκαταστάθηκε τον 6ο αιώνα στην κεντρική Ευρώπη. Απόγονοί τους είναι οι σημερινοί Τσέχοι και Σλοβάκοι.

Filioque: Στα λατινικά σημαίνει «και εκ του Υιού» και αναφέρεται στην εκπόρευση του Αγίου Πνεύματος όχι μόνο εκ του Πατρός, όπως έχει αποτυπωθεί στο Σύμβολο της Πίστεως. Αποτέλεσε δογματικό ζήτημα μεταξύ της ανατολικής και της δυτικής Εκκλησίας. Την περίοδο ανταγωνισμού για τον εκχριστιανισμό των σλαβικών λαών της Βαλκανικής, το filioque προκάλεσε τον αναθεματισμό του πάπα Ρώμης ως αιρετικού. Αργότερα, το 1054, συντέλεσε στο σχίσμα των Εκκλησιών.

Αποτιμητής

Ενότητα 4:

Οι επιδράσεις του Βυζαντίου στους σλαβικούς λαούς

Τον 9ο αιώνα στα βόρεια του Βυζαντίου εμφανίστηκαν νέα φύλα και κρατικά μορφώματα, τα οποία η αυτοκρατορία άλλοτε θέλησε να υποτάξει και άλλοτε να ελέγξει. Οι περίοδοι αντιπαράθεσης εναλλάσσονταν με περιόδους ειρήνης που επέτρεπαν τη δημιουργία επαφών. Οι Σλάβοι και οι Βούλγαροι εγκαταστάθηκαν μόνιμα στα Βαλκάνια, ενώ οι Μοραβοί δημιούργησαν κράτος στην κεντρική Ευρώπη. Σημαντικό όπλο της βυζαντινής διπλωματίας, προκειμένου να περιορίσει τους δαπανηρούς πολέμους και να θέσει στην επιρροή της τους ξένους λαούς, ήταν η διάδοση της θρησκείας. Καθιστώντας κοινωνούς του χριστιανισμού τους λαούς αυτούς, το Βυζάντιο από τη μία πλευρά επέδρασε στον πολιτισμό και την πολιτική ιδεολογία τους και από την άλλη αποκόμισε οφέλη στρατιωτικά και οικονομικά. Στον αγώνα αυτό ήρθε αντιμέτωπο με τη δυτική Εκκλησία, αντιπαράθεση που κατέληξε στην περαιτέρω απομάκρυνση Ρώμης και Κωνσταντινούπολης.

Μπορείτε να θυμηθείτε ποια ήταν η δράση του Κυρίλλου και του Μεθοδίου;

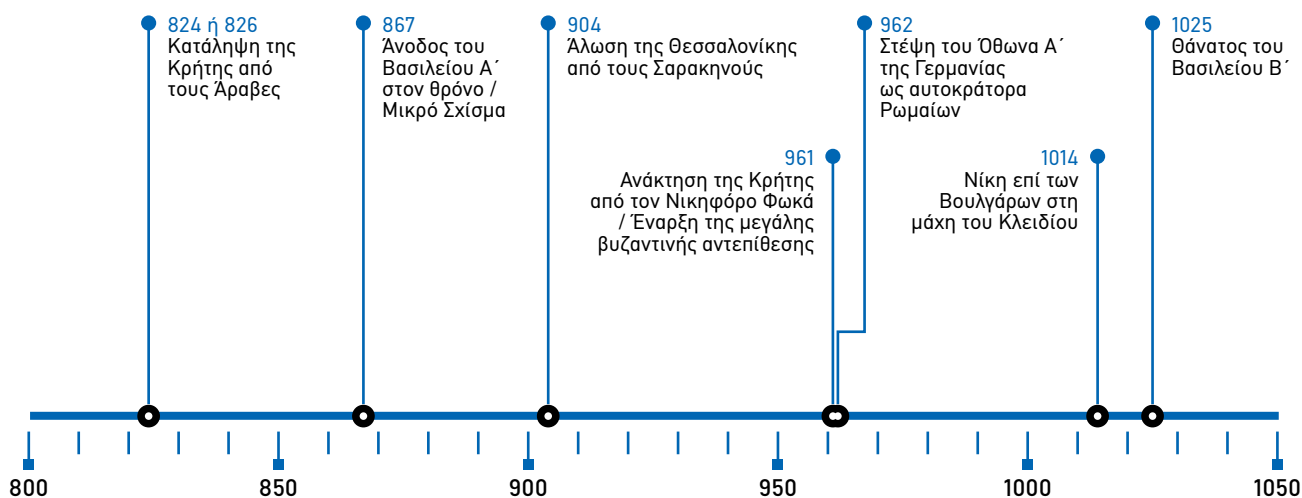
ΕΝΟΤΗΤΑ 5

Η μεγάλη ακμή του Βυζαντίου

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 10

Ο 9ος και ο 10ος αιώνας

Κατά τον 9ο και τον 10ο αιώνα, το Βυζάντιο διεξήγαγε έναν πολυμέτωπο αγώνα για να ανακτήσει εδάφη στην Ανατολή και για να αποκαταστήσει την κυριαρχία του στα Βαλκάνια. Παράλληλα, στο πλαίσιο των σχέσεων του με τη Δύση, προσπάθησε να κατοχυρώσει τις κτήσεις του στην Ιταλική χερσόνησο. Οι επιτυχίες του Βυζαντίου στα πεδία των μαχών ήταν αποτέλεσμα της δράσης σημαντικών «στρατηγών – αυτοκρατόρων».

Ένας πολυμέτωπος αγώνας

Το Βυζάντιο χρησιμοποίησε κατά καιρούς διάφορα μη στρατιωτικά μέσα για να ασκήσει διπλωματία και να επηρεάσει προς όφελός του τους γειτονικούς λαούς: αποστολές πρέσβων, χορηγίες σε ξένους ηγεμόνες, σύναψη συμμαχιών, εμπορικές συνθήκες, επιγαμίες, ιεραποστολή. Πολλές φορές όμως χρειάστηκε να πολεμήσει, και μάλιστα κατά τον 9ο και 10ο αιώνα χρειάστηκε να αναλάβει έναν titanic αγώνα σε τρία μέτωπα: στο ανατολικό, στο δυτικό και στο βόρειο. Στόχος αυτού του πολυμέτρου αγώνα ήταν να υπερασπιστεί την ύπαρξή του, να αποκρούσει τους αντιπάλους του και, τελικά, να ανακτήσει τα χαμένα εδάφη του.

Το ανατολικό μέτωπο

Όπως έχουμε ήδη διαβάσει σε προηγούμενο κεφάλαιο (βλ. σελ. 36 κ.ε.), από τα μέσα του 7ου αιώνα, όταν οι Βυζαντινοί συγκρούστηκαν για πρώτη φορά με τους Άραβες στη μάχη του Ιερομούακα ποταμού (636), το Βυζάντιο βρισκόταν συνεχώς σε θέση άμυνας απέναντι στις αραβικές επιθέσεις. Σημαντικά ορόσημα της αραβικής επέκτασης θεωρούνται οι δύο πολιορκίες της Κωνσταντινούπολης από τον στρατό και τον στόλο του Χαλιφάτου των Ομεϋαδών (674-678 και 717-718), η κατάληψη της Κρήτης από τους Άραβες της Ισπανίας (824;), η άλωση του Αμορίου από το Χαλιφάτο των Αββασιδών (838) και η άλωση της Θεσσαλονίκης από τους Σαρακηνούς πειρατές του εξισλαμισμένου Λέοντα Τριπολίτη (904). Ωστόσο, από τις αρχές του 9ου αιώνα και για μεγάλο χρονικό διάστημα η γραμμή αντιπαράθεσης στο ανατολικό μέτωπο είχε σταθεροποιηθεί στην οροσειρά του Ταύρου και στα ορεινά περάσματα της Κιλικίας. Οι Βυζαντινοί δεν αρκούσαν στην απόκρουση των αραβικών επιθέσεων, αλλά πραγματοποιούσαν επιδρομές αντεκδίκησης και εκστρατείες για την κατάληψη πόλεων σε αραβικό έδαφος. Αξιομνημόνευτες επιτυχίες στα χρόνια της Δυναστείας του Αμορίου ήταν η καταστροφή από τον αυτοκράτορα Θεόφιλο της Σωζόπετρας (837), γενέτειρας του χαλίφη Αλ-Μουτασίμ, και η κατατρόπωση του εμίρη της Μελιτηνής από τον στρατηγό Πετρωνά στη μάχη του Λαλακάοντος (863).

Η μεγάλη Βυζαντινή αντεπίθεση στην Ανατολή

1. Η Βυζαντινή Αυτοκρατορία κατά τον 9ο αιώνα.

Η πλάστιγγα της πολεμικής αντιπαράθεσης έγειρε αποφασιστικά προς την πλευρά των Βυζαντινών στα χρόνια της Μακεδονικής Δυναστείας. Όταν ο Βασίλειος Α΄ ανέβηκε με πραξικόπημα στον θρόνο της Κωνσταντινούπολης (867), ίδρυσε μία δυναστεία που κυβέρνησε την αυτοκρατορία σχεδόν για δύο αιώνες. Στο διάστημα αυτό η εξουσία βρισκόταν στα χέρια είτε των γόνων της Μακεδονικής Δυναστείας είτε ικανών σφετεριστών του θρόνου, που κυβέρνησαν ως βασιλείς-κηδεμόνες στο όνομα των νόμιμων διαδόχων.

Η μεγάλη βυζαντινή αντεπίθεση άρχισε στα χρόνια της βασιλείας του Ρωμανού Α΄ Λεκαπηνού (920-944), με τις επιτυχίες του στρατηγού Ιωάννη Κουρκούα, και συνεχίστηκε από δύο ικανούς στρατιώτες-αυτοκράτορες, τον Νικηφόρο Β΄ Φωκά (963-969) και τον Ιωάννη Α΄ Τσιμισκή (969-976). Αρχίζοντας από την απελευθέρωση της Κρήτης (961), οι Βυζαντινοί σε διάστημα δεκαπέντε ετών ανέκτησαν την Κύπρο, τη Συρία, τη Φοινίκη και μεγάλο μέρος της Μεσοποταμίας, κατέλαβαν την Αντιόχεια και έφτασαν πολύ κοντά στην Ιερουσαλήμ.

Στο ανατολικό μέτωπο οι Βυζαντινοί κατόρθωσαν κατά τον 9ο αιώνα να εξαλείψουν και τον κίνδυνο του παυλικιανισμού. Οι **Παυλικιανοί** ήταν οπαδοί μίας **δυϊστικής αίρεσης** που εμφανίστηκε στην ανατολική Μ. Ασία κατά τον 7ο αιώνα. Με την πάροδο του χρόνου εξελίχθηκαν σε σημαντική απειλή για το βυζαντινό κράτος, καθώς συμμάχησαν με τους Άραβες και λεηλατούσαν τα μικρασιατικά εδάφη, εξορμώντας από την οχυρή πρωτεύουσά τους, την Τεφρική. Τελικά, ο **Δομέστικος των Σχολών** Χριστόφορος πέτυχε συντριπτική νίκη κατά του ηγέτη των Παυλικιανών Χρυσόχειρα στη μάχη του Βαθυρύακος (872). Η Τεφρική καταστράφηκε εκ θεμελίων (878) και οι λίγοι εναπομείναντες Παυλικιανοί μετεγκαταστάθηκαν στη Θράκη.

Σημαντικός παράγοντας των στρατιωτικών επιτυχιών του Βυζαντίου στην Ανατολή ήταν το διοικητικό σύστημα των **θεμάτων**. Όπως έχουμε ήδη μάθει (βλ. σελ. 31), τα θέματα ήταν διοικητικές περιφέρειες με δικούς τους τοπικούς στρατούς. Σε αντίθεση με τους επαγγελματίες στρατιώτες των «Ταγμάτων», οι στρατιωτικές δυνάμεις των «θεμάτων» αποτελούνταν από ελεύθερους αγρότες/καλλιεργητές, στους οποίους το κράτος είχε παραχωρήσει γεωργικούς κλήρους (στρατιωτόπια) με αντάλλαγμα την παροχή στρατιωτικών υπηρεσιών. Οι πολεμιστές αυτοί αποδείχτηκαν ιδιαίτερα αποτελεσματικοί, διότι αγωνίζονταν για να υπερασπιστούν τις οικογένειες, τις περιουσίες και την ιδιαίτερη πατρίδα τους.

1. Η αξία της παιδείας

Στα χρόνια της Μακεδονικής Δυναστείας το Βυζάντιο δεν έχει να επιδείξει μόνο στρατιωτικές επιτυχίες αλλά και σημαντικά πολιτιστικά επιτεύγματα. Ο ιδρυτής της Μακεδονικής Δυναστείας Βασίλειος Α΄ (9ος αιώνας) έγραψε έναν συμβουλευτικό λόγο προς τον γιο του Λέοντα ΣΤ΄ με τον τίτλο «Κεφάλαια Παραινετικά». Πραγματικός συγγραφέας του λόγου είναι μάλλον ο πατριάρχης Φώτιος. Στο απόσπασμα ο αυτοκράτορας τονίζει την αξία της παιδείας.

... Χρήσιμο για τη ζωή και πολύ σπουδαίο πράγμα είναι η παιδεία, όχι μόνο για τους βασιλιάδες αλλά και για τους απλούς πολίτες, γιατί ωφελεί πάρα πολύ και την ψυχή και το σώμα αυτών που την κατέχουν. Την ψυχή μέσω της μελέτης των θείων λόγων και το σώμα μέσω της άσκησης των ευγενικών έργων. Αυτή λοιπόν, αγαπημένο μου παιδί, εγώ ο πατέρας σου και συμβασιλιάς, σε συμβουλεύω να την έχεις οδηγό στη βασιλεία σου. Αυτή και τη βασιλεία στολίζει και διατηρεί στον αιώνα τη μνήμη των βασιλιάδων. Όπως ακριβώς στη γη είναι όλα σκοτεινά και δεν μπορούμε να τα διακρίνουμε όταν δεν υπάρχει ήλιος, έτσι και στην ψυχή είναι όλα ανακατεμένα και δεν διακρίνονται όταν δεν υπάρχει παιδεία. Άδραξε λοιπόν την ενάρετη παιδεία, γιατί από όλα τα αποκτήματα μόνο η αρετή είναι αθάνατη...

Δετοράκης Θ., *Βυζαντινή Φιλολογία: τα πρόσωπα και τα κείμενα* τ. Β΄, Ηράκλειο 2003, σελ. 577 (το πρωτότυπο κείμενο έχει αποδοθεί στη Νέα Ελληνική).

Το παρουσιαστικό του Νικηφόρου Φωκά (ηχητικό)

Ο αγώνας των «Ακριτών», των πολεμιστών που φρουρούσαν τα ανατολικά σύνορα (άκρα) της αυτοκρατορίας ενέπνευσε τη λαϊκή μούσα και γέννησε τα **ακριτικά τραγούδια**.

Άλλοι παράγοντες που συνέβαλαν στην επικράτηση των Βυζαντινών ήταν η αποτελεσματική ηγεσία, η διάσπαση του αραβικού κόσμου σε μικρότερα κράτη και η χρήση του υγρού πυρός (στον ναυτικό πόλεμο). Το «**υγρόν πυρ**» ήταν ένα μείγμα εύφλεκτων ουσιών, η παρασκευή του οποίου ήταν κρατικό μυστικό. Εκτοξευόταν από ειδικούς «σίφωνες», δεν έσβηνε όταν ερχόταν σε επαφή με το νερό και κατέκαιε τα πλοία των αντιπάλων (βλ. σελ. 38).

Το βόρειο μέτωπο

Ένας λαός του Βορρά, με τον οποίο το Βυζάντιο ανέπτυξε σχέσεις αντιπαλότητας αλλά και συνεργασίας, ήταν οι Ρως (ή Βάραγγοι), ένα φύλο σκανδιναβικής καταγωγής. Ακολουθώντας τις μεγάλες ποτάμιες οδούς οι Ρώσοι κατέβαιναν στον Εύξεινο Πόντο και είχαν εμφανιστεί αρκετές φορές με τον στόλο τους μπροστά στα τείχη της Κωνσταντινούπολης. Οι «πολιορκίες» αυτές δεν είχαν την απαιτούμενη δύναμη για να εκπορθήσουν τα ισχυρά τείχη της Πόλης, λειτουργούσαν όμως ως ένα μέσο πίεσης για τη σύναψη ευνοϊκών εμπορικών συμφωνιών. Περισσότερα για τις σχέσεις του Βυζαντίου με τους Ρώσους θα μάθουμε στο επόμενο κεφάλαιο (Ο εκχριστιανισμός των Ρώσων).

Στην ξηρά οι Ρώσοι απείλησαν πιο άμεσα και αποφασιστικά τα συμφέροντα του Βυζαντίου, όταν ο πρίγκιπας Σβιατοσλάβος Α΄ του Κιέβου, επικεφαλής μιας πολυφυλετικής στρατιάς (Ρώσων, Πετσενέγων, Μαγυάρων κ.ά.), επιχείρησε να θέσει υπό τον έλεγχό του τη Βουλγαρία και τη Θράκη. Τελικά, ο αυτοκράτορας Ιωάννης Α΄ Τσιμισκής εκστράτευσε εναντίον του, τον νίκησε στη μάχη/πολιορκία του Δορύστολου στον Δούναβη ποταμό (971) και τον ανάγκασε να συνθηκολογήσει.

Η μεγαλύτερη όμως απειλή για τις βαλκανικές επαρχίες του Βυζαντίου ήταν οι Βούλγαροι, εναντίον των οποίων οι Βυζαντινοί πολέμησαν σκληρά για τριάντα περίπου χρόνια. Ο ικανός και δραστήριος Βούλγαρος ηγεμόνας Συμεών Α΄ (893-927) είχε σπουδάσει στην Κωνσταντινούπολη και ήταν ελληνομαθής. Υιοθέτησε τον τίτλο «Τσάρος Βουλγάρων και Ρωμαίων» και οραματιζόταν να ενώσει το βουλγαρικό και το βυζαντινό κράτος σε μια ρωμαιοβουλγαρική αυτοκρατορία κάτω από το δικό του σκήπτρο. Οι Βυζαντινοί δεν μπορούσαν βέβαια να δεχτούν τέτοια ευθεία αμφισβήτηση της οικουμενικότητας και της μοναδικότητας του

2. Το υγρό πυρ

Θέμα του παρακάτω αποσπάσματος είναι το «υγρόν πυρ», το μυστικό όπλο του ναυτικού των Βυζαντινών.

... Το «υγρόν πυρ», γνωστό ήδη από την πρωτοβυζαντινή εποχή, προσδίδει νέα διάσταση στη βυζαντινή ναυτική τακτική και καθιστά το ναυτικό της αυτοκρατορίας σε πάμπολλες περιπτώσεις ακαταμάχητο. Μείγμα θείου, νίτρου και νάφθας το υγρό πυρ, έκαιγε και στο νερό κι έτσι το σβήσιμό του από τα εχθρικά πληρώματα ήταν πολύ δύσκολο. Το υγρό πυρ που μεταφερόταν με ειδικά πλοία (κακαβοπυρφόρα, σιφωνοφόρα πλοία) εκσφενδονιζόταν κατά του εχθρού «εσκευασμένο» σε ειδικά πήλινα ή χάλκινα κυλινδρικού σχήματος δοχεία (σίφωνες, κακάβια) με ειδικές βαλλίστρες, που έφεραν στην προς τον εχθρό άκρη αποτρόπαια ομοιώματα λεοντοκεφαλών. Η κατασκευή, ή μάλλον ο τρόπος χρησιμοποίησής του υγρού πυρός, αποτελούσε πιθανότατα στρατιωτικό μυστικό για τους Βυζαντινούς, που κατόρθωσαν να το διασφαλίσουν τουλάχιστον μέχρι τον 9ο αιώνα, οπότε οι Άραβες και αργότερα οι Δυτικοί άρχισαν να το χρησιμοποιούν στις πολεμικές τους επιχειρήσεις....

Καραγιαννόπουλος Ι., *Το Βυζαντινό κράτος*, έκδ. 4η, Βάνιας, 2001, σ. 367.

Ακριτικό τραγούδι
(κείμενο)

Συμβουλές για τον πόλεμο

ρωμαϊκού θρόνου. Ο Συμεών διοργάνωσε πολλές εκστρατείες κατά του Βυζαντίου, και μάλιστα το 913 έφτασε μέχρι τα τείχη της Κωνσταντινούπολης. Ο θάνατός του (927) απάλλαξε το Βυζάντιο από έναν επικίνδυνο αντίπαλο.

Η βουλγαρική επιθετική δράση επανέκαμψε δριμύτερη στα χρόνια της βασιλείας του τσάρου Σαμουήλ Β΄ (997-1014). Ο Σαμουήλ δημιούργησε ένα ισχυρό κράτος με έδρα την Οχρίδα (στη σημερινή Βόρεια Μακεδονία) και πραγματοποιούσε επιδρομές που έφταναν μέχρι την Πελοπόννησο. Επιστρέφοντας όμως από μία τέτοια εκστρατεία λαφυραγωγής στη Νότια Ελλάδα, αιφνιδιάστηκε και κατατροπώθηκε από τον στρατηγό Νικηφόρο Ουρανό στον ποταμό Σπερχειό (997), αποφεύγοντας με δυσκολία τη σύλληψη. Το 1014 οι βουλγαρικές δυνάμεις ηττήθηκαν συντριπτικά στη μάχη του Κλειδίου, κοντά στον Στρυμόνα ποταμό, από τον στρατηγό Νικηφόρο Ξιφία. Κατά διαταγή του αυτοκράτορα Βασιλείου Β΄, οι 14.000 Βούλγαροι αιχμάλωτοι τυφλώθηκαν και αφέθηκαν να επιστρέψουν στην πατρίδα τους. Ο τσάρος Σαμουήλ, μπροστά στο αποτρόπαιο θέαμα των χιλιάδων τυφλών ανδρών, πέθανε από αποπληξία. Το 1018 η Βουλγαρία έγινε επαρχία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας και διαιρέθηκε σε δύο «θέματα». Η εξαίλειψη του βουλγαρικού κινδύνου έδωσε στον Βασίλειο Β΄ το προσωνύμιο του «βουλγαροκτόνου».

3. Οδηγίες πολεμικής τακτικής

Τα «Τακτικά» είναι μια πραγματεία στρατηγικής με οδηγίες για τη διεξαγωγή πολέμου (σχηματισμοί του πεζικού και του ιππικού, πολιορκίες, ναυμαχίες, στρατιωτικές ασκήσεις κ.ά.). Γράφτηκε κατά διαταγή του αυτοκράτορα Λέοντα ΣΤ΄ του Σοφού, στα τέλη του 9ου ή στις αρχές του 10ου αιώνα, και εκδόθηκε από τον διάδοχό του Κωνσταντίνο Ζ΄ Πορφυρογέννητο. Στο απόσπασμα που ακολουθεί ο συγγραφέας δίνει οδηγίες για τον πόλεμο κατά των Αράβων (Σαρακηνών).

... Για να ανακεφαλαιώσουμε πάλι αυτά που σου είπα προηγουμένως, να εξοπλίζεις τον στρατό με τους κανόνες που έχουμε ήδη ορίσει, και κυρίως με πολλά τόξα και βέλη. Γιατί η τοξοβολία είναι μεγάλο και αποτελεσματικό όπλο, ιδίως εναντίον των Σαρακηνών και των Κούρδων, που εναποθέτουν όλες τις ελπίδες τους για νίκη στους τοξότες τους. Και βέβαια, τα βέλη που εκτοξεύονται από τον δικό μας στρατό κατά των τοξοτών τους, που είναι ακάλυπτοι τη στιγμή που ρίχνουν τα βέλη τους, αλλά και εναντίον των αλόγων του ιππικού τους, είναι πολύ αποτελεσματικά και προξενούν μεγάλη βλάβη στους εχθρούς, καθώς τα πολύτιμα γι' αυτούς άλογα αφανίζονται και εξαιτίας αυτού το ηθικό των Σαρακηνών, που προηγουμένως ήταν τόσο πρόθυμοι να πολεμήσουν, καταρρακώνεται. Γιατί οι Σαρακηνοί δεν εκστρατεύουν για να προσφέρουν στρατιωτική υπηρεσία, αλλά περισσότερο από αγάπη για το κέρδος ή –για να το πούμε καλύτερα– από αγάπη για τη ληστεία και εξαιτίας της δεισιδαιμονίας της πίστης τους – ή μάλλον της απιστίας τους. Γι' αυτούς τους λόγους, όταν υφίστανται πλήγματα από εμάς, θεωρούν ότι ο Θεός είναι εχθρός τους και δεν μπορούν να υποφέρουν τη ζημιά...

Και όταν ξεκινήσεις μία εκστρατεία, μην εγκαταστήσεις το στρατόπεδό σου χωρίς ισχυρή οχύρωση, ιδίως αν βρίσκεσαι κοντά ή μέσα στην εχθρική χώρα. Και όταν πλησιάσεις τον εχθρό, σκάψε μία τάφρο και ενίσχυσέ τη με έναν φράκτη από πασσάλους, όσο το δυνατόν πιο πυκνό, για να έχεις έναν τόπο καταφυγής αν αντιμετωπίσεις δυσκολίες την ώρα της μάχης...

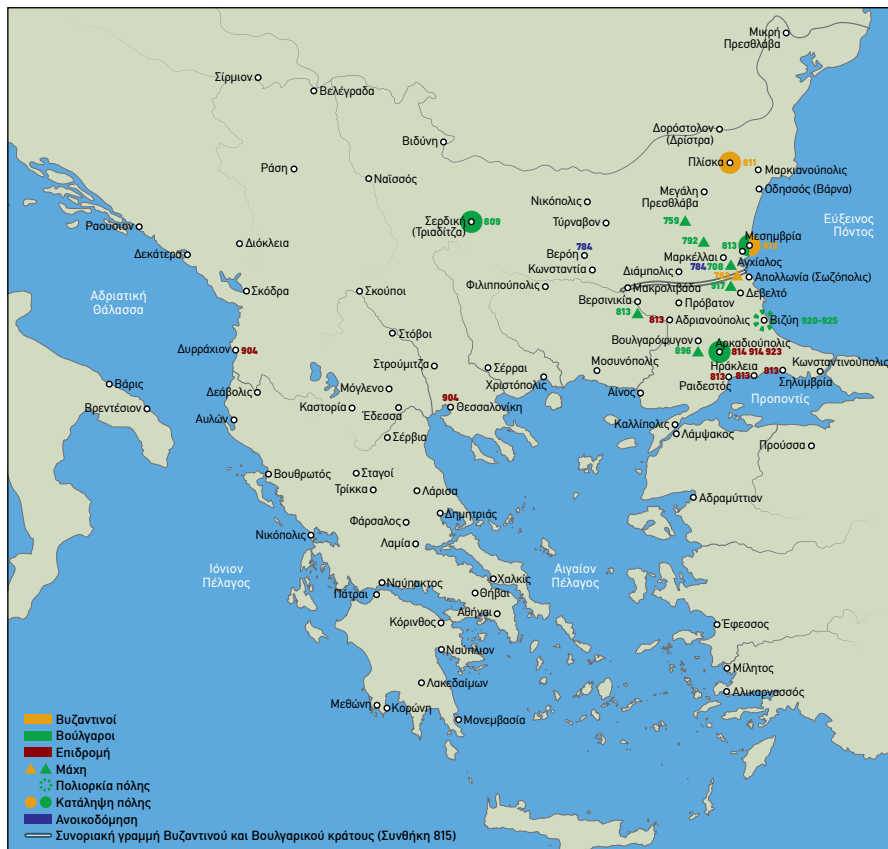
Dennis G., *The Taktika of Leo VI*, CFHB 49, Dumbarton Oaks 2010, σσ. 444-446 (22-24).

2. Οι Βυζαντινοί υπό την ηγεσία του Ιωάννη Κουρκούσα καταλαμβάνουν τη Μελιτηνή (934). Ιωάννη Σκυλίτζη *Σύνομις Ἱστοριῶν*, χειρόγραφο 12ου αι., Εθνική Βιβλιοθήκη, Μαδρίτη, Ισπανία.

Το δυτικό μέτωπο

Η προώθηση των βυζαντινών κτήσεων στη Δύση ήταν ένα απαιτητικό παιχνίδι πολιτικών και στρατιωτικών ισορροπιών. Οι Βυζαντινοί έπρεπε να αντιμετωπίσουν τις επεκτατικές διαθέσεις των Αράβων, που από τις αρχές του 10ου αιώνα είχαν καταλάβει όλη τη Σικελία, και τις βλέψεις των Φράγκων ηγεμόνων στα εδάφη της Ν. Ιταλίας (Απουλίας και Καλαβρίας). Η ίδρυση της «Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας του Γερμανικού Έθνους» και η στέψη του Όθωνα Α΄ ως αυτοκράτορα Ρωμαίων (962) ήταν μία πρόκληση για τους Βυζαντινούς, που θεωρούσαν ότι ο θρόνος της Κωνσταντινούπολης ήταν ο μοναδικός νόμιμος κληρονόμος του ρωμαϊκού μεγαλείου. Οι Βυζαντινοί ανταπέδωσαν την προσβολή που θεώρησαν ότι τους έγινε αντιμετωπίζοντας με ταπεινωτικό τρόπο τον Λιουιπράνδο, τον απεσταλμένο του Όθωνα Α΄, όταν έφτασε στην Κωνσταντινούπολη για να διαπραγματευτεί το συνοικέσιο του Όθωνα Β΄, γιου του Φράγκου ηγεμόνα, με την πριγκίπισσα Θεοφανώ, ανιψιά του αυτοκράτορα Ιωάννη Τσιμισκή. Ο γάμος τελικά έγινε (972), και η Θεοφανώ ως αυτοκράτειρα εισήγαγε στη γερμανική κοινωνία πολλά στοιχεία του βυζαντινού πολιτισμού.

Μία δυσάρεστη εξέλιξη για τα συμφέροντα των Βυζαντινών στην Ιταλία ήταν η επιδείνωση των σχέσεων τους με την παπική έδρα. Ο πάπας Νικόλαος Α΄ συγκρούστηκε με τον πατριάρχη Φώτιο Α΄ και οι δύο εκκλησιαστικοί ηγέτες αντάλλαξαν αφορισμούς (867). Αν και προβλήθηκαν διάφορα ζητήματα λατρείας και εκκλησιαστικής τάξης (βλ. σελ. 58), οι βασικές διαφορές αφορούσαν την πρωτοκαθεδρία μεταξύ των χριστιανικών Πατριαρχείων και τη δικαιοδοσία στη νεοσύστατη βουλγαρική Εκκλησία. Παρότι οι σχέσεις της Ανατολικής με τη Δυτική Εκκλησία εξομαλύνθηκαν γρήγορα, το «μικρό σχίσμα», όπως ονομάστηκε από τους ιστορικούς, προκάλεσε αμοιβαία καχυποψία και προετοίμασε το «μεγάλο σχίσμα» που ακολούθησε δύο αιώνες αργότερα.

3. Τοιχογραφία της Πρωτοβυζαντινής Περιόδου από την Καππαδοκία της Μ. Ασίας. Απεικονίζει τον άγιο Γεώργιο τον «τροπαιοφόρο», έφιππο με στρατιωτική στολή. Οι «στρατιωτικοί άγιοι» εξέφραζαν την πίστη των Βυζαντινών ότι οι νίκες στα πεδία των μαχών οφείλονται στη θεία πρόνοια.

4. Η αντιπαράθεση Βυζαντινών και Βουλγάρων στα Βαλκάνια

3. Ένας λίβελος κατά του Νικηφόρου Φωκά

Ο Λιουτπράνδος, σε μια εμπαθή και προκατειλημμένη αναφορά του, περιγράφει με μελανά χρώματα τον Αυτοκράτορα Νικηφόρο Β΄.

... Ο Αυτοκράτορας των Γραικών (Ελλήνων) είναι μακρυμάνλης, φοράει χιτώνα με μακριά μανίκια και πλατύγυρο καπέλο. Είναι ψεύτης, δόλιος, άσπλαχνος, πονηρός, υπερόπτης, ψευδοταπεινόφρονος, φιλοχρήματος και πλεονέκτης. Τρώει σκόρδα, κρεμμύδια και πράσα και πίνει νερό λουτρού. Αντίθετα, ο βασιλιάς των Φράγκων είναι κόσμια κουρεμένος, φοράει ανδροπρεπή ενδυμασία και κανονικό κάλυμμα κεφαλής. Είναι επίσης ειλικρινής, άδολος, ελεήμονας όπου χρειάζεται, αυστηρός όταν πρέπει, πάντοτε ταπεινός και ποτέ φιλάργυρος. Και το κυριότερο, δεν τρώει σκόρδα, κρεμμύδια και πράσα, για να μαζεύει χρήματα, όπως συνηθίζει ο αυτοκράτορας των Γραικών, ο οποίος συνήθως δεν τρώει κρέας, για να πουλάει τα ζώα στην αγορά...

Relatio de legatione ad Nicephorum Phocam..., εκδ. J. Becker, Leipzig 1915, ελληνική μετάφραση Σ. Ζαμπέλιος, Βυζαντινά μελέται περί πηγών νεοελληνικής εθνότητος..., Εν Αθήναις 1857, σ. 548. Απόδοση της μετάφρασης σε νεότερη γλώσσα.

6. Η Βυζαντινή Αυτοκρατορία την εποχή του θανάτου του Βασιλείου Β' (1025)

Όταν ο Βασίλειος Β΄ πέθανε το 1025, κληροδότησε στους διαδόχους του μία αυτοκρατορία που εκτεινόταν από την Αδριατική Θάλασσα στη Δύση μέχρι την Αρμενία στην Ανατολή, και από την Κρήτη στον Νότο μέχρι τη Χερσόνησο της Κριμαίας στον Βορρά. Το Βυζάντιο βρισκόταν στο απόγειο της δύναμης και του γοήτρου του. Όμως ο Βασίλειος Β΄ δεν φρόντισε να βρει έναν ικανό διάδοχο, ο οποίος θα συνέχιζε επάξια το έργο του. Έτσι, ενώ ο ίδιος υπήρξε ικανότατος ηγέτης, οι διάδοχοί του υστερούσαν κατά πολύ έναντι εκείνου, με αποτέλεσμα να καταστρέψουν σε σύντομο χρόνο (1025-1081) ό,τι εκείνος είχε κατορθώσει με κόπους και αγώνες.

Ο 9ος και ο 10ος αιώνας (άσκηση)

Ο πολυμέτωπος αγώνας του Βυζαντίου (εννοιολογικός χάρτης)

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Η μελέτη των Πηγών 2 και 3 μάς αποκαλύπτει δύο παράγοντες που συνέβαλαν στις στρατιωτικές επιτυχίες των Βυζαντινών. Ποιοι είναι αυτοί και πώς συντέλεσαν στη «βυζαντινή εποποιία»;
2. Να αναζητήσετε και να μελετήσετε στο βιβλίο του μαθήματος της Λογοτεχνίας και σε άλλες πηγές αποσπάσματα από ακριτικά τραγούδια. Μπορούμε να εξαγάγουμε από αυτά συμπεράσματα ιστορικού χαρακτήρα;
3. Να εντοπίσετε στον χάρτη τα τρία μέτωπα στα οποία πολέμησαν οι Βυζαντινοί κατά τον 9ο και τον 10ο αιώνα.

7. Μεταλλική πανοπλία έφιππου πολεμιστή. Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο, Αθήνα.

8. Ο βυζαντινός στρατός τρέπει τους Βούλγαρους σε φυγή. Στη μικρογραφία αναγράφεται «Νίκη Ρωμαίων, τροπή Βουλγάρων».

Ιωάννη Σκυλίτζη *Σύνοψις Ἱστοριῶν*, χειρόγραφο 12ου αι., Εθνική Βιβλιοθήκη, Μαδρίτη, Ισπανία.

Γλωσσάρι

Ακριτικά τραγούδια: Έργα της δημώδους ηρωικής ποίησης, που εξυμνούν τα κατορθώματα των Ακριτών, των υπερασπιστών των συνόρων της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας.

Δομέστικος των Σχολών: Ανώτατο στρατιωτικό αξίωμα της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Κατά τον 9ο αιώνα, ήταν ο αρχιστράτηγος του βυζαντινού στρατού.

Δυϊστική αίρεση: Δυϊστική ονομάζεται κάθε φιλοσοφική ή θρησκευτική αντίληψη που θεωρεί ότι ο κόσμος και η πραγματικότητα καθορίζονται από την ύπαρξη δύο αντίθετων μεταξύ τους αρχών.

Θέματα: Διοικητικές περιφέρειες της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας με δικό τους στρατό. Ο όρος δήλωνε και τις στρατιωτικές μονάδες που έδρευαν στις περιφέρειες αυτές (βλ. σελ. 31).

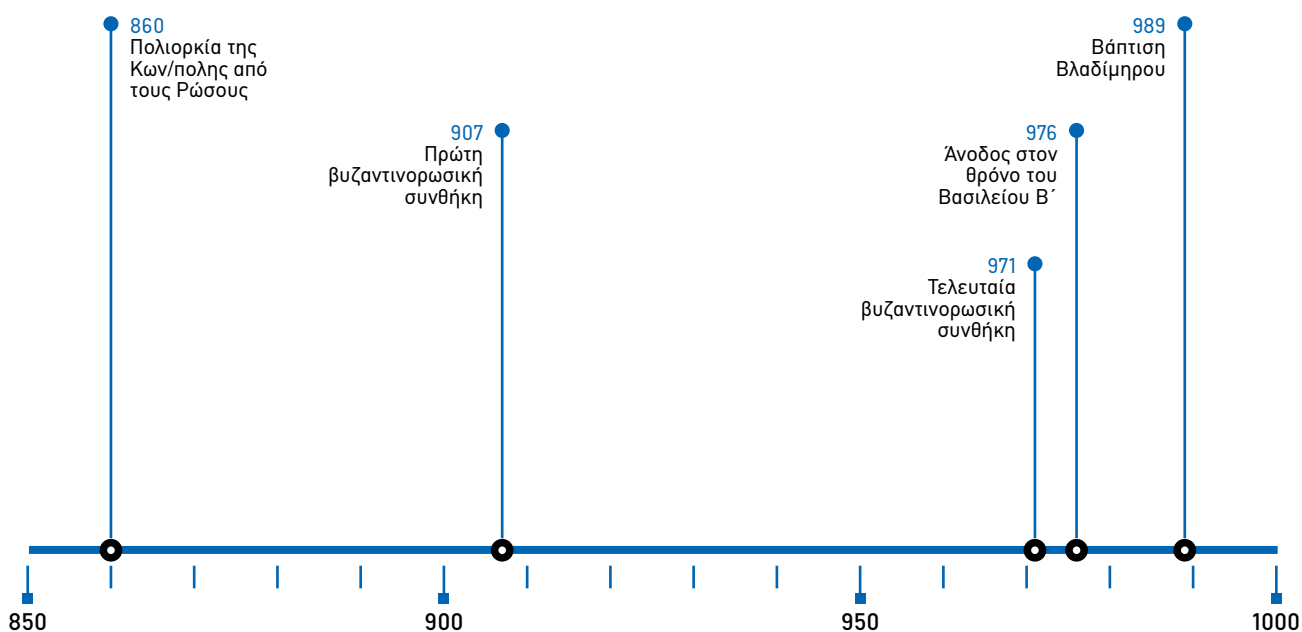
Παυλικιανοί: Οπαδοί χριστιανικής αίρεσης που έζησαν και έδρασαν σε ημιαυτόνομα εδάφη της αραβοβυζαντινής μεθορίου από τον 7ο μέχρι τον 9ο αιώνα. Τιμούσαν ιδιαίτερα τον Απόστολο Παύλο, ενώ απέρριπταν τα μυστήρια, τον σταυρό, τις εικόνες, τη Σάρκωση του Χριστού και την Ανάσταση. Πίστευαν στην ύπαρξη δύο θεοτήτων, μίας «κακής» που συνδεόταν με την ύλη και μίας επουράνιας.

Υγρόν πυρ: Εμπρηστικό όπλο που χρησιμοποιούσαν οι Βυζαντινοί για την πυρπόληση των εχθρικών στόλων. Η σύσταση του εύφλεκτου μείγματος ήταν μυστική (βλ. σελ. 38).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 11

Ο εκχριστιανισμός των Ρώσων

Τον 9ο αιώνα εμφανίζονται Βόρεια της Μαύρης Θάλασσας οι Ρώσοι, που είχαν αποκτήσει στρατιωτική και οικονομική ισχύ. Λαός σκανδιναβικής καταγωγής, πολεμιστές αλλά και έμποροι, δημιούργησαν με τους Βυζαντινούς σχέση μεγάλης σημασίας για τον ευρωπαϊκό χάρτη. Η οπτική των Βυζαντινών απέναντι στους Ρώσους άλλαζε με την πάροδο του χρόνου. Βασισμένοι σε διπλωματικές και εμπορικές συνθήκες απέκτησαν εμπορικές σχέσεις και έκαναν στρατιωτικές συμμαχίες. Ο εκχριστιανισμός των Ρώσων μέσω της ιεραποστολής του Φωτίου, της βάπτισης Ρώσου ηγεμόνα και του γάμου του με Βυζαντινή πριγκίπισσα επηρέασε καθοριστικά τον πολιτισμό και την πολιτική ιδεολογία των Ρώσων.

Η εμφάνιση των Ρώσων

Οι Ρώσοι (Ρως ή Βάραγγοι, όπως αναφέρονται σε βυζαντινές πηγές, εκσλαβισμένοι Βίκινγκς από τη Σκανδιναβία) έκαναν επιθετικά την πρώτη τους εμφάνιση εναντίον της Κωνσταντινούπολης το 860. Ένα νέο πρόβλημα είχε ανακύψει στα βόρεια του βυζαντινού κράτους. Οι Ρώσοι εκμεταλλεύτηκαν το γεγονός ότι ο βυζαντινός στρατός ήταν απασχολημένος με τους Άραβες στη Μικρά Ασία, ωστόσο, η προσπάθειά τους δεν είχε επιτυχία. Οι Βυζαντινοί πάντως αντιλήφθηκαν το μέγεθος του κινδύνου που παραμόνευε. Για την αντιμετώπιση της νέας απειλής κατέφυγαν σε μια διπλωματική μέθοδο που είχαν ήδη δοκιμάσει με άλλους γειτονικούς λαούς, τη μεταλαμπάδευση της χριστιανικής θρησκείας.

Επαφές με το Βυζάντιο και εκχριστιανισμός των Ρώσων

Την ιεραποστολή ανέλαβε ο πατριάρχης Φώτιος και τη συνέχισε ο διάδοχός του Ιγνάτιος. Διέδωσαν τον χριστιανισμό στη χώρα των Ρως και οργάνωσαν τη νέα ρωσική Εκκλησία. Η προσπάθεια αυτή διακόπηκε από τις ειδωλολατρικές επιδρομές του Όλεγκ, ο οποίος ίδρυσε το πρώτο ρωσικό κράτος με κέντρο το Κίεβο. Η διάδοση του χριστιανισμού, ωστόσο, συνεχιζόταν μέσω άλλων πόλεων επηρεάζοντας μεγάλο μέρος του λαού.

Με το πέρασμα του χρόνου οι Βυζαντινοί δεν έβλεπαν με τόση δυσπιστία πια τους Ρώσους και ακολουθήσαν μια ρεαλιστική πολιτική απέναντί τους. Σε αυτό βοήθησε και η οικονομική επαφή που είχαν. Μεταξύ των δύο λαών αναπτύχθηκαν εμπορικές σχέσεις που ρυθμιζονταν με συνθήκες (10ος αι.) και επέτρεπαν στους Ρώσους να ταξιδεύουν στη βυζαντινή πρωτεύουσα και να ασκούν εμπόριο. Επίσης, δεν ήταν λίγες οι φορές που υπηρέτησαν ως μισθοφόροι στον βυζαντινό στρατό.

Ένα σημαντικό αλλά μεμονωμένο βήμα έγινε τον 10ο αιώνα, όταν η Όλγα, χήρα του πρίγκιπα Ιγκόρ, έγινε χριστιανή (957) θέλοντας να προωθήσει τον χριστιανισμό στη χώρα της. Επίσης, η επαφή των Ρώσων με το βουλγαρικό κράτος, που είχε ήδη εκχριστιανιστεί, τους έκανε να δουν τα πολιτισμικά και υλικά οφέλη από αυτή τη θρησκευτική μεταστροφή.

Προς το τέλος του 10ου αιώνα, ο αυτοκράτορας Βασίλειος Β΄ βρέθηκε αντιμέτωπος στο εσωτερικό της αυτοκρατορίας με την εξέγερση **δυνατών** γαιοκτημόνων της Μ. Ασίας. Μπροστά σε αυτόν τον κίνδυνο ζήτησε στρατιωτική βοήθεια από τον Ρώσο ηγεμόνα, Βλαδίμηρο. Σύμφωνα με βυζαντινές πηγές, σε αντάλλαγμα ο Βλαδίμηρος ζήτησε σε γάμο την αδελφή του αυτοκράτορα, Άννα. Ο Βασίλειος αρχικά συμφώνησε και η ρωσική βοήθεια έφτασε στο Βυζάντιο. Ωστόσο, ο Βυζαντινός αυτοκράτορας άλλαξε γνώμη και δεν ήθελε να στείλει την αδελφή του σε έναν **παγανιστή**. Ο Βλαδίμηρος απάντησε στρατιωτικά καταλαμβάνοντας

1. Κινήσεις Ρώσων, Βουλγάρων και Βυζαντινών στα Βαλκάνια

2. Το κράτος των Ρώσων

τη Χερσώνα. Μόνο τότε, με αυτή την απειλή, δέχτηκε ο Βασίλειος να γίνει ο γάμος. Απαραίτητη προϋπόθεση ήταν να βαπτιστεί ο Βλαδίμηρος χριστιανός. Ο Ρώσος ηγεμόνας δέχτηκε το βάπτισμα το 989 Επιστρέφοντας στη χώρα του επέβαλε και στους υπηκόους του την προσχώρηση στον χριστιανισμό, οι οποίοι βαπτίστηκαν ομαδικά στον Βορυσθένη (Δνείπερο) ποταμό. Το γεγονός αυτό ήταν καθοριστικής σημασίας για την ιστορία της Ρωσίας. Το κράτος του Κιέβου ακολούθησε το βυζαντινό πρότυπό του. Απομακρύνθηκε οριστικά από τον δυτικό χριστιανισμό και συνέσφιξε τις σχέσεις του με τον σλαβικό ανατολικό χώρο.

Αλληλεπίδραση Βυζαντινών και Ρώσων

Μέσα από τον εκχριστιανισμό τους οι Ρώσοι γνώρισαν σε βάθος τον βυζαντινό τρόπο ζωής, την εκκλησιαστική οργάνωση και τον μοναχισμό. Ο ρόλος της Άννας ήταν σημαντικός, καθώς λειτούργησε ως πρέσβειρα ενός πιο πλούσιου πολιτισμού. Οι γιοι της, Μπόρις και Γλεμπ, έγιναν πατέρες της ρωσικής Εκκλησίας. Μαζί με την ορθοδοξία διαδόθηκε η ελληνική γλώσσα, η βυζαντινή πνευματική παραγωγή, η τέχνη αλλά και οι γνώσεις στη βιοτεχνική παραγωγή. Βυζαντινοί καλλιτέχνες διακόσμησαν με τοιχογραφίες και ψηφιδωτά υπέροχους ρωσικούς ναούς, όπως την Αγία Σοφία του Κιέβου.

Η φύση του βυζαντινορωσικού εμπορίου (κείμενο)

Δρομολόγια των Ρώσων εμπορών (κείμενο)

3. Ο ηγεμόνας του Κιέβου, Βλαδίμηρος, βαπτίστηκε χριστιανός και νυμφεύθηκε την πορφυρογέννητη Βυζαντινή πριγκίπισσα Άννα. Ακολούθησε η ομαδική βάπτισμα των Ρώσων στον ποταμό Βορυσθένη (Δνείπερο). Καθεδρικός ναός αγ. Βλαδίμηρου, Βίκτορ Βασνέτσος (1890).

1. Η κατάληψη της Χερσώνας και ο εκχριστιανισμός των Ρώσων

Μετά την παρέλευση ενός έτους, κατά το έτος 6496 (988) ο Βλαδίμηρος εκστράτευσε με τους στρατιώτες του κατά της Χερσώνας [...] Οι Ρώσοι απέκοψαν τη ροή του νερού και οι Χερσωνίτες δεν άντεξαν τη δίψα και παραδόθηκαν. Ο Βλαδίμηρος και η συνοδεία (druzina) του εισήλθαν στην πόλη.

Ο Βλαδίμηρος έστειλε τότε απεσταλμένους στους αυτοκράτορες Βασίλειο και Κωνσταντίνο με το ακόλουθο μήνυμα: «Κοιτάξετε, πήρα την περίφημη πόλη σας. Πληροφορούμαι όμως ότι έχετε μια ανύπαντρη αδελφή. Αν δεν μου τη δώσετε για γυναίκα, θα κάνω στην Κωνσταντινούπολη ό,τι έκανα και σ' αυτή εδώ την πόλη».

Όταν οι δύο αυτοκράτορες άκουσαν το μήνυμα, κυριεύτηκαν από θλίψη και έστειλαν πρεσβεία με το ακόλουθο μήνυμα: «Δεν ταιριάζει στους χριστιανούς να παντρεύουν τις κόρες τους με εθνικούς. Αν βαπτιστείς, θα εξασφαλίσεις αυτό το πλεονέκτημα. Θα δεχτείς τη Βασιλεία των Ουρανών και θα έχεις κοινή με εμάς πίστη.» [...] Ο Βλαδίμηρος συγκατατέθηκε και αποφάσισε να βαπτιστεί.

Πρώτο ρωσικό χρονικό, γερμ. μετ. Jo. Bujnoch (Slavische Geschichtsschreiber 1), Γκρατς-Βιέννη-Κολωνία 1958, σσ. 143-145.

4. Η χήρα του Ιγκόρ και μητέρα του Σβιατοσλάβου, Όλγα, ήταν χριστιανή και επισκέφθηκε το 957 την Κωνσταντινούπολη. Ιωάννη Σκυλίτζη *Σύντομος Ιστοριών*, χειρόγραφο 12ου αι., Εθνική Βιβλιοθήκη. Μαδρίτη, Ισπανία.

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Ποια μέσα διπλωματίας μπορείτε να εντοπίσετε τα οποία αξιοποίησε το Βυζάντιο στις επαφές του με τους Ρώσους; Πώς κρίνετε την αποτελεσματικότητά τους;
2. Γιατί ο Βασίλειος δίστασε αρχικά να δώσει τη συγκατάθεσή του για τον γάμο της αδελφής του με τον Ρώσο ηγεμόνα;
3. Σύμφωνα με το παράθεμα, τι προέβλεπε η συνθήκη του 944 για την έλευση των Ρώσων στην Κωνσταντινούπολη;

Ο εκχριστιανισμός των Σλάβων (άσκηση)

5. Ιωάννη Σκυλίτζη *Σύνοψις Ἱστοριῶν*, χειρόγραφο 12ου αι., Εθνική Βιβλιοθήκη, Μαδρίτη, Ισπανία. Ο βυζαντινός στόλος αποκρούει τους Ρώσους.

Γλωσσάρι

Δυνατοί: Σε αντίθεση με τους πένητες, ο όρος περιγράφει τους κοινωνικά και οικονομικά ισχυρούς (τιτλούχους, αξιωματούχοι του στρατού, γαιοκτήμονες), μέλη μιας αριστοκρατίας που αναδύεται από τον 8ο και τον 9ο αιώνα κυρίως στις ανατολικές επαρχίες της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Στους «δυνατούς» συμπεριλαμβάνονταν τότε η Εκκλησία και κάποιες μονές. Γνωστές βυζαντινές οικογένειες δυνατών είναι οι Μαλεΐνοι, οι Κουρκούες, οι Σκληροί, οι Φωκάδες κ.ά. Οι αυτοκράτορες της Μακεδονικής Δυναστείας έλαβαν νομοθετικά μέτρα για τον περιορισμό της δύναμής τους, η οποία αποτελούσε συχνά κίνδυνο για τον αυτοκράτορα.

Παγανιστής: Ειδωλολάτρης.

2. Από τη δεύτερη βυζαντινορωσική συνθήκη (944)

Όταν οι Ρώσοι πρεσβευτές και οι έμποροι φτάσουν στη Βασιλεύουσα, οφείλουν να καταλύσουν κοντά στον ναό του Αγίου Μάμαντα. Εκεί θα στείλουμε ένα υπάλληλο, που θα καταγράψει τα ονόματά τους, και θα λάβουν μηνιαίο βοήθημα. Οι Ρώσοι πρέπει να μπαίνουν στην Πόλη από ορισμένη πύλη, συνοδευόμενοι από υπαλλήλους, άοπλοι και σε ομάδες 50 ανδρών κάθε φορά. Επιτρέπεται να εμπορεύονται ανάλογα με τις ανάγκες τους και να επιστρέφουν πάλι στη χώρα τους. Οι αποχωρούντες Ρώσους λαμβάνουν από εμάς εφόδια και ό,τι χρειάζονται για τον εξοπλισμό των πλοίων τους. [...] Δεν επιτρέπεται όμως να ξεχειμωνιάζουν κοντά στο ναό του Αγίου Μάμαντα.

Παλαιορωσικό Χρονικό του Νέστορος, γερμ. έκδ. R. Trautmann, Λειψία 1931, σσ. 30-31.

3. Η απόκρουση των Ρώσων το 941

Οι Έλληνες άρχισαν να εκτοξεύουν ολόγυρα τη φωτιά τους. Και οι Ρώσοι, βλέποντας τις φλόγες, εγκατέλειψαν τα πλοία τους όπως όπως και έπεσαν στη θάλασσα προτιμώντας να πνιγούν παρά να καούν ζωντανοί μέσα στη φωτιά.

Λιουτπράνδος Κρεμόνας, *Ανταπόδοσις*, στο Herrin J. *Τι είναι το Βυζάντιο*, σ. 279.

Από τη 2η βυζαντινορωσική συνθήκη (κείμενο)

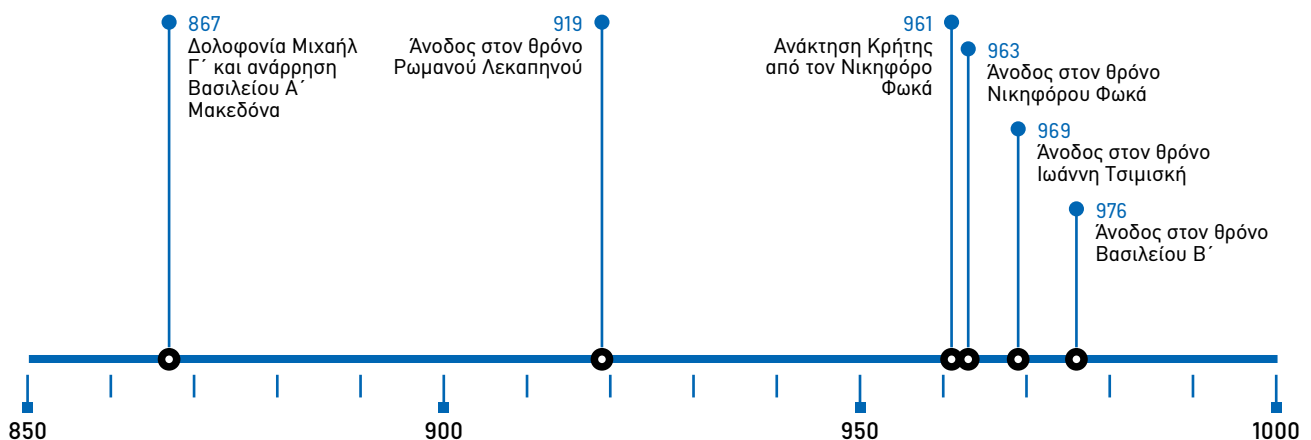

Ο γάμος του Βλαδίσληρου με την πριγκίπισσα Άννα (κείμενο)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 12

Η πολιτική των Μακεδόνων: Κράτος (νομοθεσία) – Κοινωνία – Οικονομία

Η δυναστεία των Μακεδόνων (867-1056) ιδρύθηκε από τον αυτοκράτορα Βασίλειο Α΄. Μια σειρά από ηγεμόνες –νόμιμους διαδόχους ή σφετεριστές– χάρισαν στην αυτοκρατορία την περίοδο της μεγάλης ακμής της. Εκτός συνόρων, αποκαταστάθηκε η δύναμή της στα Βαλκάνια και στην ανατολική Μικρά Ασία. Στο εσωτερικό η αυτοκρατορία υπήρξε εξίσου εύρωστη. Οι αυτοκράτορες έδωσαν μάχη για να αντιμετωπιστεί το πρόβλημα με τους «δυνατούς». Ταυτόχρονα είναι εποχή στην οποία αναδιοργανώθηκε η νομοθεσία και η κοινωνική πολιτική υπέρ των οικονομικά ασθενέστερων στρωμάτων.

Οι νικηφόροι πόλεμοι τους οποίους διεξήγε το Βυζάντιο από τον 9ο έως τις αρχές του 11ου αιώνα αποκατέστησαν τα εδάφη του και τη θαλάσσια κυριαρχία του σε μεγάλο βαθμό. Παράλληλα, η επιτυχημένη διπλωματία του είχε υφάνει ένα δίκτυο υποτελών κρατών, τα οποία επηρέαζε πολιτιστικά και πολιτικά. Το γόητρο και την πυγμή του, όμως, εξασφάλιζε η εσωτερική οργάνωση υπό τον αυτοκράτορα. Η δύναμη της Εκκλησίας περιορίστηκε, ο στρατός ισχυροποιήθηκε και στην αυτοκρατορία επικρατούσε πολιτική σταθερότητα. Στο περιβάλλον αυτό σημειώθηκε οικονομική άνθηση. Οι πόλεις αναζωογονήθηκαν και από μικρές αγορές αγροτικών προϊόντων απέκτησαν σημαντική βιοτεχνική παραγωγή (π.χ. τρόφιμα, υφάσματα, είδη πολυτελείας). Το εμπόριο αναπτύχθηκε, γεγονός που έφερε μεγαλύτερη νομισματική κυκλοφορία και δημογραφική ανάπτυξη.

Έτσι, το ενδιαφέρον των περισσότερων ηγεμόνων της περιόδου στράφηκε σε προβλήματα που υπήρχαν στο εσωτερικό της αυτοκρατορίας και ταλάνιζαν την κοινωνία. Δεν είχαν όλοι οι αυτοκράτορες της περιόδου την ίδια αντιμετώπιση απέναντι στα προβλήματα της εποχής τους, ωστόσο η πλειονότητα έδειξε ενδιαφέρον να επιλύσει με τολμηρά μέτρα κοινωνικές αδικίες.

Κοινωνία – Οικονομία

Η βυζαντινή κοινωνία χαρακτηρίζεται από **κοινωνική κινητικότητα**. Ωστόσο, η οικονομική και εδαφική κατάσταση της αυτοκρατορίας διαμορφώνει νέες κοινωνικές συνθήκες σε κάθε εποχή. Έτσι, μέχρι τον 10ο αιώνα βλέπουμε ότι η αριστοκρατία της γης, που κατείχε μεγάλες ιδιοκτησίες σε διάσπαρτες εκτάσεις (χωρία), και η αριστοκρατία των αξιωμάτων, που κατείχε αξιώματα και τιμητικούς τίτλους (πολιτικούς, στρατιωτικούς, εκκλησιαστικούς) και για αυτό λάμβανε ετήσιο μισθό (ρόγα), ενοποιήθηκαν, συχνά και μέσω επιγαμιών, συνιστώντας την άρχουσα τάξη της βυζαντινής κοινωνίας.

Στην ύπαιθρο η μεγάλη αντίθεση εντοπίζεται μεταξύ δυνατών μεγαλογαιοκτημόνων και πενήτων (ελεύθερων μικροϊδιοκτητών, ακτημόνων, **παροίκων**), καθώς οι πρώτοι προσπαθούσαν να αποκτήσουν την έγγεια ιδιοκτησία των δεύτερων. Οι πιέσεις και η βαριά φορολογία από το κράτος οδηγούσαν πολύ συχνά τους αδύναμους αγρότες να χάσουν την ελευθερία και την ιδιοκτησία τους και να αναζητούν προστασία στους δυνατούς, εκχωρώντας τις ιδιοκτησίες τους που δεν μπορούσαν να συντηρήσουν. Η ανακατανομή της αγροτικής ιδιοκτησίας που αποτελούσε το πιο ισχυρό οικονομικό κεφάλαιο της εποχής, ήταν τελικά επιζήμια και για την κεντρική εξουσία, αφού οι μικροϊδιοκτήτες ήταν αυτοί που μέχρι τότε πλήρωναν φόρους και προμήθευ-

1. Νομοθεσία Βασιλείου Β' υπέρ των πενήτων

Δημοσιεύσαμε την παρούσα νομοθεσία, η οποία από τη μια μεριά επανορθώνει (τις αδικίες των δυνατών πάνω στους πένητες) που έχουν ήδη γίνει αλλά, από την άλλη, επίσης χαλιναγωγεί τους σημερινούς δυνατούς και τους απαγορεύει να επιχειρήσουν τέτοια πράγματα (επιθέσεις στους φτωχούς) στο μέλλον, εφόσον τώρα έχουν τη γνώση ότι αυτοί (οι δυνατοί) δεν θα βρουν καμία βοήθεια από την πηγή αυτή (εμάς). Όχι μόνον οι ίδιοι θα απογυμνωθούν από την περιουσία που ανήκει σε άλλους αλλά το ίδιο θα κάνουν και τα παιδιά τους ή οποιοσδήποτε γίνει κληρονόμος τους.

Jus Graecoromanum, I. & Π. Ζέπου, Νεαραί και Χρυσόβουλλα των μετά τον Ιουστινιανόν Βυζαντινών αυτοκρατόρων, τ. 1, 1931, σσ. 263-267.

Επιστολή του Νικηφόρου Φωκά στον Χαλίφη (κείμενο)

Ο θρίαμβος του Ιωάννη Τζιμισκή (κείμενο)

1. Ανδολούσιοι Άραβες, αφού εκδιώχθηκαν από την Ισπανία και στη συνέχεια από την Αίγυπτο, κατέκτησαν την Κρήτη (824:). Το 961 ο βυζαντινός στόλος υπό τον Νικηφόρο Φωκά κατόρθωσε να την ανακτήσει αποκαθιστώντας τη βυζαντινή κυριαρχία στην ανατολική Μεσόγειο. Ιωάννη Σκυλίτζη *Σύνομις Ἱστοριῶν*, χειρόγραφο 12ου αι., Εθνική Βιβλιοθήκη, Μαδρίτη, Ισπανία.

2. Ο Ιωάννης Τσιμισκής καταδιώκει τους Ρως και κατακτά το 971 τη Σουλίστρία. Ιωάννη Σκυλίτζη *Σύνομις Ἱστοριῶν*, χειρόγραφο 12ου αι., Εθνική Βιβλιοθήκη, Μαδρίτη, Ισπανία.

Ένας Μικρασιάτης μεγαλογαιοκτήμονας (κείμενο)

Οι δυσκολίες των χωρικών απέναντι στους μεγαλογαιοκτήμονες (κείμενο)

αν με στρατιώτες το κράτος μέσω του θεματικού στρατού. Επιπλέον, οι **δυνατοί**, όσο αύξαναν την περιουσία τους αύξαναν και το κοινωνικό και πολιτικό κύρος τους, που άνοιγε τον δρόμο για τη διεκδίκηση της κεντρικής πολιτικής εξουσίας.

Στις πόλεις η οικονομία παρουσίαζε ανοδικές τάσεις. Το μέγεθος και ο αριθμός των πόλεων αυξήθηκε μαζί με τον πληθυσμό τους. Παλαιές πόλεις πήραν ξανά ζωή, άλλες αναβαθμίστηκαν, ενώ συγκροτήθηκαν και νέες. Αυτοί οι παράγοντες οδήγησαν στην άνοδο των εμπορικών δραστηριοτήτων στο εσωτερικό αλλά και το εξωτερικό. Στο γεγονός συνέβαλαν βεβαίως η αποκατάσταση του βυζαντινού ελέγχου στις θαλάσσιες οδούς, ιδιαίτερα μετά την ήττα των Αράβων και την ανάκτηση της Κρήτης από τον στρατηγό και μετέπειτα αυτοκράτορα Νικηφόρο Φωκά,, και οι συνθήκες που είχε υπογράψει το Βυζάντιο με τα γειτονικά κράτη. Έτσι, στις πόλεις δημιουργήθηκε μια μεσαία τάξη που την αποτελούσαν εμποροβιοτέχνες και μεγαλέμποροι, τραπεζίτες και ναύκληροι. Το μεγαλύτερο μέρος της κοινωνίας, ωστόσο, αποτελούσαν τα φτωχά λαϊκά στρώματα με περιστασιακή ή καθόλου εργασία.

Νομοθεσία

Σημαντικό μέλημα των Μακεδόνων αυτοκρατόρων για να ενισχυθεί η κεντρική εξουσία και η κοινωνική συνοχή ήταν να γίνει η λειτουργία της δικαιοσύνης καλύτερη και αποτελεσματικότερη. Για τον λόγο αυτό ασχολήθηκαν συστηματικά με τη νομοθεσία. Εκδόθηκαν έργα όπως: (α) ο Πρόχειρος Νόμος (ή Πρόχειρον), μια εύχρηστη συλλογή διατάξεων που ανέτρεπε την Εκλογή, το νομοθετικό έργο των Ισαύρων, και επανέφερε επικαιροποιημένες διατάξεις του ιουστινιάνειου δικαίου (β) η Εισαγωγή (ή Επαναγωγή), έργο πολιτικής θεωρίας που καθόριζε τις αρμοδιότητες της κοσμικής και εκκλησιαστικής εξουσίας, δηλαδή του αυτοκράτορα και του πατριάρχη. Αν και οι διατάξεις της δεν ίσχυσαν, επηρέασαν το δίκαιο των Σλάβων και των Ρώσων, (γ) τα Βασιλικά, συλλογή νόμων που εκδόθηκε επί Λέοντα ΣΤ΄ και αποτελούνταν από 60 βιβλία που απέδιδαν περιληπτικά και στα ελληνικά την ιουστινιάνεια νομοθεσία, (δ) οι Νεαρές, δηλαδή νέους νόμους για την επίλυση κοινωνικών προβλημάτων της εποχής, όπως ήταν, για παρά-

2. Εμπόδια στην εφαρμογή της νομοθεσίας κατά των δυνατών

Ο χωρικός δεν μπορούσε στην πραγματικότητα να ανακτήσει πάντοτε, την περιουσία του, γιατί στις περισσότερες περιπτώσεις οι άδικοι αγοραστές, από τους οποίους έπρεπε να τη διεκδικήσει, δεν φαίνεται να ήταν άλλοι από τους κατά τόπους ισχυρούς εκπροσώπους του κράτους, τους συγγενείς ή και τους φίλους τους. Οι μεγαλοαποκτήμονες και οι κρατικοί λειτουργοί αποτελούσαν μια ενιαία τάξη. [...] Αυτοί που ήταν υπεύθυνοι για την εφαρμογή των αυτοκρατορικών διαταγών είχαν κάθε συμφέρον να επιδιώκουν την ματαίωση της εφαρμογής τους.

Ostrogorsky G., *Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους*, μτφρ. Ι. Παναγόπουλος, Στ. Δ. Βασιλόπουλος, τ. Β΄, 1978, σσ. 152-153.

Η κοινωνική πυραμίδα στο Βυζάντιο (άσκηση)

Το επαρχικό βιβλίο

3. Τα επαγγέλματα ήταν οργανωμένα σε συστήματα και είχαν καθορισμένες υποχρεώσεις και αρμοδιότητες. Ο έπαρχος της πόλης ήταν επιφορτισμένος με τον έλεγχό τους. Μικρογραφία από τις Ομιλίες του Ιωάννη Δαμασκηνού. Παρίσι, Εθνική Βιβλιοθήκη.

δειγμα, ο περιορισμός της μεγάλης γαιοκτησίας. Πολλές εκδόθηκαν επί Λέοντα ΣΤ΄ αλλά και αργότερα, (ε) το Επαρχικό Βιβλίο, συλλογή διατάξεων που ρύθμιζαν τη λειτουργία των συντεχνιών (συστημάτων) της Κωνσταντινούπολης.

Οι αυτοκράτορες αφενός όφειλαν να φέρουν την αρμονία προστατεύοντας τους ασθενέστερους, αφετέρου ήταν φανερό ότι τα κρατικά ταμεία αντλούσαν πόρους από τους φόρους του αγροτικού πληθυσμού και κατά συνέπεια προσπάθησαν να προστατεύσουν τους ελεύθερους αγρότες και να περιορίσουν την εξάπλωση της μεγάλης ιδιοκτησίας, την οποία συνιστούσαν η Εκκλησία και η αριστοκρατία. Στο πλαίσιο αυτό ο Ρωμανός Α΄ εξέδωσε τη *Νεαρά Περί Προτιμήσεως*, που όριζε, πως κατά την πώληση ενός αγροτικού κτήματος, έπρεπε να προτιμηθούν για την αγορά του με σειρά οι συγγενείς, οι γείτονες και οι συγχωριανοί, και τελευταίοι να μπορούν να το αγοράσουν οι δυνατοί που ήθελαν να μεγαλώσουν ακόμα περισσότερο

4. Εργάτες που δουλεύουν σε κτήματα μεγάλης ιδιοκτησίας αμείβονται για την εργασία τους. Μικρογραφία από Ευαγγέλιο του 11ου αιώνα, *Η Παραβολή της αμπέλου*. Παρίσι, Εθνική Βιβλιοθήκη

Νεαρά του Ρωμανού Α΄ υπέρ των μικρών καλλιεργητών (κείμενο)

Νεαρά του Λέοντος ΣΤ΄ για τον περιορισμό του δικαιώματος προτίμησης (κείμενο)

5. Την εποχή της «βυζαντινής εποποιίας» προσαρτήθηκαν οι περιοχές της Βουλγαρίας, Κιλικίας, βορειοδυτικής Συρίας και δυτικής Αρμενίας. Μετά το 1025 ανακτήθηκαν πρόσκαιρα οι πόλεις στη Σικελία, την Αρμενία (Ανίον ή Άνι) και τη βόρεια Μεσοποταμία (Έδεσσα).

την ιδιοκτησία τους. Με τον τρόπο αυτό φτωχοί μικροϊδιοκτήτες μπορούσαν να διατηρήσουν την περιουσία τους. Επίσης, ακυρώθηκαν αγοραπωλησίες μεταξύ δυνατών και πενήτων που είχαν γίνει τα δέκα προηγούμενα χρόνια. Άλλη *Νεαρά* έδινε το δικαίωμα σε φτωχούς αγρότες να ξαναγοράσουν εκτάσεις που είχαν πουλήσει σε δυνατούς κατά τη διάρκεια του λιμού και συνακόλουθου λοιμού (927-928). Ο Νικηφόρος Φωκάς απαγόρευσε την ίδρυση νέων μοναστηριών και τις δωρεές στα υπάρχοντα (964), αν και το διάταγμά του σύντομα ανατράπηκε. Σημαντικό μέτρο ήταν το «αλληλέγγυον» που εξέδωσε ο Βασίλειος Β΄ το 1002, το οποίο όριζε ότι υπεύθυνοι να πληρώνουν τους φόρους των φτωχών μιας κοινότητας ήταν οι δυνατοί και όχι όλα τα μέλη της, όπως ίσχυε μέχρι τότε.

Η περίοδος μέχρι και τις αρχές του 11ου αιώνα ήταν από τις ενδοξότερες για τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία. Η αυτοκρατορική εξουσία περιόρισε την εκκλησιαστική περιουσία και προσωρινά επιβλήθηκε στη δύναμη των αριστοκρατικών οικογενειών, τιθασειώντας την επεκτατικότητά τους και την όρεξή τους για τη διεκδίκηση του θρόνου, όπως συνέβη με την εξέγερση του Βάρδα Σκληρού και του Βάρδα Φωκά στα τέλη του 10ου αιώνα. Δυστυχώς, όμως, ήδη από την εποχή των διαδόχων του Βασιλείου Β΄ είχαν φανεί σημάδια παρακμής τα οποία θα εξηγηθούν στη συνέχεια.

3. Απόσπασμα από το *Επαρχικό Βιβλίο*

Το Επαρχικό Βιβλίο είναι μία συλλογή διατάξεων των αρχών του 10ου αιώνα, που ρυθμίζουν τη λειτουργία των επαγγελματικών συντεχνιών στην Κωνσταντινούπολη. Το παρακάτω απόσπασμα αναφέρεται στο επάγγελμα των Ταβουλαρίων (συμβολαιογράφων). Βλέπουμε ότι το κράτος παρεμβαίνει με αυστηρότητα στην αγορά, για να προστατεύσει τους καταναλωτές και να αποτρέψει την αισχροκέρδεια.

...Οι ταβουλάριοι οφείλουν να εισπράττουν ως αμοιβή για κάθε συμβόλαιο, εάν μεν το αντικείμενο του συμβολαίου είναι της τάξεως των εκατό νομισμάτων, όση έκταση κι αν έχει αυτό, δώδεκα **κεράτια**, εάν δε πρόκειται για αντικείμενο μεγαλύτερης αξίας, ένα νόμισμα, εάν πάλι για αντικείμενο αξίας πλέον των εννέα **λίτρων**, δύο νομίσματα. Να μην αυξάνεται δε η αμοιβή περισσότερο, ούτε να υπάρχουν διαφορές στις αμοιβές των συμβολαίων ανάλογα με τα πρόσωπα-εντολείς, δηλαδή σε αγορές, προικώ συμβόλαια, διαθήκες και συμβάσεις. Εκείνος δε που θα γίνει αντιληπτός να απαιτεί περισσότερα χρήματα, να διώκεται από τη θέση του και να τιμωρείται από τον έπαρχο με σωματική ποινή...

Κόλιας Τ. & Χρόνη Μ., *Το Επαρχικόν Βιβλίον Λέοντα ΣΤ΄ του Σοφού*, εκδ. Κανάκη, Αθήνα 2010, σσ. 61-63.

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Γιατί πιστεύετε ότι οι Μακεδόνες αυτοκράτορες έδωσαν μεγάλη σημασία στην προστασία των ελεύθερων αγροτών;
2. Αφού μελετήσετε την Πηγή 2, να εξηγήσετε ποια εμπόδια συναντούσε στην πράξη η εφαρμογή των νόμων που θα προστάτευαν τους μικροϊδιοκτήτες από τους δυνατούς.
3. Με αφορμή την Εικόνα 3 και την αναφορά στο *Επαρχικό Βιβλίο* να αναζητήσετε πληροφορίες για τα επαγγέλματα στο Βυζάντιο.
4. Πώς διαμορφώνεται αυτή την περίοδο η κοινωνική κατάσταση στις πόλεις και πώς στην ύπαιθρο;

Μέτρα του Βασιλείου Β΄
(κείμενο)

Η πολιτική του Βασιλείου Α΄
(εργασία)

Προβλήματα στην εφαρμογή
του αλληλέγγυου (κείμενο)

Αντιδράσεις της Εκκλησίας
για το «αλληλέγγυον» (κείμενο)

Γλωσσάρι

Αλληλέγγυον: Νομοθετική διάταξη που εκδόθηκε το 1002 από τον Βασίλειο Β΄ και υποχρέωνε τους δυνατούς να πληρώνουν τους φόρους των φτωχών της κοινότητας.

Δυνατοί: Βλ. σελ. 72.

Κεράτιον: Το χρυσό νόμισμα ή σόλιδος (από το λατινικό solidus) ήταν η βάση του βυζαντινού νομισματικού συστήματος. Υποδιαιρέσεις ήταν η χάλκινη φόλλις και τα ασημένια μιλιάρεσιον (1/12 του σόλιδου) και κεράτιον (μισό μιλιάρεσιον).

Κοινωνική κινητικότητα: Η δυνατότητα κοινωνικής μεταβολής από κάτω προς τα επάνω και αντίστροφα.

Λίτρα (η): Βλ. σελ. 14.

Πάριοι: Γεωργοί προσδεδεδέμενοι με τη γη που καλλιεργούσαν.

Συστήματα: Τα επαγγέλματα ήταν οργανωμένα σε «συστήματα», δηλαδή συντεχνίες, συνεταιρισμούς που ανήκαν στη δικαιοδοσία του επάρχου της πόλης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 13

Η πνευματική αναγέννηση της εποχής των Μακεδόνων

Το κεφάλαιο αυτό περιγράφει την ακμή της αρχιτεκτονικής, των τεχνών και της παιδείας στα χρόνια της δυναστείας των Μακεδόνων (867-1056). Η πνευματική ζωή γενικότερα γνώρισε μια νέα περίοδο ακμής, σε τέτοιο βαθμό ώστε ορισμένοι μελετητές να αποκαλούν σήμερα την εποχή αυτή «Μακεδονική Αναγέννηση». Οι μεγάλες πόλεις, και κυρίως η Κωνσταντινούπολη, συνέβαλαν αποφασιστικά στην ακμή των τεχνών και των γραμμάτων.

Κατά τη διάρκεια της βασιλείας των Μακεδόνων οι τέχνες και τα γράμματα γνώρισαν μια νέα περίοδο ακμής. Η ανάπτυξη της αρχιτεκτονικής, της ζωγραφικής και άλλων τεχνών, καθώς και η καλλιέργεια της παιδείας, είναι αποτέλεσμα των ευνοϊκών συνθηκών που επικράτησαν στο βυζαντινό κράτος, με την άνθηση της οικονομίας, την αύξηση του πληθυσμού και την αυτοπεποίθηση που γέννησαν οι μεγάλες νίκες της αυτοκρατορίας στα Βαλκάνια και την Ανατολή. Οι μεγάλες πόλεις συνέβαλαν αποφασιστικά στην ακμή των τεχνών και των γραμμάτων, και κυρίως η Κωνσταντινούπολη, όπου ήταν συγκεντρωμένοι οι σπουδαιότεροι καλλιτέχνες και άνθρωποι των γραμμάτων.

Η αρχιτεκτονική

Στην αρχιτεκτονική, η σπουδαιότερη εξέλιξη ήταν η δημιουργία ενός νέου τύπου εκκλησιών, που συνδύαζαν στη μορφή τους το σχήμα του σταυρού με έναν τρούλο στο κέντρο του. Αυτός ο νέος ναός, ο **σταυροειδής εγγεγραμμένος** με τρούλο, πήρε την τελική του μορφή την εποχή των Μακεδόνων και διαδόθηκε σε όλη την αυτοκρατορία, αλλά και έξω από τα σύνορά της. Παρά το μικρό γενικά μέγεθός του, ήταν ένα κτίριο απαιτητικό στη σχεδίαση και την κατασκευή του, με το σύμβολο του σταυρού να διαμορφώνεται στην πετρόχτιστη στέγη του, η οποία στηριζόταν συνήθως σε τέσσερις μαρμαρίνους κίονες εσωτερικά.

Η ζωγραφική

Μετά το 843, η τέχνη της ζωγραφικής απελευθερώθηκε από τους περιορισμούς της εποχής της Εικονομαχίας, που απαγόρευε την απεικόνιση των ιερών προσώπων. Οι ζωγράφοι άρχισαν πάλι να αποτυπώνουν την ανθρώπινη μορφή σε εικόνες, τοιχογραφίες και ψηφιδωτά. Στο εσωτερικό των σταυροειδών ναών, οι επιφάνειες των τοίχων καλύφθηκαν με τοιχογραφίες που αφηγούνταν τη ζωή του Χριστού και απεικόνιζαν ένα πλήθος από άλλες μορφές: προφήτες, αποστόλους και πολλούς αγίους και αγίες. Στις πιο πολυτελείς εκκλησίες, τα ίδια θέματα απεικονίζονταν με την τεχνική του ψηφιδωτού, με τη χρήση δηλαδή μικρών γυάλινων και λίθινων κύβων, των ψηφιδών, αντί του χρώματος. Η σειρά με την οποία οργανώνονταν αυτές οι απεικονίσεις στους τοίχους δεν ήταν τυχαία. Αντιθέτως, ήταν οργανωμένη σε επίπεδα και ενότητες, έτσι ώστε να εκφράζει με ακρίβεια το δόγμα –το πιστεύω– της Ορθόδοξης Εκκλησίας.

1. Τα υλικά των έργων τέχνης

Τα υλικά του διακόσμου και του εξοπλισμού της εκκλησίας αποκαλύπτουν τόσο τους φυσικούς πόρους που ήταν προσβάσιμοι στους κητόρες και τους αφιερωτές, όσο και το σημαίνοντα ρόλο της θρησκείας, καθώς ήταν καθήκον των χορηγών να προσφέρουν ό,τι καλύτερο στον Θεό. Υπήρχε μια ιεραρχική κλίμακα στα υλικά: ψηφιδωτό και τοιχογραφία· χρυσός, άργυρος, ορείχαλκος, μπρούτζος, χαλκός· τα υλικά είχαν τη δική τους συμβολική σηματοδότηση. Ο χρυσός, για παράδειγμα, δεν θάμπωνε και, άρα, συμβόλιζε την αγνότητα. James L., λήμμα «Εκκλησία» στον κατάλογο της έκθεσης *Βυζάντιο, 330-1453*, Μουσείο Μπενάκη, 2009, 201.

1. Χρυσό μετάλλιο με απεικόνιση του αγίου Θεοδώρου σε χρυσό με σμάλτο., Μουσείο Τέχνης της Γεωργίας, γύρω στο 1100.

2. Η Μονή του Οσίου Λουκά στη Βοιωτία (μέσα 10ου - αρχές 11ου αιώνα). Το καθολικό της ακολουθεί τον σταυροειδή εγγεγραμμένο τύπο. Πηγή: Shutterstock

Ο τρόπος με τον οποίο οι ζωγράφοι απεικόνιζαν αυτές τις σκηνές και τις μορφές δείχνει ότι γνώριζαν την παλαιότερη ζωγραφική της αρχαιότητας και αντλούσαν ιδέες από αυτήν.

Από τα άλλα είδη καλλιτεχνικής δημιουργίας της εποχής των Μακεδόνων ξεχωρίζουν τα **σμάλτα**, που ήταν τα πιο πολυτελή και δαπανηρά έργα τέχνης. Επάνω σε φύλλα πολύτιμου μετάλλου, χρυσά ή ασημένια, σχηματίζονταν φιγούρες που συμπληρώνονταν με ένα είδος χρωματιστού γυαλιού. Το τελικό αποτέλεσμα ήταν ιδιαίτερα λαμπερό και εντυπωσιακό.

Τα αντιγραφικά εργαστήρια

Μεγάλη ανάπτυξη γνώρισε αυτή την εποχή η δημιουργία εικονογραφημένων βιβλίων, που περιείχαν ιερά κείμενα, θρησκευτικά έργα και ιστορικές πραγματείες, αλλά και σημαντικά επιστημονικά έργα της αρχαιότητας. Οι **κώδικες**, όπως ήταν το όνομα αυτών των βιβλίων, είχαν φύλλα από κατεργασμένο δέρμα (**περγαμηνές**), ήταν γραμμένοι με το χέρι και διακοσμούσαν με ολοσέλιδες παραστάσεις και περίπλοκα διακοσμητικά σχέδια. Μεγάλα μοναστήρια, όπως του Στουδίου στην Κωνσταντινούπολη, είχαν οργανωμένα εργαστήρια για την παραγωγή τέτοιων κωδίκων. Όπως και οι δημιουργοί των τοιχογραφιών, έτσι και οι ζωγράφοι που διακοσμούσαν τους κώδικες είχαν άμεση γνώση της αρχαίας τέχνης μέσα από παλαιότερα χειρόγραφα, από τα οποία αντλούσαν ιδέες.

2. Η μέριμνα του Κωνσταντίνου Ζ΄ για την παιδεία

Εκείνος όμως που ενσάρκωσε πληρέστατα το ιδεώδες του σοφού αυτοκράτορα ήταν ο Κωνσταντίνος ο Ζ΄ ο Πορφυρογέννητος. Λέγεται ότι, επειδή διαπίστωσε πως οι ελευθέρια τέχνες και επιστήμες είχαν παραμεληθεί, διόρισε μερικούς εξαιρετικούς καθηγητές: σε κάποιον Κωνσταντίνο, που ήταν τότε μυστικός (επικεφαλής γραφείου αρμόδιου για εμπιστευτικές υποθέσεις), ανατέθηκε η έδρα της φιλοσοφίας, στον Αλέξανδρο, μητροπολίτη Νικαίας, η έδρα της ρητορικής, στον πατρίκιο Νικηφόρο της γεωμετρίας και στον αυτοκρατορικό γραμματέα Γρηγόριο της Αστρονομίας. Ο αυτοκράτορας έδειχνε αμέριστο ενδιαφέρον για τους σπουδαστές και συχνά τους προσκαλούσε να γευματίσουν μαζί του.

Mango C. *Βυζάντιο, Η αυτοκρατορία της Νέας Ρώμης*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, σ. 169.

3. Ψηφιδωτό που απεικονίζει τον αυτοκράτορα Ιωάννη Β΄ Κομνηνό και τη σύζυγό του Ειρήνη, στην Αγία Σοφία της Κωνσταντινούπολης, 12ος αιώνας.

Όργανα και υλικά των Βυζαντινών γραφέων (γλωσσάρι)

Συντομογραφίες στα βυζαντινά χειρόγραφα (γλωσσάρι)

Η παιδεία και τα γράμματα

Η πνευματική αναγέννηση επεκτάθηκε στον χώρο της παιδείας και των γραμμάτων, στον οποίο η στροφή προς την αρχαιότητα ήταν ακόμα πιο έντονη. Λίγο μετά τα μέσα του 9ου αιώνα ιδρύθηκε στην Κωνσταντινούπολη η **Μαγναύρα**, μια ανώτατη σχολή που στεγαζόταν μέσα στο Ιερό Παλάτιο, τα ανάκτορα των Βυζαντινών αυτοκρατόρων. Άλλες σχολές λειτουργούσαν σε σημαντικές εκκλησίες της πόλης, ενώ υπήρχαν και ιδιώτες διδάσκαλοι. Όσοι νέοι είχαν την οικονομική δυνατότητα ταξίδευαν στην Κωνσταντινούπολη για να μορφωθούν και να εργαστούν κατόπιν στη διοίκηση του κράτους ή να ενταχθούν στην Εκκλησία.

Κατά τον 9ο και τον 10ο αιώνα, έγινε μια συνειδητή κίνηση να διασωθεί η παλαιότερη γνώση. Πολλά αρχαία κείμενα αντιγράφηκαν από παλαιότερα χειρόγραφα σε νέα, με μικρά πλέον γράμματα, με τόνους και πνεύματα – ως τότε χρησιμοποιούνταν τα κεφαλαία – και έτσι έγιναν προσιτά σε μεγαλύτερο αριθμό αναγνωστών. Στη δραστηριότητα αυτή έδωσαν μεγάλη ώθηση ο πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Φώτιος και ο αυτοκράτορας Κωνσταντίνος Ζ΄ ο Πορφυρογέννητος. Ο Φώτιος (περίπου 810-μετά το 893) ήταν ένας από τους πιο μορφωμένους συγγραφείς της εποχής του, βαθύς γνώστης της αρχαίας γραμματείας και κάτοχος μιας ιδιαίτερα πλούσιας προσωπικής βιβλιοθήκης. Ανάμεσα στα έργα που συνέγραψε, η **Μυριόβιβλος** ή **Βιβλιοθήκη Μυριόβιβλος** απευθύνονταν κυρίως σε όσους ήθελαν να γνωρίσουν τα λογοτεχνικά και επιστημονικά έργα της αρχαιότητας και την αρχαία ελληνική γλώσσα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα της τάσης συγκέντρωσης και συστηματοποίησης της γνώσης που επικράτησε κατά τον 10ο αιώνα ήταν η Σούδα, ένα μεγάλο εγκυκλοπαιδικό λεξικό με 30.000 λήμματα.

Ο αυτοκράτορας Κωνσταντίνος Ζ΄ (905-959) ενίσχυσε συστηματικά την παιδεία και έδωσε την εντολή να συγγραφούν πολλά έργα και να αντιγραφούν σημαντικά επιστημονικά κείμενα της αρχαιότητας. Ήταν όμως και ο ίδιος πολύ παραγωγικός συγγραφέας, με τα έργα του να έχουν σήμερα πολύ μεγάλη αξία για τη γνώση της ιστορίας της εποχής του. Ανάμεσα στα

3. Η φροντίδα του Κωνσταντίνου Πορφυρογέννητου για την εκπαίδευση (Απόσπασμα από το ιστορικό έργο που ονομάζεται «Συνέχεια του Θεοφάνη»)

... Και έδειχνε μεγάλη επιμέλεια και φροντίδα για τους δασκάλους και τους φοιτητές ο αυτοκράτορας, καλώντας τους καθημερινά στο τραπέζι του και προσφέροντάς τους δώρα. Και έτσι πλούτισε με γνώση και σοφία την Πολιτεία των Ρωμαίων. Γιατί τίμησε τη γνώση και την αρετή τόσο, όσο κανείς άλλος από αυτούς που είχαν βασιλεύσει προηγουμένως...

Μαρκόπουλος Α., «Η οργάνωση του σχολείου: παράδοση και εξέλιξη», ΚΒΕ, Αθήνα 1989 (ανάτυπο από τα *Πρακτικά του Α΄ Διεθνούς Συμποσίου «Η καθημερινή ζωή στο Βυζάντιο»*, Σεπτ. 1988), σελ. 326.

Τι γνωρίζω για την αναγέννηση της εποχής των Μακεδόνων; (άσκηση)

Τι άλλο γνωρίζω για την αναγέννηση της εποχής των Μακεδόνων; (άσκηση)

συγγράμματά του ξεχωρίζουν η βιογραφία του παππού του, αυτοκράτορα Βασιλείου του Α΄, και οι πραγματείες του για τη διοίκηση και τις διεθνείς σχέσεις του βυζαντινού κράτους, καθώς και για τις τελετές της αυτοκρατορικής αυλής.

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Ποιες νέες εξελίξεις σημειώνονται στην αρχιτεκτονική και τις άλλες τέχνες στα χρόνια των Μακεδόνων αυτοκρατόρων;
2. Ποια η θέση της αρχαιότητας στην καλλιτεχνική και πνευματική παραγωγή κατά την εποχή των Μακεδόνων;

4. Φύλλο από εικονογραφημένο χειρόγραφο του έργου *Σύνομις Ἱστοριῶν*, του Ιωάννη Σκυλίτζη, του 12ου αιώνα. Εθνική Βιβλιοθήκη της Ισπανίας.

Γλωσσάρι

Κώδικας: Χειρόγραφο βιβλίο με φύλλα από επεξεργασμένο δέρμα ζώων.

Μυριόβιβλος: Σύγγραμμα του πατριάρχη Φωτίου, στο οποίο κατέγραψε και σχολίασε τα λογοτεχνικά, επιστημονικά και θεολογικά έργα που είχε διαβάσει. Η σημασία του είναι σήμερα μεγάλη, καθώς πολλά από αυτά τα έργα δεν σώζονται πια.

Σμάλτο: Τεχνική απεικόνισης μορφών και διακοσμητικών σχεδίων από μείγμα γυαλιού επάνω σε φύλλα από πολύτιμα μέταλλα.

Περγαμηνή: Γραφική ύλη από δέρμα ζώου (πρόβατο, κασίκα ή μοσχάρι) κατεργασμένο με τέτοιο τρόπο, ώστε να μπορεί κάποιος να γράψει πάνω σε αυτό.

Σταυροειδής εγγεγραμμένος: Αρχιτεκτονικός τύπος ναού όπου ένας μεγάλος σταυρός εντάσσεται σε ορθογώνιο ή τετράγωνο κτίσμα.

Σχολή Μαγναύρας: Ανώτατη Σχολή που ιδρύθηκε κατά τα μέσα του 9ου αιώνα και στεγαζόταν στο Ιερό Παλάτιον της Κωνσταντινούπολης. Η λέξη πιθανώς προέρχεται από τη λατινική φράση magna aula (δηλ. μεγάλη αίθουσα).

Αποτιμητής

Ενότητα 5: Η μεγάλη ακμή του Βυζαντίου

Η Βυζαντινή Αυτοκρατορία έφτασε σε μεγάλη ακμή κατά τον 9ο και τον 10ο αιώνα. Η αναδιοργάνωση της οικονομίας και του στρατού οδήγησαν στην ανάκτηση παλαιών βυζαντινών εδαφών (Κρήτη, νησιά Αιγαίου) και την κατάκτηση νέων (Βουλγαρία, Συρία). Παράλληλα, οι αυτοκράτορες της περιόδου προσπάθησαν να περιορίσουν την ισχύ των δυνατών μεγαλοβαιοκτημόνων νομοθετώντας υπέρ των ασθενέστερων αγροτών. Η ακμή της αυτοκρατορίας αποτυπώθηκε και στον πνευματικό και καλλιτεχνικό τομέα, ολοκληρώνοντας την αναζωογόνηση που ονομάστηκε «μακεδονική αναγέννηση». Κάνοντας μια αναδρομή στην ευρύτερη ενότητα, μπορείτε να εντοπίσετε τις εδαφικές αλλαγές που σημειώθηκαν στον χάρτη της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας μέχρι τον θάνατο του Βασιλείου Β΄;

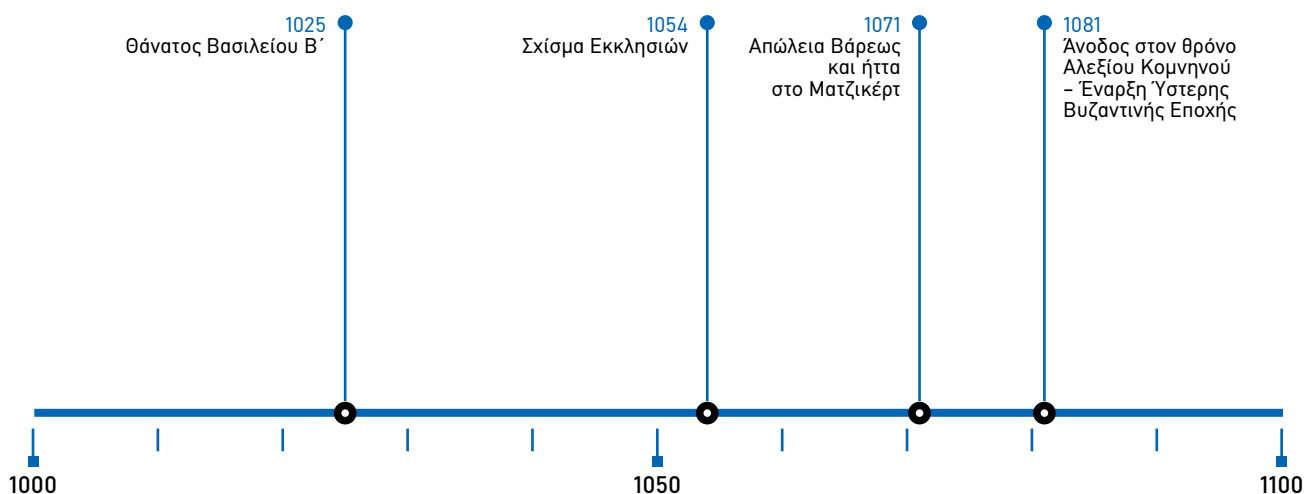
ΕΝΟΤΗΤΑ 6

Η εξασθένηση της αυτοκρατορίας

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 14

Ο 11ος αιώνας και η σημασία του

Τη σταθερότητα και την ανάπτυξη που είχε γνωρίσει η Βυζαντινή Αυτοκρατορία μέχρι τις αρχές του 11ου αιώνα ήρθαν να ταράξουν νέα δεδομένα που εμφανίστηκαν μετά τον θάνατο του Βασιλείου Β΄. Κρίσεις στο εσωτερικό του κράτους, συγκρούσεις για την εξουσία μεταξύ της Κωνσταντινούπολης και των επαρχιών, εκκλησιαστικές διαμάχες, νέοι επικίνδυνοι εχθροί, στρατιωτικές ήττες και απώλεια εδαφών σε κομβικά σημεία της επικράτειάς της δίνουν την εικόνα μιας αυτοκρατορίας που εξασθενεί.

Υπονόμευση στο εσωτερικό του βυζαντινού κράτους

Η περίοδος χαρακτηρίζεται από τη γρήγορη εναλλαγή στον θρόνο ανίσχυρων ηγεμόνων. Η πολιτική κρίση που επήλθε, όμως, δεν οφείλεται μόνο στις προσωπικότητες των αυτοκρατόρων, αλλά κυρίως στις οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες που είχαν διαμορφωθεί και στην αντιπαλότητα ανάμεσα στο κέντρο και τις επαρχίες, δηλαδή μεταξύ της πολιτικής γραφειοκρατίας της Κωνσταντινούπολης και των δυνατών γαιοκτημόνων των επαρχιών κυρίως της Μ. Ασίας.

Οι συνεχείς πόλεμοι που διεξήγε μέχρι τότε η αυτοκρατορία είχαν προκαλέσει κόπωση στους πληθυσμούς της υπαίθρου που δυσφορούσαν πλέον απέναντι στους στρατιωτικούς. Άλλωστε οι νίκες που είχαν σημειώσει οι Βυζαντινοί το προηγούμενο διάστημα είχαν δημιουργήσει ένα κλίμα ασφάλειας και εφησυχασμού, που έκανε οποιαδήποτε έξοδα στρατιωτικής προετοιμασίας να μοιάζουν περιττά. Ταυτόχρονα οι ομαλές αυτές συνθήκες άφηναν περιθώριο στους αυτοκράτορες να ασχοληθούν περισσότερο με τις προσωπικές φιλοδοξίες τους. Το ίδιο ίσχυε και για την ανώτερη τάξη, που δεν είχε πληγεί από την κοινωνική πολιτική των Μακεδόνων αυτοκρατόρων υπέρ των φτωχών και είχε κατορθώσει να αναδείξει πληθώρα οικογενειών με πολιτική και οικονομική ισχύ. Οι έντονες αντιπαράθεσεις για την πολιτική κυρίως υπερίσχυση των ισχυρών κοινωνικών ομάδων αποτυπώνονταν και στις απόψεις που εξέφραζαν πνευματικοί άνθρωποι οι οποίοι εργάζονταν για τις κρατικές υποθέσεις (πολιτική γραφειοκρατία), όπως π.χ. οι Μιχαήλ Ψελλός και Ιωάννης Μαυρόπους, οι οποίοι ασκούσαν κριτική στη συμπεριφορά που επιδείκνυε η στρατιωτική παράταξη. Το 1045 ιδρύθηκε και νομική σχολή στην Κωνσταντινούπολη για την κατάρτιση των ανώτατων αξιωματούχων που θα επάνδρωναν τις κρατικές υπηρεσίες.

Τα δημοσιονομικά μέτρα υπέρ των ασθενέστερων ανατράπηκαν και εντάθηκε η φορολόγηση, γεγονός που δημιούργησε μεγαλύτερη ταξική διαφοροποίηση του πληθυσμού. Η επαρχιακή αριστοκρατία των δυνατών

1. Τα ανατολικά σύνορα του Βυζαντίου στα μέσα του 11ου αιώνα

μεγαλογαιοκτημόνων, με τον πλούτο που είχε συγκεντρώσει και τους ιδιωτικούς στρατούς, επιδίωκε όλο και μεγαλύτερο ρόλο στην κεντρική εξουσία, δημιουργώντας οικονομική και πολιτική αστάθεια στην αυτοκρατορία με εξεγέρσεις, όπως του Γεώργιου Μανιάκη (1043), που είχε θριαμβεύσει κατά των Αράβων στη Σικελία, του Λέοντα Τορνίκη (1047), του Νικηφόρου Βρυέννιου (1078) κ.ά.

Η κεντρική εξουσία έλαβε εξαρχής μέτρα αποστρατιωτικοποίησης του κράτους. Ο ένδοξος βυζαντινός στόλος παραμελήθηκε και η συντήρηση του στρατού θεωρήθηκε περισσότερο κόστος παρά ανάγκη. Αυτή η αντίληψη οδήγησε σιγά σιγά στην απαξίωση του θεματικού στρατού και τη δυνατότητα εξαγοράς της θητείας, που δεν ήταν πλέον υποχρεωτική, μέσω ενός φόρου. Με τα χρήματα που συλλέγονταν το κράτος στρατολογούσε ξένους μισθοφόρους (Νορμανδούς, Ρώσους, Σκανδιναβούς, Αγγλοσάξονες), οι οποίοι ήταν εμπειροπόλεμοι αλλά αναξίπιστοι, επειδή συχνά έπαιρναν το μέρος του ενός ή του άλλου ισχυρού στρατηγού.

Νέοι εχθροί στο προσκήνιο

Με την υποταγή της Βουλγαρίας που επετεύχθη επί Βασιλείου Β΄, τα βόρεια σύνορα του Βυζαντίου είχαν φτάσει έως τον Δούναβη. Ήρθε έτσι αντιμέτωπο με νέους λαούς. Στα βόρεια σύνορα είχε να αντιμετωπίσει τους Ούζους, τους Κουμάνους και τους Πετσενέγους (ή Πατζινάκες). Απειλητικοί εμφανίστηκαν επίσης οι Σέρβοι και οι Ούγγροι. Στα δυτικά σύνορα αποδείχθηκαν ιδιαίτερα επιθετικοί οι Νορμανδοί, που από τα μέσα του 11ου αιώνα περίπου έγιναν επικίνδυνοι στην περιοχή της Κάτω Ιταλίας προσαρτώντας σημαντικές βυζαντινές πόλεις. Το 1071 με επικεφαλής τον Ροβέρτο Γυΐσκάρδο κατέλαβαν τη Βάρι (σημερινό Μπάρι της Ιταλίας), προπύργιο της Βυζαντινής

1. Εξέλιξη της σχέσης μεταξύ χριστιανικής Δύσης και χριστιανικής Ανατολής

Η εκκλησιαστική διαφορά, που άρχισε ήδη από τον ένατο αιώνα (κατά τη διάρκεια του λεγόμενου Φωτίειου Σχίσματος) σαν απλή διαφωνία για την ερμηνεία των κειμένων των Πατέρων, που αφορούσαν μερικά σημεία του δόγματος (εκπόρευση του Αγίου Πνεύματος) και μερικές λειτουργικές πρακτικές (άζυμα) και κανονικές (αγαμία των ιερέων), λεπτομέρειες που κάλυπταν στην πραγματικότητα τις αξιώσεις της Ρώμης και της Κωνσταντινούπολης για τα πρωτεία της έδρας τους, πήρε με τον καιρό μια έκταση που [...] οδήγησε τελικά στο οριστικό Σχίσμα των Εκκλησιών [...]. Η κατάσταση που δημιουργήθηκε από την εκκλησιαστική διαφορά επιδεινώθηκε σημαντικά από τη στιγμή που Δυτικοί στρατοί άρχισαν επιχειρήσεις εναντίον της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. [...] Η αντιβυζαντινή πολιτική των Νορμανδών σημειώνει ένα σημαντικό σταθμό [...] γιατί εγκαθιστά την ένοπλη σύγκρουση της Δύσης με το Βυζάντιο.

Γλύκατζη-Αρβελέρ Ε., *Η Πολιτική Ιδεολογία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας*, 2007, σσ. 93-94.

2. Ιωάννη Σκυλίτζη *Σύνοψις Ἱστοριῶν*, χειρόγραφο 12ου αι., Εθνική Βιβλιοθήκη, Μαδρίτη, Ισπανία. Απεικονίζονται αριστερά ο Μικρασιάτης Γεώργιος Μανιάκης, που επαναστάτησε το 1043, και δεξιά ο σεβαστοφόρος Στέφανος, επικεφαλής του αυτοκρατορικού στρατού, που έδωσαν μάχη κοντά στην Αμφίπολη.

Αυτοκρατορίας στην Αδριατική, γεγονός που σήμανε και την οριστική απώλεια των ιταλικών κτήσεις για τους Βυζαντινούς. Τέλος, στα ανατολικά σύνορα εμφανίστηκαν οι **Σελτζούκοι Τούρκοι**. Η διάσπαση των Αράβων και οι εσωτερικές διαμάχες τούς είχαν εξασθενήσει, με αποτέλεσμα οι Σελτζούκοι να καταφέρουν να κυριαρχήσουν προς τα δυτικά. Σύντομα άρχισαν να καταλαμβάνουν πλούσιες και στρατηγικές περιοχές της βυζαντινής Ανατολής. Καθοριστικής σημασίας ήταν η ήττα των Βυζαντινών στο Ματζικέρτ που έλαβε χώρα επίσης το 1071. Οι δυνάμεις του Τούρκου Αλπ Αρσλάν κατατρόπωσαν τον βυζαντινό στρατό του αυτοκράτορα Ρωμανού Δ΄ που πιάστηκε ακόμα και ο ίδιος αιχμάλωτος. Ολόκληρο το ανατολικό τμήμα της Μικράς Ασίας, ζωτική περιοχή για τη γεωπολιτική κυριαρχία του Βυζαντίου, είχε πια χαθεί. Η συμφωνία ειρήνης που υπέγραψε ο αυτοκράτορας δεν είχε διάρκεια, καθώς, μόλις επέστρεψε στην Κωνσταντινούπολη, οι πολιτικοί αντίπαλοί του τον εξόντωσαν. Εμφύλιοι και στάσεις που ακολούθησαν στην αυτοκρατορία διέλυσαν την άμυνα στη Μικρά Ασία. Το Βυζάντιο αναγκαζόταν να υποχωρήσει σε όλα τα σύνορα.

Ρήξη ανατολικής και δυτικής Εκκλησίας

Τα δύο ισχυρά εκκλησιαστικά κέντρα, Όπως είδαμε, τα δύο εκκλησιαστικά κέντρα, τα Πατριαρχεία Ρώμης και Κωνσταντινούπολης, είχαν έρθει και παλαιότερα σε διάσταση απόψεων γύρω από δογματικά θέματα, και κατά τη διάρκεια της προσπάθειάς τους να προσεταιριστούν τους σλαβικούς λαούς της Βαλκανικής, αλλά και μετά τη στέψη του Γερμανού ηγεμόνα Καρλομάγνου ως «αυτοκράτορα Ρωμαίων» τα Χριστούγεννα του 800. Οι πολιτικές συγκυρίες επηρέασαν ακόμα μία φορά τις σχέσεις των δύο Εκκλησιών, που οδηγήθηκαν σε οριστικό σχίσμα το 1054. Στις δογματικές διαφωνίες δέσποζαν το filioque, η νηστεία του Σαββάτου, το ζήτημα των αζύμων, η αγαμία των κληρικών, αλλά και οι παπικές αξιώσεις για το πρωτείο του πάπα έναντι του πατριάρχη. Οι πρωταγωνιστές της ρήξης ήταν ο Δυτικός καρδινάλιος Ουμβέρτος, σύμβουλος του πάπα Λέοντα Θ΄, και ο οικουμενικός πατριάρχης Μιχαήλ Κηρουλάριος. Με ισχυρές και φιλόδοξες προσωπικότητες και οι δύο, δεν προσπάθησαν να έρθουν σε συνεννόηση, αλλά εκμεταλλεύτηκαν κάθε πολιτικό γεγονός για την προώθηση των επιδιώξεών τους, όπως ήταν π.χ. η νορμανδική επέκταση στη νότια Ιταλία. Η αντιπαράθεση των δύο εκκλησιαστικών κέντρων

2. Η ήττα του Ρωμανού Δ΄ Διογένη στη μάχη του Ματζικέρτ

Ο αυτοκράτορας ξεκίνησε για την εκστρατεία βιαστικά, με στρατό που δεν άρμοζε σε αυτοκράτορα των Ρωμαίων αλλά ήταν χαρακτηριστικός των καιρών, αφού αποτελούνταν από Βουλγάρους, Όζους και άλλους ξένους που έτυχε να βρίσκονται εκεί, όπως Φράγκους και Βαράγγους. Όλοι αυτοί [...] δεν ήταν παρά λίγοι άντρες τσακισμένοι από τη φτώχεια και το άγχος και άοπλοι [...]. Επειδή για πολλά χρόνια κανένας αυτοκράτορας δεν είχε επιχειρήσει εκστρατεία, οι στρατιώτες ήταν άσχετοι και άχρηστοι και στερημένοι από μισθό και τις συνηθισμένες προμήθειες. Ήταν δειλοί και φυγόμαχοι και φαίνονταν ανίκανοι για οποιαδήποτε γενναία πράξη [...]. Αντίθετα, οι στρατιώτες του εχθρού ήταν τολμηροί, επίμονοι, πεπειραμένοι και γενικά κατάλληλοι για πόλεμο.

Γεωργίου του Κεδρηνού Σύνοψις Ιστοριών, Bekker, I. (έκδ.), (Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae), Βόννη 1939, σσ. 668-669. (διασκευή)

Ο στρατός του Ρωμανού Δ΄ Διογένη (κείμενο)

Η σύγκρουση δύο ισχυρών προσωπικοτήτων (κείμενο)

Κατηγορίες κατά Λατίνων (κείμενο)

οδήγησε σε ανταλλαγή αφορισμών, οι οποίοι επέφεραν τον οριστικό χωρισμό των δύο Εκκλησιών. Ο πατριάρχης ενίσχυσε την εξουσία του επί των πατριαρχείων της Ανατολής (Αντιοχείας, Ιεροσολύμων, Αλεξανδρείας) και του σλαβικού κόσμου, όμως η απομάκρυνση από τη Δύση έμελλε να έχει σοβαρές επιπτώσεις σε πολιτικό και πνευματικό επίπεδο για το Βυζάντιο.

Η εικόνα της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας μέχρι και τα μέσα του 11ου αιώνα σίγουρα δεν θυμίζει σε τίποτα την ακμή του 10ου αιώνα. Είναι μία ακόμα μεταβατική περίοδος κατά την οποία εσωτερικές και εξωτερικές μεταβολές αναγκάζουν το κράτος να ωριμάσει για να περάσει σε μια νέα εποχή που θα εγκαινιάσει η δυναστεία των Κομνηνών.

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Αφού μελετήσετε τον χάρτη, να εντοπίσετε τις περιοχές που χάθηκαν σε Ανατολή και Δύση το 1071. Γιατί πιστεύετε ότι ήταν τόσο σημαντική η απώλειά τους για τους Βυζαντινούς;
2. Ήδη από τον 4ο αιώνα υπήρχε σταδιακή διάσταση μεταξύ της Εκκλησίας της Κωνσταντινούπολης και της Ρώμης. Να κάνετε μια αναδρομή στη σχέση μεταξύ τους αναζητώντας πληροφορίες στο σχολικό βιβλίο και στο σχετικό παράθεμα.
3. Πώς αντιλαμβάνεστε τη φράση του κειμένου «η απομάκρυνση από τη Δύση έμελλε να έχει σοβαρές επιπτώσεις σε πολιτικό και πνευματικό επίπεδο για το Βυζάντιο»; Ποιες ήταν οι συνέπειες του σχίσματος;
4. Να σχολιάσετε την Εικόνα 2. Ποιες κοινωνικές συνθήκες διαμορφώθηκαν την εποχή αυτή μεταξύ των επαρχιών και του κέντρου ώστε να οδηγήσουν σε εξεγέρσεις;

3. Ο Βασίλειος Β΄ με στρατιωτική ενδυμασία απεικονίζεται ως θριαμβευτής μετά τη συντριβή των Βουλγάρων. Μικρογραφία από χειρόγραφο ψαλτήρι του 11ου αιώνα, Βενετία, Μαρκιανή Βιβλιοθήκη.

Γλωσσάρι

Νορμανδοί: Λαός συγγενής με τους Βίκινγκς που ίδρυσε το δικό του κράτος στη Σικελία και τη Ν. Ιταλία στα τέλη του 11ου έως και τα τέλη του 12ου αιώνα.

Σελτζούκοι Τούρκοι: Λαός ασιατικής καταγωγής. Πήραν το όνομά τους από τον αρχηγό τους, Σελτζούκ. Τον 11ο αιώνα κυριάρχησαν στις περιοχές μέχρι το Αιγαίο και τον Εύξεινο Πόντο, όπου ίδρυσαν κράτος με κέντρο το Ικόνιο. Διαλύθηκε στις αρχές του 14ου αιώνα, οπότε και προέκυψαν μικρά τουρκικά εμιράτα. Ένα από αυτά ήταν του Οσμάν ή Οθμάν από το οποίο προέκυψαν οι Οθωμανοί Τούρκοι.

Το χρονικό πριν από το Σχίσμα (κείμενο)

Οι ζώνες επιρροής των θρησκειών το 1054 (χάρτης)

Ο πατριάρχης Μιχαήλ Κηρουλάριος (κείμενο)

Διαδραστικό κρυπτόλεξο (παιχνίδι)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 15

Το Βυζάντιο μεταξύ Ανατολής και Δύσης: Ο ρόλος των Κομνηνών

Όταν κατέκτησε τον θρόνο ο Αλέξιος Α΄ Κομνηνός, η αυτοκρατορία αντιμετώπιζε πολλά προβλήματα. Νορμανδοί, Σελτζούκοι, Κουμάνοι, Πετσενέγοι και λίγο αργότερα Σέρβοι και Ούγγροι απείλησαν τα εδάφη του. Οι Κομνηνοί προχώρησαν στην αναδιάρθρωση της διοίκησης, μετέβαλαν τη συγκρότηση του στρατού, πήραν μέτρα δημοσιονομικής και κοινωνικής πολιτικής. Τα προνόμια που δόθηκαν στις ιταλικές ναυτικές πόλεις για εμπόριο μέσα στο Βυζάντιο και οι τρεις πρώτες σταυροφορίες που έγιναν επί της δυναστείας τους έφεραν απρόσμενες αναταραχές και σηματοδότησαν μια νέα εποχή για την αυτοκρατορία.

Κοινωνία και εσωτερική πολιτική

Ο Αλέξιος Α΄, για να πετύχει την καλύτερη οργάνωση του κράτους, δημιούργησε πολλά νέα αξιώματα. Τα υψηλότερα, όπως αυτό του *σεβαστοκράτορα*, τα απένειμε σε αρκετούς συγγενείς του, ικανοποιώντας έτσι και τις δικές τους φιλοδοξίες. Βασίστηκε στους ευγενείς και στην αριστοκρατία μέσα από τους θεσμούς της *πρόνοιας* και της *χαριστικής δωρεάς*. Δυνάμωσαν, έτσι, η άρχουσα τάξη και οι μεγαλογαιοκτήμονες, ενώ οι μικροκαλλιεργητές εξαθλιώθηκαν. Στην επαρχιακή διοίκηση, ο θεσμός των *θεμάτων* είχε παρακμάσει και παρότι τα θέματα είχαν αυξηθεί σε αριθμό, ήταν απλώς δηλωτικά μιας περιφέρειας. Σε μια προσπάθεια εξυγίανσης της οικονομίας ο Αλέξιος προτίμησε τη νόθευση του νομίσματος και τη

βαριά φορολόγηση, παράγοντες που επιβάρυναν τις λαϊκές μάζες. Μόνο επί Ανδρόνικου Κομνηνού λήφθηκαν μέτρα για τον περιορισμό της δύναμης των αριστοκρατών, αλλά ο βίαιος τρόπος που επιβλήθηκαν έφερε την ανατροπή του αυτοκράτορα. Στις κυρίαρχες τάξεις που αναδύθηκαν ανήκε και ο στρατός, ο οποίος πλέον αποτελούνταν όχι μόνο από μισθοφόρους αλλά και από προνοιάριους-στρατιώτες. Ιδιαίτερη φροντίδα έδειξαν οι Κομνηνοί επίσης για τα εκκλησιαστικά ζητήματα και τη φροντίδα των αδυνάμων (ανεγέρθηκαν εκκλησίες, νοσοκομεία, ορφανοτροφεία και μοναστήρια). Τέλος, η πνευματική και καλλιτεχνική καλλιέργεια υπήρξε υψηλή.

Οι αντίπαλοι του Βυζαντίου την εποχή των Κομνηνών

Το Βυζάντιο μεταξύ Ανατολής και Δύσης επιστράτευσε, σε συνδυασμό με τα όπλα, όλη τη διπλωματία που διέθετε ως πολιτικά και πολιτισμικά πιο εκλεπτυσμένο κράτος.

Στα Βαλκάνια επί Αλεξίου Α΄ αντιμετωπίστηκαν οι Πετσενέγοι και οι Κουμάνοι. Επίσης, οι διάδοχοί του, Ιωάννης Β΄ και Μανουήλ

1. Οι αυτοκρατορικοί χρυσόβουλλοι λόγοι είναι υπογεγραμμένοι από τον αυτοκράτορα και φέρουν τη χρυσή σφραγίδα του. Χρυσόβουλλο του Ιωάννη Ζ΄ Παλαιολόγου, Μονή Αγίου Παύλου. Ιερά Κοινότητα Αγίου Όρους, Άθως.

2. Το Βυζάντιο των Κομνηνών

Α', εναλλάσσοντας τη διπλωματία με τις στρατιωτικές εκστρατείες, σημείωσαν επιτυχίες στο μέτωπο με τους Ούγγρους και τους Σέρβους: κατόρθωσαν να επιβάλλουν σε αυτά τα κράτη ηγεμόνες τους οποίους μπορούσαν να επηρεάσουν. Επί Ανδρονίκου όμως η βυζαντινή επιρροή σε αυτά τα κράτη εξασθένησε.

Στο δυτικό μέτωπο απειλητικά κινούνταν οι Νορμανδοί, που αποβιβάστηκαν στην Ήπειρο την ίδια χρονιά που στον θρόνο ανήλθε ο Αλέξιος Α'. Για την αντιμετώπισή τους ο αυτοκράτορας ζήτησε τη βοήθεια των Βενετών. Μια κίνηση που δεν ήρθε χωρίς κόστος, όπως θα δούμε στη συνέχεια. Ιδιαίτερα ο Μανουήλ Κομνηνός (1143-1180), που είχε ανέκαθεν φιλοδοξίες στη Δύση, επιδίωξε επίμονα την επέκταση της κυριαρχίας του προς αυτή την κατεύθυνση. Παραμέλησε, όμως, το ανατολικό μέτωπο και το 1176 τα βυζαντινά στρατεύματα υπέστησαν μια καταστροφική ήττα στο Μυριοκέφαλο από τις δυνάμεις του σουλτάνου του Ικονίου Κιλίτζ-Αρσλάν Β', ο οποίος είχε εν τω μεταξύ δημιουργήσει ένα ισχυρό κράτος (σουλτανάτο).

Το ανατολικό μέτωπο συγκέντρωνε το ενδιαφέρον των υπόλοιπων Κομνηνών. Εκεί υπήρχε ένας σημαντικός αντίπαλος, οι Σελτζούκοι Τούρκοι. Η βυζαντινή ισχύς αποκαταστάθηκε σε μεγάλο βαθμό επί Αλεξίου Α' και Ιωάννη Β'. Τα πράγματα, όμως, έγιναν πιο σύνθετα όταν στην περιοχή εγκαταστάθηκαν Λατίνοι ηγεμόνες ως αποτέλεσμα της Α' Σταυροφορίας που κήρυξε ο πάπας Ουρβανός Β' το 1095 για την απελευθέρωση των Αγίων Τόπων από τους «απίστους». Η άφιξη των σταυροφόρων στην Κωνσταντινούπολη (1097) και ο όρκος πίστης στον Αλέξιο τον έκαναν να πιστέψει ότι θα τον βοηθούσαν να ανακτήσει χαμένα εδάφη στην Ανατολή. Ωστόσο, οι ελπίδες του γρήγορα διαψεύστηκαν από τη συμπεριφορά των Λατίνων αρχηγών που καταπάτησαν τις συμφωνίες και τις υποσχέσεις τους. Οι Κομνηνοί αυτοκράτορες άλλοτε με τα όπλα και άλλοτε με τη διπλωματία (συνθήκες, παραχωρήσεις, επιγαμίες με δυτικές πριγκίπισσες) προσπάθησαν να αξιοποιήσουν τα σταυροφορικά στρατεύματα προς όφελος του Βυζαντίου. Η δυσπιστία, όμως, που δημιουργήθηκε μεταξύ Βυζαντινών και Λατίνων που είχαν εγκατασταθεί πλέον στην Ανατολή αύξησε την αντιπαλότητα και απομάκρυνε ακόμα περισσότερο τους δύο κόσμους με ολέθριες συνέπειες για το μέλλον, όπως θα δούμε σε επόμενη ενότητα.

1. Από το χρυσόβουλλο του έτους 1082

Επιπροσθέτως παραχωρούμε στους Βενετούς τα εργαστήρια μαζί με τους επάνω ορόφους που βρίσκονται στη συνοικία του Περάματος (σημείο επιβίβασης για τη συνοικία του Γαλατά), που εκτείνεται από την Εβραϊκή Πύλη (Τσιφούτ-Καπού) ως την Πύλη της Βίγλας (Οντούν-Καπί), όπου ζουν Βενετοί και Έλληνες και [τους παραχωρούμε] τρεις σκάλες που καταλήγουν σ' αυτή την περιοχή [...].

Δίνεται επίσης στους Βενετούς το δικαίωμα να κάνουν εμπόριο με κάθε λογής εμπορεύματα σ' όλα τα μέρη της Ρωμανίας, [...] και την ίδια τη Μεγαλόπολη (Κωνσταντινούπολη) και γενικά όλα τα μέρη που είναι κάτω από την εξουσία της ευσεβούς και ελεήμονος Εξοχότητάς μας, χωρίς να πληρώνουν εντελώς τίποτε για τις δραστηριότητές τους, δηλαδή το κομμέρκιον και τους άλλους δασμούς που μπαίνουν στο δημόσιο ταμείο, το ξυλοκάλαμον, το λιμεν(ι)ατικόν, το ποριατικόν, το κανίσκιον, τις εξαφόλλεις, το αρχοντίκιον και τους άλλους εμπορικούς δασμούς. Σε όλους αυτούς τους τόπους η αυτοκρατορική μου εξουσία τους δίνει το δικαίωμα να μη δέχονται οποιοδήποτε έλεγχο.

Tafel G.L.F. & Thomas G.M., *Urkunden zur alteren Handels- und Staatsgeschichte der Republik Venedig mit besonderer Beziehung auf Byzanz und die Levante vom 9. bis zum Ausgang des 15. Jh.s*, πρώτο μέρος, Βιέννη 1856 (ανατύπ.: Άμστερνταμ 1964), σσ. 51-53.

Η πολιτική του Μανουήλ έναντι των Λατίνων (κείμενο)

Οικονομική διείσδυση ιταλικών ναυτικών πόλεων στο Βυζάντιο

Όπως προαναφέρθηκε, με τη συνδρομή των Βενετών το Βυζάντιο αντιμετώπισε τους Νορμανδούς, το αντίτιμο που πλήρωσε όμως ήταν μεγάλο. Οι Βενετοί έμποροι είχαν ήδη κερδίσει προνόμια από τον Βασίλειο Β΄ για να ασκούν εμπόριο στην Κωνσταντινούπολη και έψαχναν την ευκαιρία για να αναπτυχθούν περισσότερο. Ο Αλέξιος, σε αντάλλαγμα για τη βοήθειά τους, τους παραχώρησε με **χρυσόβουλλο** το 1082 σημαντικά εμπορικά προνόμια: μπορούσαν να εμπορεύονται σε όλη τη βυζαντινή επικράτεια χωρίς να πληρώνουν φόρο, τους παραχώρησε σκάλες (αποβάθρες) και εμπορικά καταστήματα στην Κωνσταντινούπολη, ενώ μοίρασε τίτλους και χορηγίες σε Βενετούς άρχοντες. Τα προνόμια αυτά υπονόμευσαν το βυζαντινό εμπόριο, που έχασε την κυρίαρχη θέση του μεταξύ Ανατολής και Δύσης, ζημίωσαν τους Βυζαντινούς εμπόρους που έπρεπε να πληρώνουν δασμούς, επέτρεψαν σε ένα ξένο κράτος να διεισδύσει οικονομικά στο Βυζάντιο δημιουργώντας έμμεσα μια αποικία. Για να μειωθεί η έκταση του μονοπωλίου που απολάμβαναν οι Βενετοί, οι Κομνηνοί προσπάθησαν να περιορίσουν τα προνόμια με ανάλογες παραχωρήσεις και στις ναυτικές πόλεις της Γένουας και της Πίζας παρά τις αντιδράσεις των Βυζαντινών κατοίκων που εξεγείρονταν εναντίον τους.

Κατά τη διάρκεια της δυναστείας των Κομνηνών ανασυστήθηκε σε έναν βαθμό η αυτοκρατορία. Η λάμψη και ο πλούτος κυρίως της Κωνσταντινούπολης παρέμεναν τέτοιες που προκαλούσαν θαυμασμό ή και φθόνο. Η δυναστεία των Αγγέλων που ακολούθησε δεν κατόρθωσε να αποφύγει την αποδυνάμωση και τον διαμελισμό της αυτοκρατορίας.

2. Η πολιτική του Μανουήλ Κομνηνού

Ο Μανουήλ [...] καταχράστηκε το θεσμό [της πρόνοιας] που είχε επινοηθεί από προηγούμενους αυτοκράτορες. [...] έκανε τη στρατιωτική τάξη χαλαρή, κατεύθυνε πληθώρα χρημάτων προς οκνηρές κοιλίες και δημιούργησε πολύ κακή κατάσταση στις ρωμαϊκές επαρχίες. Οι γενναίοι στρατιώτες είχαν αποβάλει το φιλότιμο μπροστά στους κινδύνους [...]. Οι κάτοικοι των επαρχιών υπέστησαν τα πάνδεινα από την απληστία των στρατιωτών (των προνοιάρων) [...]. Όποιος ήθελε μπορούσε να στρατολογηθεί [...]. Όσοι έφεραν μαζί τους ένα περσικό άλογο ή κατέθεσαν λίγα χρυσά νομίσματα, εγγράφηκαν αβασάνιστα στις στρατιωτικές ίλες και εφοδιάστηκαν αμέσως με αυτοκρατορική επιστολή που τους παραχωρούσε γόνιμα χωράφια και ρωμαίους φορολογούμενους που υπηρετούσαν ως δούλοι [...]. Η τύχη των επαρχιών ήταν ανάλογη με την απειθαρχία του στρατού [...].

Χωνιάτης Ν., *Χρονική Διήγησις*, VII, 4, I. A. van Dieten, 1975, σσ. 208-209.

Χρυσόβουλλος λόγος Αλεξίου Κομνηνού (εικόνα)

Στοιχεία της ιστορίας του μεσαιωνικού κόσμου (άσκηση-παιχνίδι)

3. Στο Μυριοκέφαλο της Φρυγίας ο βυζαντινός στρατός εξολοθρεύθηκε από τους Σελτζούκους το 1176. Ιωάννη Σκυλίτζη *Σύντομη Ιστοριών*, χειρόγραφο 12ου αι., Εθνική Βιβλιοθήκη, Μαδρίτη, Ισπανία.

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Να αναζητήσετε στην Πηγή 1 πληροφορίες για τα προνόμια που παραχωρήθηκαν στους Βενετούς.
2. Με βάση τις γνώσεις σας από το σχολικό βιβλίο και την Πηγή 2 να εξηγήσετε τι ήταν η πρόνοια και ποια η διαφορά του προνοιάριου στρατιώτη από τον αγρότη-στρατιώτη του θεματικού στρατού.
3. Ποιες ήταν οι συνέπειες της φιλοδυτικής πολιτικής του Μανουήλ Κομνηνού και ποια η σημασία της ήττας του βυζαντινού στρατού στο Μυριοκέφαλο;
4. Να αναζητήσετε το ποίημα του Κ.Π. Καβάφη για την Άννα Κομνηνή. Ποια χαρακτηριστικά φανερώνει ο ποιητής για την προσωπικότητα της πριγκίπισσας και ποια για τον αδελφό της, Ιωάννη;

4. Η Άννα Κομνηνή, κόρη του αυτοκράτορα Αλεξίου Α΄, συνέγραψε την *Αλεξιάδα*, όπου εξιστορεί τα ιστορικά γεγονότα της βασιλείας του πατέρα της. Τμήμα ψηφιδωτού, Αγία Σοφία, Κωνσταντινούπολη.

Γλωσσάρι

Πρόνοια: Σύστημα που προέκυψε από την αδυναμία του κράτους να πληρώνει μισθούς. Ο αυτοκράτορας εκχωρούσε γη και τα έσοδα που προέκυπταν από αυτή σε πρόσωπα (προνοιάριοι) τα οποία αναλάμβαναν υποχρεώσεις έναντι του αυτοκράτορα. Πρόνοιες δόθηκαν και σε εκκλησιαστικά ιδρύματα. Από τον 12ο αιώνα και εξής οι υποχρεώσεις αυτές είχαν στρατιωτικό χαρακτήρα. Το μέτρο ενίσχυσε την άρχουσα τάξη και εξαθλίωσε τους απλούς αγρότες. Είναι ένας θεσμός που σε κάποιον βαθμό μοιάζει με το δυτικό φέουδο.

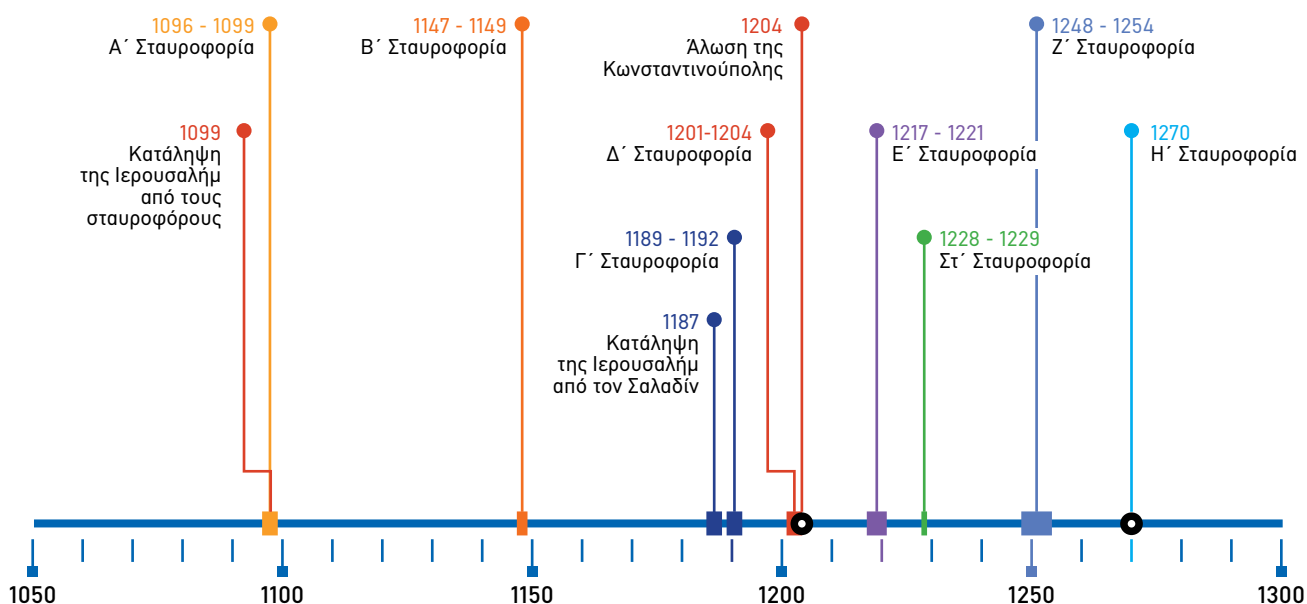
Χαριστική δωρεά: Ο αυτοκράτορας έκανε δωρεά εκκλησιαστικά και δημόσια ιδρύματα (π.χ. μονές, ορφανοτροφεία κ.λπ.) και την περιουσία τους σε ιδιώτες με τον όρο να τα φροντίζουν. Με τον τρόπο αυτό μονές και γαιοκτήμονες μεγάλωναν την περιουσία τους.

Χρυσόβουλλος λόγος/Χρυσόβουλλον: Αυτοκρατορικό έγγραφο στο οποίο διατυπώνεται η βούληση του αυτοκράτορα. Φέρει τη χρυσή βούλα, τη σφραγίδα δηλαδή του αυτοκράτορα. Γραμμένο σε περγαμνή ή χαρτί τυλιγμένα σε ξύλινη ράβδο (ειλητάριο < ελίσσω: τυλίγω). Ως προς τη δομή του διακρίνεται στο πρωτόκολλο, το κείμενο και το εσχατόκολλο. Στο τέλος έχει την υπογραφή του ηγεμόνα με πορφυρή μελάνη (κιννάβαρις). Με τα χρυσόβουλλα, που είχαν ισχύ νόμου, οι αυτοκράτορες παραχωρούσαν προνόμια, απαλλαγές ή έκαναν δωρεές.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 16

Το κίνημα των Σταυροφοριών: Αίτια και συνέπειες

Οι Σταυροφορίες αποτελούν τους θρησκευτικούς πολέμους που κήρυξε η χριστιανική Δύση στον μουσουλμανικό κόσμο. Στόχος τους ήταν η απελευθέρωση των Αγίων Τόπων. Πρόκειται για σημαντικά γεγονότα που ενέπλεξαν ένα μεγάλο μέρος του κόσμου της εποχής και καθόρισαν τις σχέσεις της Ανατολής με τη Δύση με συνέπειες πολιτικές, οικονομικές και πολιτισμικές.

Οι Σταυροφορίες αποτελούν σύνθετα και πολύπλοκα γεγονότα. Το κίνημα των Σταυροφοριών συνδέθηκε με την κατάληψη των Αγίων Τόπων από τους μουσουλμάνους και την επιθυμία ανακατάληψής τους από τους χριστιανούς της Δυτικής Ευρώπης. Πρόκειται για στρατιωτικές επιχειρήσεις με θρησκευτικό κίνητρο και για αυτό κάνουμε λόγο για **θρησκευτικούς πολέμους**. Κατά τη μεσαιωνική περίοδο, η θρησκευτική πίστη συνιστούσε καθοριστικό στοιχείο της ζωής των ανθρώπων και δεν πρέπει να αγνοείται. Στο ίδιο πλαίσιο, για τους Δυτικοευρωπαίους της εποχής εκείνης, το προσκύνημα στους Άγιους Τόπους συνδεόταν με μια πνευματική διαδρομή που αποτελούσε στόχο ζωής. Μάλιστα, τον 11ο αιώνα, στο τέλος του οποίου οργανώθηκε η πρώτη Σταυροφορία, πραγματοποιούνταν ήδη ομαδικά **προσκυνηματικά** ταξίδια. Έτσι, υπήρχε μια εξοικείωση πολλών ανθρώπων της εποχής με την πορεία προς την Παλαιστίνη.

Τα αίτια των Σταυροφοριών

Ωστόσο, όπως όλα τα μεγάλα γεγονότα, έτσι και οι Σταυροφορίες έχουν πολλαπλά αίτια, τα οποία συχνά δεν σχετίζονται αποκλειστικά με τη θρησκεία. Αρκετοί υπήρξαν οι επιπλέον παράγοντες που οδήγησαν στην οργάνωση των Σταυροφοριών. Στη Δύση η **δημογραφική αύξηση** είχε ως συνέπεια την έκρηξη της φτώχειας. Η οικονομική εξαθλίωση έδινε ένα κίνητρο στους πληθυσμούς να συμμετέχουν στις Σταυροφορίες, με την ελπίδα του κέρδους. Δεν ήταν, όμως, το μοναδικό. Λίγα χρόνια μετά το εκκλησιαστικό Σχίσμα (1054), ο πάπας είχε ισχυροποιηθεί σημαντικά και μπορούσε

1. Η δημιουργία του στρατού των σταυροφόρων

Όταν πια άρχισε ο λόγος αυτός [σημ.: για τη συμμετοχή στη Σταυροφορία] να διαδίδεται σε όλες τις περιοχές και επαρχίες των Γαλατών, ακούγοντας οι Φράγκοι τόσα πράγματα, άρχισαν να ράβουν σταυρούς στο δεξίό τους ώμο, λέγοντας ότι θα ακολουθούσαν με μια ψυχή τα ίχνη του Χριστού, το χέρι του οποίου τους λύτρωσε από τα Τάρταρα.

Ανώνυμος, *Gesta Francorum et aliorum Hierosolimitanorum* (Το χρονικό της πρώτης σταυροφορίας), μετάφραση – εισαγωγή – σχόλια Κ. Αντύπας, επιμέλεια – σχόλια Γ. Σαραφιανός, 1986, σ. 28.

Το κίνημα των Σταυροφοριών
(άσκηση)

1. Η πορεία των τεσσάρων πρώτων σταυροφοριών

να χειραγωγήσει τους πιστούς της Καθολικής Εκκλησίας, προκειμένου να επεκτείνει την επιρροή της στην Ανατολή και να κυριαρχήσει στη Δύση. Επιπλέον, οι συγκρούσεις που σημειώνονταν στο εσωτερικό της Δυτικής Ευρώπης έπρεπε κατά κάποιον τρόπο να μεταφερθούν και να εκτονωθούν εκτός του ευρωπαϊκού χώρου.

Οι Σταυροφορίες και τα αποτελέσματά τους

Η πρώτη Σταυροφορία κηρύχθηκε από τον πάπα Ουρβανό Β' και περιλάμβανε δύο φάσεις. Το πρώτο κύμα των σταυροφόρων, μια ενθουσιώδης αλλά ανοργάνωτη μάζα, ηττήθηκε από τους Σελτζούκους. Το δεύτερο κύμα αποτελούνταν από τους στρατούς των ισχυρών φεουδαρχών της Δύσης. Οι σταυροφόροι στον δρόμο για τους Αγίους Τόπους πέρασαν από την Κωνσταντινούπολη. Η Βυζαντινή Αυτοκρατορία βρέθηκε απροετοίμαστη μπροστά σε αυτό το πλήθος. Νωρίτερα, ωστόσο, απεσταλμένος του Βυζαντινού αυτοκράτορα είχε παρουσιάσει στον πάπα την κατάσταση στη Μ. Ασία και την επέλαση των Σελτζούκων Τούρκων, ζητώντας συνδρομή για την αντιμετώπιση της κατάστασης. Έτσι, όταν ο Αλέξιος Α' Κομνηνός βρέθηκε αντιμέτωπος με τα πλήθη των σταυροφόρων, συμφώνησε να τους προσφέρει διευκολύνσεις. Ως αντάλλαγμα εκείνοι θα του παραχωρούσαν τα εδάφη που πρόσφατα είχε χάσει το Βυζάντιο από τους Σελτζούκους Τούρκους. Στην αρχή, οι σταυροφόροι τήρησαν τα συμφωνηθέντα και αρκετές περιοχές της Μ. Ασίας παραδόθηκαν στον αυτοκράτορα. Στη συνέχεια ωστόσο στην Ιερουσαλήμ, την οποία κατέλαβαν το 1099, και στα υπόλοιπα εδάφη της Συρίας και της Παλαιστίνης όπου κυριάρχησαν, ίδρυσαν τα δικά τους αυτόνομα κρατίδια.

2. Η κατάληψη της Ιερουσαλήμ (1099)

Την Παρασκευή, λοιπόν, μόλις βγήκε ο ήλιος, από παντού κάναμε επίθεση στην πόλη και πουθενά δεν μπορέσαμε να τη βλάψουμε· και ήμασταν όλοι σαστισμένοι και σε μεγάλο φόβο. Όταν όμως πλησίαζε η ώρα κατά την οποία ο Κύριος ημών Ιησούς Χριστός καταδέχτηκε να υποφέρει για μας το μαρτύριο του σταυρού, οι ιππότες μας πολεμούσαν γενναία πάνω στο [ξύλινο] κάστρο, [και ανάμεσά τους] ο δούκας Γοδεφρείδος και ο κόμης Ευστάθιος ο αδελφός του. Τότε κάποιος ιππότης που λεγόταν Λεθόλδος ανέβηκε στο τείχος της πόλης. Και αμέσως μόλις ανέβηκε, όλοι οι υπερασπιστές της πόλης έφευγαν μέσα στα τείχη και στην πόλη και οι δικοί μας τους κυνηγούσαν από πίσω, σκοτώνοντάς τους και σφάζοντάς τους μέχρι το ναό του Σολομώντος, όπου έγινε τέτοια σφαγή, ώστε οι δικοί μας είχαν τα πόδια τους και τους αστραγάλους τους μέσα στο αίμα εκείνων».

Ανώνυμου, *Gesta Francorum et aliorum Hierosolimitanorum* (Το χρονικό της πρώτης σταυροφορίας), μετάφραση – εισαγωγή – σχόλια Κ. Αντύπας, επιμέλεια – σχόλια Γ. Σαραφιανός, 1986, σσ. 137-138.

Το χρονολόγιο της πρώτης Σταυροφορίας (χρονογραμμή)

Η κατάληψη της Ιερουσαλήμ από τους σταυροφόρους (κείμενο)

Η πρώτη σταυροφορία με τα μάτια των Βυζαντινών

2. Ο Φράγκος ευγενής και αρχηγός της Α' Σταυροφορίας Γοδεφρείδος της Μπουγιόν σε μια μινιατούρα του 14ου αιώνα. Εθνική Βιβλιοθήκη, Παρίσι, Γαλλία.

Έτσι δημιουργήθηκαν τα **σταυροφορικά κράτη** του Βασιλείου της Ιερουσαλήμ, των Κομητειών της Έδεσσας και της Τρίπολης και του Πριγκιπάτου της Αντιόχειας. Τα εδάφη αυτά και κυρίως οι παραθαλάσσιες περιοχές και τα λιμάνια τους εξελίχθηκαν σε σημαντικά εμπορικά κέντρα προς όφελος κυρίως Ιταλών εμπόρων. Όμως, οι εσωτερικές συγκρούσεις και τα προβλήματα στην άμυνα δεν επέτρεψαν τη μακροχρόνια επιβίωσή τους.

Ύστερα από περίπου μισό αιώνα, οι μουσουλμάνοι αντεπιτέθηκαν. Ωστόσο, η δεύτερη Σταυροφορία, που πραγματοποιήθηκε το 1149 για να τους αποκρούσει, απέτυχε. Λίγες δεκαετίες αργότερα, η κατάληψη της Ιερουσαλήμ από τον μουσουλμάνο πρίγκιπα Σαλαδίν οδήγησε στην οργάνωση της τρίτης Σταυροφορίας και πάλι με ισχνά αποτελέσματα. Οι σταυροφόροι έχασαν την Ιερουσαλήμ και διατήρησαν μόνο την Αντιόχεια και την παραθαλάσσια περιοχή μεταξύ Τρίπολης και Γιάφας, όπου υπήρχε το σημαντικό λιμάνι της Άκρας. Στο πλαίσιο αυτής της επιχείρησης, η Κύπρος πέρασε στα χέρια του βασιλιά της Αγγλίας, Ριχάρδου του Λεοντόκαρδου, ο οποίος την παρέδωσε στους **Ναΐτες** και αυτοί στους Λουζινιάν, μια οικογένεια Φράγκων ευγενών. Οι Λουζινιάν θα κυβερνήσουν το βασίλειο της Κύπρου έως το 1489, οπότε το νησί θα γίνει βενετικό.

Η τέταρτη Σταυροφορία παρέκκλινε από τον προορισμό της και οδήγησε στην Άλωση της Κωνσταντινούπολης, το 1204, από τους

3. Η κατάληψη της Αντιόχειας και της Ιερουσαλήμ

Παρέμειναν λοιπόν λίγο εκεί για ν' αναλάβουν από την κακοπάθεια της μάχης και, φροντίζοντας συνάμα για την Αντιόχεια, έψαχναν να βρουν τον κατάλληλο φρούραρχο. Προκρίθηκε ο Βαϊμούντο που είχε ζητήσει αυτό το αξίωμα προτού κυριευθεί η πόλη. Του παραχώρησαν την πλήρη εξουσία της Αντιόχειας και αμέσως ύστερα πήραν την άγουσα προς τα Ιεροσόλυμα. Στη διαδρομή κυριεύσαν πολλά παραλιακά κάστρα- όσα ήταν ισχυρότερα οχυρωμένα και χρειάζονταν πολιορκία, τα προσέρασαν για την ώρα σπεύδοντας να φτάσουν στην Ιερουσαλήμ. Αφού έζωσαν γύρω γύρω τα τείχη της, την κυριεύσαν μέσα σ' ένα μήνα, μετά από αδιάκοπες εφόδους, και σκότωσαν πλήθος κατοίκους Σαρακηνούς και Εβραίους. Είχαν πια υποτάξει τους πάντες και επειδή κανείς δεν πρόβαλλε αντίσταση, ανέθεσαν όλη την εξουσία στον Γκοντοφέ (Γοδεφρείδος) ονομάζοντάς τον ρήγα.

Άννα Κομνηνή, Αλεξιάς, μετ. Α. Σιδέρη, τ. Β', Άγρα.

Οι τέσσερις πρώτες Σταυροφορίες

3. Μεσαιωνικό κάστρο της περιόδου της Φραγκοκρατίας στην Κύπρο (κάστρο Κολοσσίου). Η Κύπρος παραδόθηκε από τον Ριχάρδο Α' της Αγγλίας στον γαλλικό οίκο των Λουζινιάν το 1192

Λατίνους σταυροφόρους, αλλάζοντας τις συνθήκες στην Ανατολική Μεσόγειο. Οι επόμενες εκστρατείες, με τελευταία εκείνη του 1270, δεν είχαν τη δυναμική των προηγούμενων και τα κίνητρά τους ήταν περισσότερο οικονομικά. Τα απομεινάρια των εδαφών των χριστιανικών σταυροφορικών κρατών άρχισαν να χάνονται το ένα μετά το άλλο, με τελευταίο το λιμάνι της **Άκρας**, το 1291.

Συμπερασματικά, οι Σταυροφορίες υπήρξαν στρατιωτικές επιχειρήσεις της Δύσης με θρησκευτικό χαρακτήρα, ιδιαίτερα δαπανηρές σε βάθος χρόνου, που δεν απέφεραν στη Δύση ούτε τα αναμενόμενα κέρδη ούτε νέα εδάφη. Ωφελημένοι υπήρξαν, κυρίως, οι έμποροι των ιταλικών πόλεων-κρατών (Βενετία, Γένοβα) που αύξησαν τα έσοδά τους, μεταφέροντας τους πολέμιστές με τα πλοία τους. Από την άλλη, οι πολιτισμικές επαφές με τον αραβικό κόσμο δεν προωθήθηκαν από τις Σταυροφορίες. Είχαν πραγματοποιηθεί νωρίτερα στα ευρωπαϊκά εδάφη της Σικελίας και της Ισπανίας.

Με το τέλος των Σταυροφοριών, έκλεισε ένας αιματηρός κύκλος θρησκευτικού φανατισμού που τραυμάτισε τις σχέσεις τόσο μεταξύ ορθόδοξων και καθολικών όσο και μεταξύ χριστιανών και μουσουλμάνων.

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Μέσα από τα αποσπάσματα της Πηγής 1 και της Πηγής 2, πώς ερμηνεύεται ο όρος «Ιερός Πόλεμος»;
2. Στις μέρες μας υπάρχει η έννοια του «Ιερού Πολέμου»;
3. Να συγκρίνετε την Πηγή 2 και την Πηγή 3, του Δυτικού χρονικογράφου και της Άννας Κομνηνής αντίστοιχα, που αναφέρονται στην κατάληψη της Ιερουσαλήμ. Πώς περιγράφεται σε κάθε περίπτωση;
4. Με βάση το απόσπασμα από το έργο του Jacques Le Goff που θα βρείτε στο ψηφιακό υλικό, ποιες είναι οι αιτίες του κινήματος των Σταυροφοριών και ποια η κατάληξή του;

Γλωσσάρι

Άκρα: Πόλη που βρίσκεται στο σημερινό βόρειο Ισραήλ και τον Μεσαίωνα υπήρξε σημαντικό εμπορικό κέντρο.

Δημογραφική αύξηση: Αύξηση του πληθυσμού.

Θρησκευτικός πόλεμος: Πόλεμος που γίνεται με αφορμή τη θρησκεία.

Ναΐτες Ιππότες ή Ιππότες του Ναού: Στρατιωτικό και μοναστικό τάγμα, αφιερωμένο στην προστασία του χριστιανικού βασιλείου της Ιερουσαλήμ.

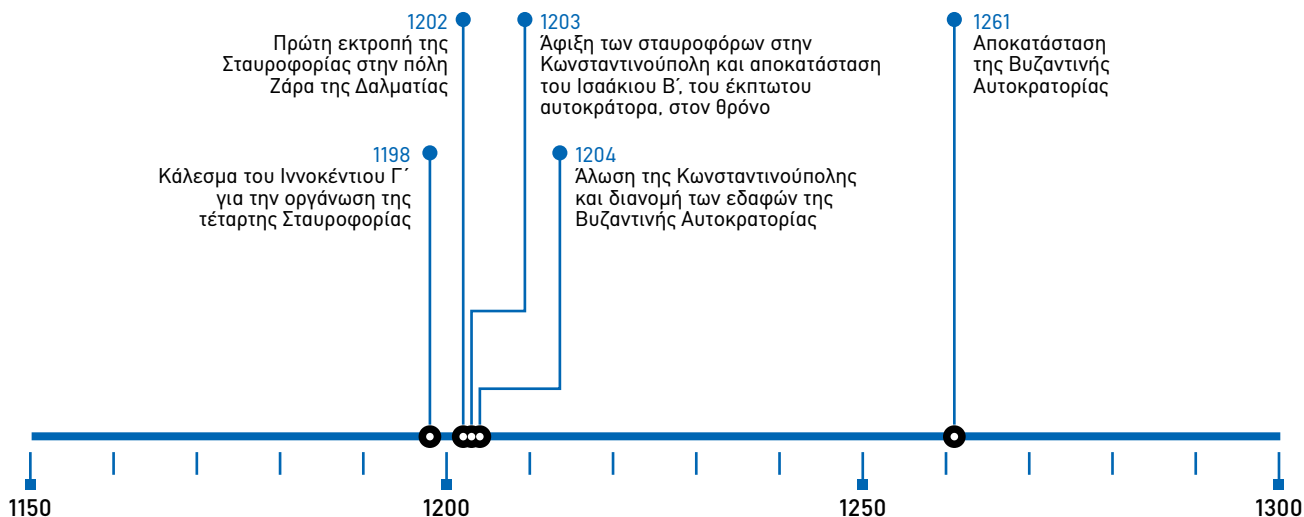
Προσκυνηματικά ταξίδια: Ταξίδια είτε ομαδικά είτε ατομικά με προορισμό έναν ιερό τόπο προσκυνήματος.

Σταυροφορικά κράτη: Τα κράτη που ιδρύθηκαν από τους σταυροφόρους στις περιοχές που κατέκτησαν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 17

Η Τέταρτη Σταυροφορία και οι επιπτώσεις της Ο διαμελισμός της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας

Η τέταρτη Σταυροφορία (1202-1204) αποτελεί μέρος του κινήματος των σταυροφοριών. Οι σταυροφόροι, όμως, αυτή τη φορά δεν έφτασαν στον προορισμό τους αλλά κατευθύνθηκαν στην Κωνσταντινούπολη, την οποία κατέλαβαν. Κατέλυσαν τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία και μοίρασαν μεταξύ τους τα εδάφη της.

Στα τέλη του 12ου αιώνα, ο προκαθήμενος της Καθολικής Εκκλησίας, ο **πάπας Ιννοκέντιος Γ'**, κάλεσε τους ηγεμόνες της Δύσης να οργανώσουν μια νέα Σταυροφορία με προορισμό τους Αγίους Τόπους. Οι προσπάθειές του δεν ευωδόθηκαν και τελικά η τέταρτη Σταυροφορία πραγματοποιήθηκε από τους μεγάλους **φεουδάρχες** της Ευρώπης. Αρχηγός της ορίστηκε ο **Βονιφάτιος ο Μομφερατικός**. Οι σταυροφόροι αυτή τη φορά αποφάσισαν να φτάσουν στον προορισμό τους διά θαλάσσης.

Συμφωνήθηκε, λοιπόν, να συγκεντρωθούν αρχικά στην πόλη της Βενετίας, μιας από τις μεγαλύτερες ναυτικές και εμπορικές δυνάμεις της εποχής. Οι Βενετοί ανέλαβαν να τους μεταφέρουν με τον στόλο τους, ζητώντας ως αντάλλαγμα ένα σημαντικό χρηματικό αντίτιμο. Η κυβέρνηση της Βενετίας, με επικεφαλής τον δόγη Ενρίκο Δάνδολο, ήταν αποφασισμένη να αποκτήσει κυριαρχικό ρόλο στην ανατολική Μεσόγειο. Έτσι, ο τρόπος που εκμεταλλεύτηκε τη συμμετοχή της στη Σταυροφορία δεν καθόρισε μόνο το μέλλον της Βενετίας αλλά και της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας.

Σχέσεις Βυζαντίου - Βενετίας πριν από την τέταρτη Σταυροφορία

Η ιστορία των σχέσεων της Βενετίας με το Βυζάντιο είχε αρχίσει πολύ νωρίτερα. Όπως έχουμε ήδη μάθει, οι αυτοκράτορες είχαν δώσει, ήδη από τον 11ο αιώνα, εκτεταμένα προνόμια στους Βενετούς εμπόρους, οι οποίοι μπορούσαν να εμπορεύονται στα εδάφη της αυτοκρατορίας χωρίς να πληρώνουν φόρους. Σε αντάλλαγμα, έπρεπε να προσφέρουν στους Βυζαντινούς στρατιωτική βοήθεια και τον στόλο τους. Η σχέση αυτή, όμως, δεν ήταν πάντοτε ήρεμη: στην Κωνσταντινούπολη, το δεύτερο μισό του 12ου αιώνα, οι Βενετοί είχαν υποστεί διωγ-

1. Τα λάφυρα από την Άλωση της Κωνσταντινούπολης

Και όρισαν [μετά την Άλωση] να μεταφερθούν όλα τα λάφυρα σε ένα μοναστήρι που ήταν στην πόλη. Και εκεί μεταφέρθηκαν όλα τα πλούτη και πήραν δέκα άρχοντες ιππότες από τους προσκυνητές και δέκα Βενετσιάνους που τους θεωρούσαν νομοταγείς και τους έβαλαν να φρουρούν τα πλούτη αυτά. Όταν τα πλούτη μεταφέρθηκαν εκεί, ήταν τόσα πολλά, τόσα τα χρυσά και ασημένια σκεύη, τόσα τα χρυσοκέντητα υφάσματα, τόσα τα πλούσια στολίδια, που ήταν κάτι το θαυμαστό το βίος αυτό που είχε συναχθεί εκεί. Και αφότου πλάστηκε ο κόσμος, τόσο μεγάλος θησαυρός και με τόσα καλοφτιαγμένα αντικείμενα και τόσο πλούσιος δεν είχε αποκτηθεί, ούτε τον καιρό του Αλέξανδρου ούτε τον καιρό του Καρλομάγνου, ούτε πριν ούτε μετά. Και απ' τη μεριά μου, δεν πιστεύω πως και στις σαράντα πιο πλούσιες πόλεις του κόσμου μπορεί να υπάρχει τόσοσ πλούτος όσος βρίσκεται μέσα στην Κωνσταντινούπολη. Ροβέρτος του Κλαρί, *Η κατάκτηση της Κωνσταντινούπολης*, μτφρ. Μπ. Λυκούδης, 1990.

1. Η τέταρτη Σταυροφορία και ο διαμελισμός της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας.

μούς από τους Βυζαντινούς και είχαν χάσει τις περιουσίες τους. Τα βίαια γεγονότα οφείλονταν στη μεγάλη οικονομική δύναμη που είχαν αποκτήσει, η οποία τους επέτρεπε να φέρονται με τρόπο περιφρονητικό στους Βυζαντινούς και να δρουν ανεξέλεγκτα. Από την άλλη, οι Βυζαντινοί είχαν καταλάβει ότι οι Βενετοί γίνονταν ολοένα και πιο ισχυροί οικονομικά, σε βάρος τους. Τα επείσοδια προβλημάτιζαν τη βενετική κυβέρνηση, καθώς ακόμα και όταν οι σχέσεις ήταν ήρεμες και τα οφέλη πολλά για τους ίδιους, υπήρχε πάντοτε ο κίνδυνος να αλλάξουν οι συνθήκες.

Η εκτροπή της Σταυροφορίας

Η αδυναμία των σταυροφόρων να πληρώσουν τη Βενετία για τη μεταφορά τους και η συγκρουσιακή κατάσταση που επικρατούσε στο εσωτερικό της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας έδωσαν την αφορμή στους Βενετούς να πρωταγωνιστήσουν στα γεγονότα. Κατ' αρχάς, εκμεταλλεύτηκαν τον σταυροφορικό στρατό για να υποτάξουν τη Ζάρα (1202), μια ανταγωνιστική πόλη για τη Βενετία, που βρισκόταν στις ακτές της Δαλματίας. Εκεί, ο Αλέξιος Δ', γιος του εκθρονισμένου Βυζαντινού αυτοκράτορα Ισαάκιου Β', υποσχόμενος υψηλή αμοιβή, κάλεσε τους σταυροφόρους και τους Βενετούς στην Κωνσταντινούπολη, προκειμένου να εκδιώξουν τον σφετεριστή Αλέξιο Γ' και να επαναφέρουν στον θρόνο τον πατέρα του. Συνεπώς, οι σταυροφόροι και οι Βενετοί αποφάσισαν να κατευθυνθούν προς την Κωνσταντινούπολη με πρόσκληση μελών της αυτοκρατορικής οικογένειας. Φυσικά, η εξέλιξη αυτή οφειλόταν και σε άλλους λόγους. Για παράδειγμα, τα συμφέροντα των σταυροφόρων στα βυζαντινά εδάφη, η οικονομική παρουσία σε αυτά και άλλων ιταλικών πόλεων-κρατών ανταγωνιστικών της Βενετίας, όπως η Γένοβα, τα κέρδη των Δυτικών στην Ανατολή συντέλεσαν στην εκτροπή της Σταυροφορίας και σε ό,τι ακολούθησε.

Η Άλωση της Κωνσταντινούπολης

Όταν οι σταυροφόροι έφτασαν στη βυζαντινή πρωτεύουσα, το 1203, αποκατέστησαν τον εκθρονισμένο αυτοκράτορα και περίμεναν την αμοιβή τους, παραμένοντας στην Κωνσταντινούπολη. Επεισόδια, ωστόσο, και εξεγέρσεις στη βυζαντινή πρωτεύουσα έδωσαν την αφορμή στους σταυροφόρους να εισβάλουν και να καταλάβουν την Κωνσταντινούπολη, τον Απρίλιο του 1204. Ακολούθησαν λεηλασίες και αγριότητες που διήρκεσαν πολλές ημέρες. Οι καταστροφές υπήρξαν μεγάλες και ανυπολόγιστες, όχι μόνο υλικές, αλλά και ηθικές και πολι-

2. Μετά την Άλωση της Κωνσταντινούπολης. Η μαρτυρία ενός Δυτικού.

Ο καθένας [μετά την Άλωση] πήρε για να μείνει όποιο σπίτι ήθελε, και υπήρχαν πολλά. Έτσι εγκαταστάθηκε εκεί ο στρατός των προσκυνητών και των Βενετών. Και μεγάλη ήταν η χαρά για τα πλούτη και για τη νίκη που τους έδωσε ο Θεός. Γιατί εκείνοι που ήταν φτωχοί βρεθήκανε σε πλούτη και πολυτέλεια. Έτσι πέρασε η Κυριακή των Βαΐων [18 Απριλίου 1204] και μετά το Πάσχα [25 Απριλίου 1204] μέσα σε αυτά τα δώρα και τη χαρά που ο Θεός τούς είχε δώσει. Και έπρεπε να δοξάσουν πολύ τον Κύριο Ημών, γιατί δεν είχαν πάνω από είκοσι χιλιάδες οπλισμένους ανθρώπους ανάμεσά τους και με τη βοήθεια του Θεού νίκησαν τετρακόσιες χιλιάδες ανθρώπους ή και περισσότερους, και μάλιστα μέσα στην πιο ισχυρή πόλη που υπήρξε σε όλον τον κόσμο, που ήταν μεγάλη πόλη, και η πιο καλά οχυρωμένη.

Γοδεφρείδου Βιλλαρδουίνου, *Η Κατάκτηση της Κωνσταντινούπολης*, μτφρ. Κ. Αντύπας, Χατζηνικολή, 2002.

4. Τα τέσσερα χάλκινα άλογα που κοσμούσαν τον Ιππόδρομο της Κωνσταντινούπολης μεταφέρθηκαν από τους Ενετούς το 1204 στη Βασιλική του Αγίου Μάρκου στη Βενετία. Πηγή: Shutterstock

τισμικές. Λάφυρα, όπως χρυσά νομίσματα, πολύτιμα σκεύη, έργα τέχνης, θησαυροί, λείψανα αγίων, μοιράστηκαν μεταξύ σταυροφόρων και Βενετών. Η Κωνσταντινούπολη δεν θα αποκτούσε ποτέ ξανά την λάμψη και τον πλούτο που είχε πριν από την Άλωση του 1204.

Η διανομή των εδαφών της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, τα σταυροφορικά και τα βυζαντινά κράτη

Την Άλωση της Κωνσταντινούπολης ακολούθησε η ίδρυση μιας λατινικής αυτοκρατορίας (1204-1261) στη θέση της βυζαντινής και η ενθρόνιση **Λατίνου** αυτοκράτορα. Οι σταυροφόροι και οι Βενετοί διένειμαν μεταξύ τους τα εδάφη του Βυζαντίου. Έτσι, την επαύριον της Άλωσης του 1204 δημιουργήθηκαν σταυροφορικά κράτη, μεγαλύτερα και μικρότερα, άλλα βραχύβια και άλλα μακροχρόνια. Εκτός από τη Λατινική Αυτοκρατορία που περιλάμβανε το μεγαλύτερο μέρος της Κωνσταντινούπολης, τμήματα της Θράκης και της Μ. Ασίας, δημιουργήθηκε το βασίλειο της Θεσσαλονίκης (1204-1224) με επικεφαλής τον Βονιφάτιο τον Μομφερατικό σε μέρος της Μακεδονίας και της Θεσσαλίας, το Δουκάτο των Αθηνών (1205-1456), το Πριγκιπάτο της Αχαΐας (1205-1432) και το Δουκάτο της Νάξου (1207-1579). Επιπλέον, η Μεθώνη, η Κορώνη στην Πελοπόννησο και η Κρήτη πέρασαν στην κυριαρχία των Βενετών μαζί με ένα μέρος της Κωνσταντινούπολης. Παράλληλα, βεβαίως, υπήρχαν και βυζαντινά κράτη. Η Αυτοκρατορία της Νίκαιας, το Δεσποτάτο της Ηπείρου και η Αυτοκρατορία της Τραπεζούντας συνέχισαν τη βυζαντινή παράδοση. Η

3. Η Άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους σταυροφόρους. Palma il Giovane, χωρίς χρονολογία, Βενετία, Palazzo Ducale.

4. Το κάστρο Χλεμούτσι στην Κυλλήνη της Πελοποννήσου. Μία από τις οχυρές θέσεις των Βιλλεαρδουίνων που διοικούσαν το φραγκοκρατούμενο Πριγκιπάτο της Αχαΐας. Πηγή: Shutterstock

Το χρονολόγιο της 4ης Σταυροφορίας

Η Άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους σταυροφόρους

αποκατάσταση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, το 1261, σήμανε το τέλος της Λατινικής Αυτοκρατορίας αλλά όχι την αποχώρηση των Λατίνων από τον ελληνικό χώρο.

Οι συνέπειες της τέταρτης Σταυροφορίας

Η τέταρτη Σταυροφορία είχε πολλαπλές συνέπειες για τον βυζαντινό κόσμο. Κατ' αρχάς, ο ενιαίος πολιτικός χώρος της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας διασπάστηκε σε μικρά κρατίδια. Η Κωνσταντινούπολη δεν μπόρεσε ποτέ να επανέλθει στην πρότερή της κατάσταση μετά τις καταστροφές της Άλωσης. Επιπλέον, η βιαιότητα των γεγονότων διεύρυνε το χάσμα και ενίσχυσε το μίσος μεταξύ ορθόδοξων και καθολικών. Από την άλλη, για πρώτη φορά στον ελληνικό χώρο, εφαρμόστηκαν δυτικοί θεσμοί με αντίκτυπο στην κοινωνία, την οικονομία και τον πολιτισμό. Επιπλέον, η θάλασσα του Αιγαίου εντάχθηκε σε ένα διεθνές εμπορικό δίκτυο, ξένοι έμποροι εγκαταστάθηκαν στην περιοχή και αναπτύχθηκαν οικονομικές δραστηριότητες στις οποίες ενεπλάκησαν, εν μέρει, και οι τοπικοί πληθυσμοί.

Γλωσσάρι

Ιννοκέντιος Γ΄: Πάπας της Ρώμης από το 1198 έως το 1216

Βονιφάτιος ο Μομφερατικός (1150-1207): Μαρκήσιος του Μομφεράτου (κυβερνήτης μιας περιοχής του Πεδεμοντίου στη βόρεια Ιταλία) και βασιλιάς του λατινικού κράτους της Θεσσαλονίκης.

Φεουδάρχης: Αυτός που νέμεται μια έκταση γης, το φέουδο, με αντάλλαγμα την παροχή στρατιωτικής βοήθειας στον βασιλιά ή στον αυτοκράτορα. Εντάσσεται στο οικονομικό, πολιτικό και κοινωνικό σύστημα της φεουδαρχίας που διαμορφώθηκε στη Δυτική Ευρώπη.

Λατίνος: Ο καθολικός και γενικότερα ο Δυτικός.

ΤΑ ΚΡΑΤΗ ΠΟΥ ΣΧΗΜΑΤΙΣΤΗΚΑΝ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΑΛΩΣΗ ΤΟΥ 1204

ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΚΡΑΤΗ	Η Αυτοκρατορία της Νίκαιας Η Αυτοκρατορία της Τραπεζούντας Το Δεσποτάτο της Ηπείρου Το Δεσποτάτο του Μυστρά (αργότερα)
ΛΑΤΙΝΙΚΑ ΚΡΑΤΗ	Η Αυτοκρατορία της Κωνσταντινούπολης Το Βασίλειο της Θεσσαλονίκης Το Δουκάτο του Αρχιεπελάγου (Αιγαίο) Το Δουκάτο των Αθηνών Το Πριγκιπάτο της Αχαΐας

Η 4η Σταυροφορία και οι επιπτώσεις της 1 (κείμενο)

Η 4η Σταυροφορία και οι επιπτώσεις της 2 (κείμενο)

Τι γνωρίζω για τις επιπτώσεις της 4ης Σταυροφορίας; (άσκηση)

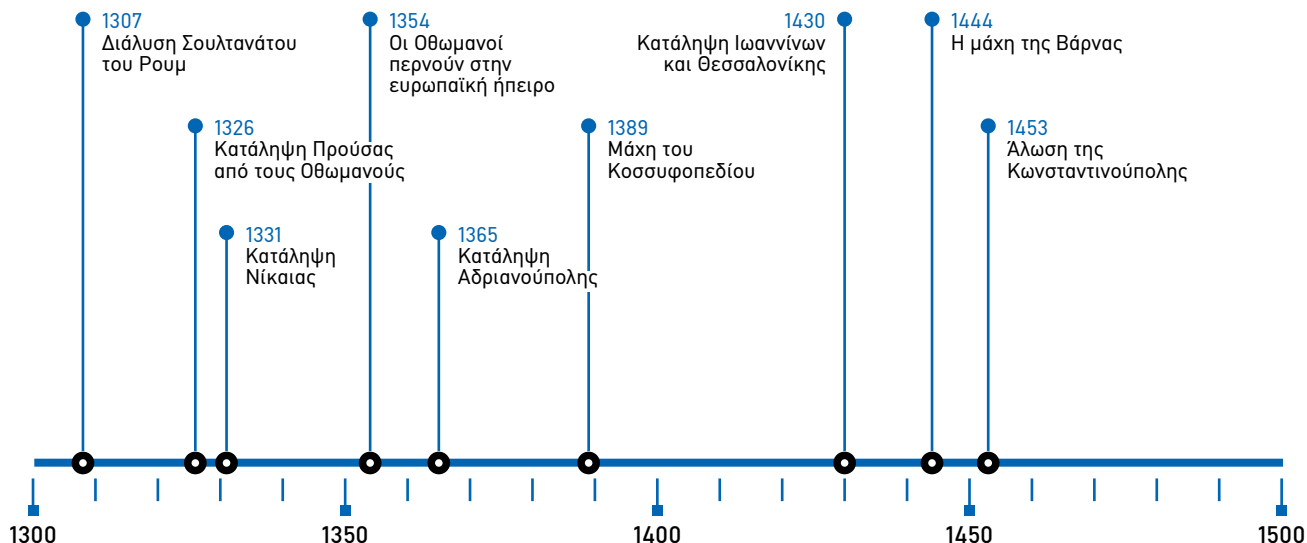
Ερωτήσεις κατανόησης

1. Γιατί οι «είκοσι χιλιάδες οπλισμένοι άνθρωποι [...] νίκησαν τετρακόσιες χιλιάδες ανθρώπους»; (βλ. Πηγή 2).
2. Να συζητήσετε στην τάξη τις συνέπειες και τα αποτελέσματα της τέταρτης Σταυροφορίας.
3. Να συζητήσετε στην τάξη αν η Άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους σταυροφόρους το 1204 επηρεάζει ακόμη και σήμερα στις σχέσεις μεταξύ καθολικών και ορθόδοξων χριστιανών.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 18

Εμφάνιση και εξάπλωση των Οθωμανών

Η εγκατάσταση τουρκικών φύλων στη Μ. Ασία, η δημιουργία του σελτζουκικού κράτους του Ρουμ και αργότερα του οθωμανικού κράτους από τον Οθμάν, η συγκρότηση και η εξάπλωση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας άλλαξαν εντελώς το πολιτικοστρατιωτικό και θρησκευτικό τοπίο στη Μ. Ασία και στα Βαλκάνια.

Η εμφάνιση των τουρκικών φύλων στη Μ. Ασία και οι Οθωμανοί

Μετά την ήττα της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας στο Ματζικέρτ, το 1071, από τους Σελτζούκους Τούρκους, τουρκικά νομαδικά φύλα εγκαταστάθηκαν στην περιοχή της Μ. Ασίας και ίδρυσαν μουσουλμανικά κράτη. Το πιο ισχυρό από αυτά ήταν το σελτζουκικό Σουλτανάτο του Ρουμ. Έναν αιώνα αργότερα, μια νέα ήττα των Βυζαντινών από το Σουλτανάτο, στο Μυριοκέφαλο, το 1176, είχε ως συνέπεια την οριστική απώλεια των εδαφών της κεντρικής και ανατολικής Μ. Ασίας για τους Βυζαντινούς.

Λόγω της πίεσης που ασκούσαν οι μογγολικές επιθέσεις τον 13ο αιώνα, φυλές Τούρκων νομάδων με τους αρχηγούς τους κινήθηκαν προς τα δυτικά και εγκαταστάθηκαν στο Σουλτανάτο του Ρουμ, στα σύνορα με τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία. Από εκεί πραγματοποιούσαν επιδρομές κατά των χριστιανικών εδαφών στο όνομα της μουσουλμανικής πίστης και επιβίωσαν μέσω των λεηλασιών. Η διάλυση του Σουλτανάτου οδή-

γησης στη δημιουργία εμιράτων, μικρών και δραστήριων κρατών στις συνοριακές περιοχές της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Ανάμεσά τους υπήρχε και το εμιράτο του Οσμάν ή Οθμάν, γενάρχη των **Οθωμανών** Τούρκων και ιδρυτή του οθωμανικού κράτους. Το κράτος αυτό, τον 14ο αιώνα, θα μετεξελιχθεί στη μεγάλη Οθωμανική Αυτοκρατορία.

Οι κατακτήσεις των Οθωμανών στη Μ. Ασία και στα Βαλκάνια

Οι απόγονοι του Οθμάν με τους **γαζήδες** τους, τους πολεμιστές της πίστης δηλαδή, θα επεκταθούν δυναμικά αρχικά στην περιοχή της Βιθυνίας όπου είχαν εγκατασταθεί. Η Βυζαντινή Αυτοκρατορία είχε αποδυναμωθεί, οι χριστιανικοί πληθυσμοί της Μ. Ασίας ήταν ταλαιπωρημένοι,

1. Η κατάληψη της Νίκαιας από τους Οθωμανούς

Οι άνθρωποι της πόλης (της Νίκαιας) δεν μπορούσαν να βγουν και να ψαρέψουν στη λίμνη. Μερικοί άπιστοι [εννοεί χριστιανούς] ειδοποίησαν τους πολεμιστές πως βρίσκονταν σε πολύ δύσκολη θέση. Τότε οι Τούρκοι είχαν πάρει ολόκληρη την περιοχή που βρισκόταν στα χέρια των τιμαριούχων ως νομή. Ειδοποίησαν τον Ορχάν γαζή σχετικά με την κατάσταση των απίστων. Ήρθε και αυτός στη Νίκαια. Και οι άπιστοι έστειλαν έναν άπιστο στον οποίο είχαν εμπιστοσύνη για να του πει: «Κάντε συνθήκη μαζί μας πως δεν θα μας σκοτώσετε! Ας φύγουν αυτοί που θα φύγουν κι ας μείνουν αυτοί που θα μείνουν. Σας σας παραδώσουμε το κάστρο». Ο Ορχάν γαζή το δέχτηκε, επειδή, καθώς λένε, η φιlanθρωπία είναι ο τελειότερος ιερός πόλεμος. Και αυτή η φιlanθρωπία στάθηκε η αιτία για να προσέλθουν στο Ισλάμ.

Αποσπάσματα από το χρονικό του Ασίκ Παζάσαντε για την κατάκτηση της Νίκαιας, βλ. Ζαχαριάδου Ε., *Ιστορία και Θρύλοι των Παλαιών Σουλτάνων (1300-1400)*, 1991, σ. 176.

1. Η επέκταση των Οθωμανών στη Μ. Ασία και τη Βαλκανική

δεν είχαν ούτε συνοχή μεταξύ τους ούτε ισχυρούς δεσμούς με την κεντρική εξουσία. Έτσι, σταδιακά, πρώτα η ύπαιθρος και στη συνέχεια οι πόλεις θα περάσουν στην κυριαρχία των Οθωμανών. Όταν μια περιοχή παραδινόταν στους πολιορκητές της, τότε οι κάτοικοί της μπορούσαν να ζήσουν ειρηνικά, γεγονός που διευκόλυνε τη μετάβαση στη νέα κατάσταση της οθωμανικής κυριαρχίας. Αντίθετα, αν αντιστεκόταν, την κατάκτηση ακολουθούσαν εκτεταμένες λεηλασίες και καταστροφές.

Η Προύσα, μια σημαντική βυζαντινή πόλη, πέρασε στην κυριαρχία των Οθωμανών το 1326, και έγινε πρωτεύουσα του κράτους τους. Λίγο αργότερα, το 1331, κατακτήθηκε η Νίκαια. Το 1354, οι Οθωμανοί εγκαταστάθηκαν στην Καλλίπολη, γεγονός που σηματοδότησε το πέρασμά τους στην ευρωπαϊκή ήπειρο. Η προέλασή τους στα χριστιανικά εδάφη της Βαλκανικής χερσονήσου συνεχίστηκε δυναμικά. Το 1369 κατακτήθηκε η Αδριανούπολη και μεταφέρθηκε εκεί η πρωτεύουσα της αυτοκρατορίας. Το 1389, με τη νίκη τους στο Κοσσυφοπέδιο, οι Οθωμανοί κατέβαλαν την αντίσταση των Σέρβων. Το 1430, τα Γιάννενα και η Θεσσαλονίκη θα γίνουν οθωμανικά. Στη Βάρνα, το 1444, συνέτριψαν έναν χριστιανικό σταυροφορικό στρατό, κάνοντας φανερή την αδυναμία ανάσχεσης της επέκτασής τους στα Βαλκάνια.

Η παραχώρηση εκτάσεων γης (τιμαρίων) των κατακτημένων εδαφών στους σπαχήδες, ιππείς πολεμιστές με αντάλλαγμα τις στρατιωτικές τους υπηρεσίες είχε ως αποτέλεσμα τη δημιουργία ενός πανίσχυρου στρατού. Έτσι, η εδαφική επέκταση γινόταν συνώνυμη της στρατιωτικής ισχύος. Συγχρόνως, στις κατακτημένες περιοχές εφαρμόστηκε η πρακτική του παιδομαζώματος, της υποχρεωτικής στρατολόγησης αγοριών των ορθόδοξων πληθυσμών. Τα παιδιά μεταστρέφονταν υποχρεωτικά στον μουσουλμανισμό και υπηρετούσαν τον διοικητικό και στρατιωτικό οθωμανικό μηχανισμό. Αποκομμένα από συγγενικά δίκτυα και δίκτυα εξουσίας, ήταν αφοσιωμένα αποκλειστικά στον σουλτάνο. Μάλιστα, τους πρώτους αιώνες της Οθωμανι-

2. Λίγο πριν την Άλωση της Κωνσταντινούπολης

Αυτή τη μέρα της 29ης Μαΐου του 1453, την τρίτη ώρα πριν την ημέρα, ο Μεχμέτ μπέη, που ήταν γιος του Τούρκου Μουράτ, ήρθε αυτοπροσώπως στα τείχη αυτής της πόλης της Κωνσταντινούπολης για να δώσει τη γενική μάχη με την οποία την κατάκτησε. Ο Τούρκος αφέντης είχε οργανώσει τους πολεμιστές του σε τρία ασκέρια με 50.000 άτομα το καθένα από αυτά. Ένα αποτελούνταν από χριστιανούς, εκείνους που κρατούσε αναγκαστικά στο στρατόπεδο, το δεύτερο από πληβείους, βιλάνους (αγρότες) και άτομα της κατώτερης υποστάθμης, και το τρίτο ασκέρι από γενίτσαρους με λευκά φέσια, οι οποίοι ήταν όλοι άνθρωποι του σουλτάνου και τους πλήρωνε μέρα με την ημέρα, όλοι άνδρες άξιοι για μάχη.

Barbaro N., *Giornale dell'assedio di Costantinopoli 1453*, Βιέννη 1856, σσ. 51-52. (Ο Nicolò Barbaro ήταν Βενετός ευγενής, αυτόπτης μάρτυρας της Άλωσης την οποία περιγράφει στο χρονικό του).

Η εμφάνιση και εξάπλωση των Οθωμανών Τούρκων (κείμενο)

Η επεκτατική τακτική των Οθωμανών Τούρκων (κείμενο)

1. Πορτρέτο του Μεχμέτ Β' (1480), έργο πιθανόν του Gentile Bellini. Εθνική Πινακοθήκη του Λονδίνου.

κής Αυτοκρατορίας, συγκροτούσαν τον επίλεκτο στρατό των **γενίτσαρων**. Από την πρακτική του παιδομαζώματος εξαιρούνταν οι κάτοικοι των αστικών κέντρων, οι μονογονεϊκές οικογένειες, τα μοναχοπαίδια κ.ά.

Η Άλωση της Κωνσταντινούπολης και η εξάπλωση των Οθωμανών Τούρκων στα Βαλκάνια

Πολύ πριν από την Άλωση της Κωνσταντινούπολης, το Βυζάντιο είχε συρρικνωθεί σημαντικά, ενώ η πολιτική και οικονομική του κατάρρευση επέτρεπε την εμπλοκή των σουλτάνων, των ηγεμόνων δηλαδή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, στα εσωτερικά της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Εξάλλου, το Βυζάντιο ήταν, ήδη, από το 1372 φόρου υποτελές στους Οθωμανούς, ενώ η βυζαντινή πρωτεύουσα είχε πολιορκηθεί αρκετές φορές από τα οθωμανικά στρατεύματα. Παρ' όλα αυτά, η άλωσή της, το 1453, από τον Μεχμέτ Β΄ (Μωάμεθ Β΄) υπήρξε ένα γεγονός που συγκλόνισε τον δυτικό και τον ελληνικό κόσμο και αποτέλεσε συμβολικά το τέλος μιας εποχής και το ξεκίνημα μιας άλλης, η οποία όμως στην πραγματικότητα είχε αρχίσει πολύ νωρίτερα.

Τις δεκαετίες μετά την Άλωση, οι Οθωμανοί απέκτησαν τον έλεγχο του συνόλου της Βαλκανικής χερσονήσου, νότια του Δούναβη. Στις αρχές του 16ου αιώνα, όταν σουλτάνος ήταν ο **Σελίμ Α΄**, η Οθωμανική Αυτοκρατορία εκτεινόταν, πλέον, σε τρεις ηπείρους: στην Ευρώπη, την Ασία και την Αφρική. Στα χρόνια της ηγεμονίας του **Σουλεϊμάν Α΄** (1520-1566), θα πολιορκηθεί ανεπιτυχώς η Βιέννη από τους Οθωμανούς (1529), ενώ στον ελληνικό χώρο, τα νησιά του αρχιπελάγους και η Ρόδος θα περάσουν στην οθωμανική κυριαρχία.

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Σε ποιους παράγοντες μπορεί να αποδοθεί η ραγδαία επέκταση των Οθωμανών στα βυζαντινά εδάφη;
2. Τι νόημα έχει ο όρος «φιλανθρωπία» που αναφέρεται στην Πηγή 1; Πώς συνδέεται με τις πληροφορίες του κειμένου;
3. Πώς νοηματοδοείται το «τέλος μιας εποχής» και πώς συνδέεται με την εμφάνιση και εξάπλωση των Οθωμανών;

Γλωσσάρι

Γαζής: Όρος αραβικής προέλευσης που δηλώνει τον μαχητή της πίστης. Στην Οθωμανική Αυτοκρατορία ήταν τιμητικός τίτλος που δινόταν σε αξιωματούχους οι οποίοι είχαν πολεμήσει με επιτυχία τους «απίστους» (μη μουσουλμάνους).

Γενίτσαροι: επίλεκτο σώμα του οθωμανικού στρατού, αποτελούμενο από εξισλαμισμένους χριστιανούς.

Οθωμανοί: Ο όρος δηλώνει αυτόν που ανήκει στη δυναστεία του Οσμάν ή Οθμάν και κατ' επέκταση στον μουσουλμανικό πληθυσμό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Σελίμ Α΄: Σουλτάνος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας από το 1512 έως το 1520.

Σουλεϊμάν Α΄: Σουλτάνος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας από το 1520 έως το 1566, γνωστός ως Σουλεϊμάν ο Μεγαλοπρεπής.

Σουλτανάτο, Εμιράτο: μουσουλμανικά κράτη που οφείλουν το όνομά τους στον τίτλο του μονάρχη τους (Σουλτάνος, Εμίρης).

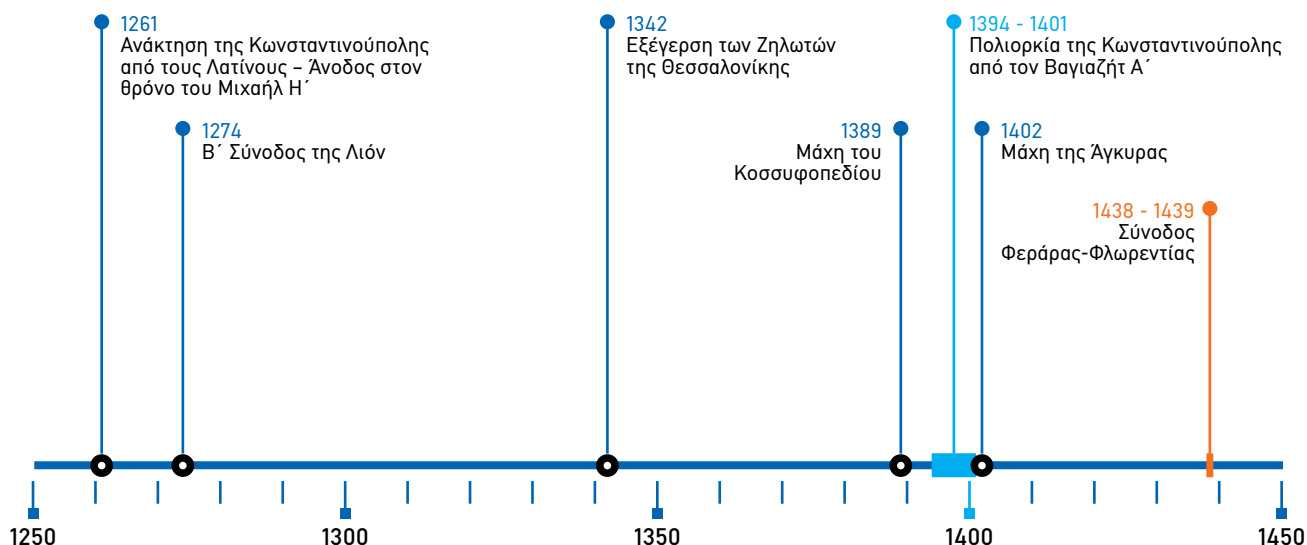

Τι γνωρίζω για την εμφάνιση και εξάπλωση των Οθωμανών; (άσκηση)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 19

Οι προσπάθειες ανασυγκρότησης. Η δυναστεία των Παλαιολόγων

Η δυναστεία των Παλαιολόγων κυβέρνησε τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία από το 1259 έως το 1453. Στο διάστημα αυτό, το Βυζάντιο μπορούσε ακόμα να δημιουργεί λαμπρά έργα στις τέχνες και στα γράμματα. Ωστόσο, η κατάσταση στο πολιτικό πεδίο επιδεινωνόταν. Οι Παλαιολόγοι κατέβαλαν προσπάθειες για την ανασυγκρότηση του κράτους, κυρίως όμως κατασπατάλησαν δυνάμεις σε μακροχρόνιες δυναστικές διαμάχες. Προσπάθησαν επίσης να εξασφαλίσουν τη βοήθεια της Δυτικής Ευρώπης, αλλά είχαν πενιχρά αποτελέσματα. Κατά τους δύο τελευταίους αιώνες η αυτοκρατορία, εδαφικά κατακερματισμένη και πολιτικά αποδυναμωμένη, βάδιζε προς το αναπόδραστο τέλος.

Η αποκατάσταση

Το 1261, ο στρατηγός της Αυτοκρατορίας της Νίκαιας Αλέξιος Στρατηγόπουλος ανακατέλαβε την Κωνσταντινούπολη με τη βοήθεια των κατοίκων της. Έπειτα από έξι δεκαετίες λατινοκρατίας, στον θρόνο της αποκαταστημένης Βυζαντινής Αυτοκρατορίας ανέβηκε ο Μιχαήλ Η΄ (1261-1282), ιδρυτής της δυναστείας των Παλαιολόγων, και αμέσως έβαλε σε εφαρμογή ένα ευρύ πρόγραμμα ανακαίνισης και ανακατασκευής των υποδομών της Πόλης. Ο Μιχαήλ Η΄ κυβέρνησε θέτοντας στην υπηρεσία της αυτοκρατορίας την αναμφισβήτητη ικανότητά του να ελίσσεται και να εκμεταλλεύεται τους ανταγωνισμούς και τις διαφορές των αντιπάλων του.

Οι αντιξοότητες

Ωστόσο, η αυτοκρατορία των Παλαιολόγων δεν μπορούσε να συγκριθεί με το ένδοξο παρελθόν της. Η εδαφική συρρίκνωση περιόριζε τα φορολογικά έσοδα του κράτους. Οι δωρεές προς τους πλούσιους και δυνατούς συνεχίστηκαν και ο θεσμός της «πρόνοιας», που καθιερώθηκε όπως έχουμε μάθει από τους Κομνηνούς, απέκτησε κληρονομικό χαρακτήρα. Το ναυτικό παραμελήθηκε, αφήνοντας στην Ανατολική Μεσόγειο το πεδίο ελεύθερο στα πλοία των ναυτικών πόλεων της Ιταλίας (Βενετία, Γένοβα). Το 1347, μια φοβερή επιδημία βουβωνικής πανώλης άφησε πίσω της χιλιάδες νεκρούς. Στα σοβαρά αυτά προβλήματα προστέθηκε και η εσωτερική αστάθεια, καθώς κατά τον 14ο αιώνα ξεσπούσαν συνεχώς εμφύλιες διαμάχες, αρχικά μεταξύ των μελών της αυτοκρατορικής οικογένειας και στη συνέχεια ανάμεσα στις οικογένειες των Παλαιολόγων και των Καντακουζηνών.

Η αυτοκρατορία είχε ακόμα να αντιμετωπίσει τη συνεχή ισχυροποίηση των αντιπάλων της στη Μ. Ασία και στα Βαλκάνια. Η Σερβία έφτασε στη μέγιστη ακμή της στα χρόνια της βασιλείας του Στέφανου Δουσάν (1331-1355). Ο Δουσάν, που είχε μεγαλώσει στην Κωνσταντινούπολη και είχε γνωρίσει τον βυζαντινό πολιτισμό, υιοθέτησε τον τίτλο του «αυτοκράτορα (τσάρου) Σέρβων και Ελλήνων». Δημιούργησε ένα ισχυρό κράτος στη Νοτιοανατολική Ευρώπη και αφαίρεσε από το Βυζάντιο το μεγαλύτερο μέρος των βαλκανικών εδαφών του. Απώτερος στόχος του ήταν να καταλάβει την Κωνσταντινούπολη και να αντικαταστήσει τη

1. Το Βυζάντιο κατά τη βασιλεία του Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγου (1261-1282)

βυζαντινή με μία σερβο-ελληνική αυτοκρατορία. Ωστόσο, μετά τον θάνατό του το σερβικό βασίλειο δεν μπόρεσε να διατηρήσει την ενότητά του.

Έχουμε ήδη εξετάσει σε προηγούμενο κεφάλαιο (βλ. σελ. 107) τη σταδιακή προέλαση των Οθωμανών στα Βαλκάνια, κατά το δεύτερο μισό του 14ου αιώνα. Μάλιστα, ο σουλτάνος Βαγιαζήτ Α΄ πολιορκήσε την Κωνσταντινούπολη για οκτώ χρόνια (από το 1394) χωρίς επιτυχία. Η επέκταση των Οθωμανών διακόπηκε όταν οι Μογγόλοι του **Ταμερλάνου** νίκησαν τους Τούρκους στη μάχη της Άγκυρας (1402) και αιχμαλώτισαν τον σουλτάνο. Οι εσωτερικές συγκρούσεις που ξέσπασαν στο οθωμανικό κράτος μετά την ήττα χάρισαν στο Βυζάντιο προσωρινή ανακούφιση.

Σε αναζήτηση βοήθειας

Οι αυτοκράτορες της δυναστείας των Παλαιολόγων προσπάθησαν επανειλημμένως να εξασφαλίσουν βοήθεια από τη Δύση. Στη Β΄ Σύνοδο της Λιόν (1274) ο Μιχαήλ Η΄ συγκατατέθηκε στην ένωση της Ανατολικής με τη Δυτική Εκκλησία, με παράλληλη αναγνώριση του παπικού πρωτείου. Ο Ιωάννης Ε΄ (1341-1391) ταξίδεψε στη Δύση (Ουγγαρία, Ρώμη, Βενετία), για να ζητήσει αυτοπροσώπως βοήθεια. Το ίδιο έκανε και ο Μανουήλ Β΄ (1391-1425), ο οποίος πραγματοποίησε μια πολύμηνη περιοδεία σε διάφορες ευρωπαϊκές αυλές, σε αναζήτηση στρατιωτικής και οικονομικής βοήθειας. Ο Ιωάννης Η΄ οδήγησε τη βυζαντινή αντιπροσωπεία στη **Σύνοδο Φεράρας-Φλωρεντίας** (1438-1439), όπου αποφασίστηκε για άλλη μία φορά η ένωση των Εκκλησιών.

Οι προσπάθειες εξασφάλισης βοήθειας από τη Δύση, με δέλεαρ την ένωση των Εκκλησιών, δεν είχαν τα προσδοκώμενα αποτελέσματα. Αντιθέτως, στο Βυζάντιο η ένωση ερμηνεύτηκε ως υποταγή της Ορθόδοξης Εκκλησίας στη Ρωμαιοκαθολική και απορρίφθηκε από το μεγαλύτερο τμήμα του κλήρου και του λαού. Πυροδότησε μάλιστα μια μακροχρόνια σύγκρουση μεταξύ των οπαδών (**ενωτικών**) και των αντιπάλων της ένωσης (**ανθενωτικών**).

Αλλά και η στρατιωτική κινητοποίηση της Δύσης δεν ήταν η αναμενόμενη. Ο Σιγισμούνδος της Ουγγαρίας οδήγησε έναν σταυροφορικό στρατό εναντίον των Τούρκων, ηττήθηκε όμως στη μάχη της Νικόπολης (1396). Την ίδια τύχη είχε και ο Βλαδισλάβος Γ΄ της Πολωνίας, που ηττήθηκε από τους Οθωμανούς στη μάχη της Βάρνας (1444).

1. Η είσοδος του Μιχαήλ Η΄ στην Κωνσταντινούπολη

Ο ιστορικός Γεώργιος Ακροπολίτης (13ος αιώνας) περιγράφει την είσοδο του Μιχαήλ Η΄, ιδρυτή της δυναστείας των Παλαιολόγων, στην Κωνσταντινούπολη, που έχει μόλις ανακτήσει από τους Λατίνους.

... Βγάζοντας λοιπόν το στέμμα του ο βασιλιάς και γονατίζοντας έπεσε στο έδαφος κι όλοι οι άνθρωποι της ακολουθίας του γονάτισαν πίσω απ' αυτόν. Και μόλις ολοκληρώθηκε η απαγγελία της πρώτης ευχής κι ο διάκονος είπε «σηκωθείτε!», αφού σηκώθηκαν όλοι ανέκραξαν το «Κύριε ελέησον», επαναλαμβάνοντάς το εκατό φορές... Κι αφού λοιπόν κάπως έτσι η τελετουργία αυτή διεκπεραιώθηκε, ο βασιλιάς, με τρόπο που έδειχνε περισσότερο την ευσέβεια παρά τη βασιλική μεγαλοπρέπεια, διάβηκε τη Χρυσή Πύλη – γιατί βάδιζε πεζός, ενώ προπορευόταν απ' αυτόν η ανάγλυφη εικόνα της Θεομήτορος. Αφού λοιπόν βάδισε έως τη μονή Στουδίου και άφησε εκεί την εικόνα της πάναγνης μητέρας του Θεού, ανεβαίνοντας πάνω στο άλογό του έφτασε στο τέμενος της Αγίας Σοφίας. Εκεί λοιπόν, αφού προσκύνησε τον Κύριό μας Χριστό και τον ευχαρίστησε σύμφωνα με τα έθιμα, κατέλυσε στο μεγάλο παλάτι...

Σπυρόπουλος, Σπ., *Γεωργίου Ακροπολίτη Χρονική Συγγραφή*, Ζήτρος, 2004, σσ. 515-517.

Την τύχη και την πορεία του Βυζαντίου κατά την παλαιολόγεια περίοδο επηρέασαν και τρία ενδιαφέροντα ιστορικά «επεισόδια»: η επέμβαση των Καταλανών, η εξέγερση των Ζηλωτών και η Ησυχαστική Έριδα.

Η Καταλανική Εταιρεία

Η **Καταλανική Εταιρεία** ήταν ένα σώμα μισθοφόρων από την Ιβηρική χερσόνησο με ηγέτη τον τυχοδιώκτη Ροζέ ντε Φλορ. Οι Καταλανοί προσκλήθηκαν από τον αυτοκράτορα Ανδρόνικο Β', για να τον βοηθήσουν να αντιμετωπίσει τους Σελτζούκους Τούρκους (1302). Γρήγορα όμως αποδείχτηκε ότι ο Ανδρόνικος δεν μπορούσε να τους ελέγξει και κυρίως να ικανοποιήσει τις διαρκώς αυξανόμενες οικονομικές απαιτήσεις τους. Μετά τη δολοφονία του ηγέτη τους, διέσχισαν τη Θράκη, τη Μακεδονία και τη Θεσσαλία λεηλατώντας και καταστρέφοντας. Νίκησαν τους Φράγκους της οικογένειας Ντε λα Ρος στη μάχη του Βοιωτικού Κηφισού (1311), κατέλαβαν το Δουκάτο των Αθηνών και δημιούργησαν το δικό τους κράτος για 76 χρόνια. Το επεισόδιο αυτό ήταν μία ακόμα απόδειξη της ευάλωτης κατάστασης στην οποία βρισκόταν το Βυζάντιο κατά τον 14ο αιώνα.

Η εξέγερση των Ζηλωτών

Το 1342 οι εμπορικές συντεχνίες της Θεσσαλονίκης και οι λαϊκές μάζες ξεσηκώθηκαν εναντίον των ευγενών. Σκότωσαν πολλούς άρχοντες, έκαψαν τα σπίτια τους και δήμευσαν τις περιουσίες τους. Οι **Ζηλωτές** της Θεσσαλονίκης εφάρμοσαν στην πόλη για

2. Η οικονομία του Βυζαντίου τον 14ο αιώνα

Το απόσπασμα αναφέρεται στις οικονομικές συνέπειες που είχαν για το Βυζάντιο οι εμφύλιες διαμάχες και οι εκθρικές επιδρομές κατά τον 14ο αιώνα.

Χειρότερη από τον εδαφικό ακρωτηριασμό ήταν ακόμη η οικονομική και δημοσιονομική κατάρρευση του βυζαντινού κράτους. Ο πληθυσμός δεν ήταν πια σε θέση να καταβάλλει τους φόρους, αφού στη Θράκη, που αποτελούσε την πρώτη επαρχία της αυτοκρατορίας, η γεωργία είχε σχεδόν ακρηστευθεί στα χρόνια του εμφύλιου πολέμου. Η χώρα αυτή, που χρειάστηκε να δοκιμάσει τον τρόπο των κοινωνικών ανταγωνισμών και στη συνέχεια τις φοβερές λεηλασίες των τουρκικών ορδών, έμοιαζε με έρημο. Το βυζαντινό εμπόριο είχε καταρρεύσει. Ενώ οι τελωνειακές αρχές της Γένουας στον Γαλατά εισέπρατταν 200.000 υπέρπυρα το χρόνο, τα ετήσια τελωνειακά έσοδα της Κωνσταντινούπολης μόλις έφθαναν τα 30.000 υπέρπυρα. Το ίδιο το υπέρπυρον δεν είχε πια καθορισμένη αξία, αφού, καθώς ισχυρίζονται οι σύγχρονοι, η αγοραστική αξία του μειωνόταν από μέρα σε μέρα...

Ostrogorsky G., *Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους*, τ. 3ος, Βασιλόπουλος, 1989, σ. 222.

2. Ο Μιχαήλ Η' Παλαιολόγος. Μικρογραφία χειρογράφου του 14ου αιώνα (Μόναχο, Βαυαρική Κρατική Βιβλιοθήκη). Ο Μιχαήλ Η' ανέκτησε την Κωνσταντινούπολη και ίδρυσε τη δυναστεία των Παλαιολόγων. *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. Θ', Εκδοτική Αθηνών, σ. 119.

Η εποχή των Παλαιολόγων (άσκηση)

Προσωπικότητες της παλαιολόγειας εποχής (άσκηση)

επτά χρόνια ένα συλλογικό σύστημα διακυβέρνησης. Θα μπορούσαμε να θεωρήσουμε την εξέγερση των Ζηλωτών ένα επεισόδιο του εμφύλιου πολέμου μεταξύ Καντακουζηνών και Παλαιολόγων ή μια πρώιμη προσπάθεια εγκαθίδρυσης «λαϊκής δημοκρατίας». Όποια ερμηνεία και αν δώσουμε, το βέβαιο είναι ότι η χαλάρωση της κεντρικής εξουσίας απελευθέρωσε κοινωνικές δυνάμεις που δεν είχε γνωρίσει μέχρι τότε το Βυζάντιο.

Η Ησυχαστική Έριδα

Ο **Ησυχασμός** ήταν μια ασκητική πνευματική κίνηση του 14ου αιώνα με έδρα το Άγιον Όρος. Οι ησυχαστές υποστήριζαν ότι με μια ιδιαίτερη μέθοδο «αδιάλειπτης» προσευχής μπορούσαν να οδηγηθούν στη θέαση του θείου (ακτίστου) φωτός. Τη διδασκαλία αυτή αμφισβήτησε ο Βαρλαάμ, ένας μοναχός από την Καλαβρία, ο οποίος συγκρούστηκε με τον ηγέτη των ησυχαστών Γρηγόριο Παλαμά. Η αντιπαλότητα μεταξύ ησυχαστών και αντι-ησυχαστών ήταν ουσιαστικά μια σύγκρουση της ανατολικής **μυστικιστικής** παράδοσης με την δυτική **σχολαστική θεολογία**. Η Ησυχαστική Έριδα είχε διάρκεια περίπου τριάντα ετών και έληξε με την επικράτηση των ησυχαστών και την αγιοποίηση του Γρηγορίου Παλαμά (1368).

3. Ο Ιωάννης Η΄ Παλαιολόγος, όπως εικονίζεται σε τοιχογραφία του B. Gozzoli, στο παλάτι των Μεδίκων στη Φλωρεντία (1438). Πηγή: Wikimedia Commons.

4. Η Μονή Χιλανδαρίου Αγίου Όρους πολιορκήθηκε δύο φορές από τους επιδρομείς Καταλανούς. Πηγή: Shutterstock

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Στην Πηγή 1, ο ιστορικός Γεώργιος Ακροπολίτης περιγράφει την είσοδο του Μιχαήλ Η΄ στην απελευθερωμένη Κωνσταντινούπολη. Τι θέλουν να εκφράσουν οι συμβολισμοί της τελετουργίας που ακολούθησε ο ιδρυτής της δυναστείας των Παλαιολόγων;
2. Πώς προσπάθησαν οι Παλαιολόγοι αυτοκράτορες να εξασφαλίσουν τη βοήθεια των κρατών της Δύσης και ποια ήταν τα αποτελέσματα των προσπαθειών τους;
3. Στο έργο του φιλόσοφου Γεωργίου Γεμιστού Πλήθωνος (1355-1452) (βλ. το ψηφιακό αντικείμενο «Ένας φιλόσοφος του 15ου αιώνα για την καταγωγή των Ελλήνων») παρατηρούνται πρώιμες εκδηλώσεις νεοελληνικής εθνικής συνείδησης. Πού οφείλεται, κατά την άποψή σας, αυτή η ιδεολογική τάση επιστροφής στις ιστορικές ρίζες του ελληνισμού;

Γλωσσάρι

Ανθενωτικοί: Όσοι απέρριπταν την ένωση της Ανατολικής (Ορθόδοξης) με τη Δυτική (Ρωμαιοκαθολική) Εκκλησία.

Ενωτικοί: Οι υποστηρικτές της ένωσης των Εκκλησιών κατά την Υστεροβυζαντινή Περίοδο.

Ζηλωτές: Κίνημα των λαϊκών στρωμάτων της Θεσσαλονίκης, που εκδηλώθηκε το 1342 και στράφηκε εναντίον των πλουσίων και ισχυρών.

Ησυχασμός: Πνευματική κίνηση, με ιδιαίτερη ασκητική μέθοδο, που εκδηλώθηκε τον 14ο αιώνα κυρίως στο Άγιο Όρος.

Καταλανική Εταιρεία: Σώμα μισθοφόρων από την Ιβηρική χερσόνησο που έδρασε στο Βυζάντιο κατά τον 14ο αιώνα.

Μυστικισμός: Θεολογικό ρεύμα που έχει ως στόχο την άμεση σύνδεση του ανθρώπου με το θείο μέσω πνευματικών ασκήσεων και δίνει έμφαση περισσότερο στην προσωπική εμπειρία παρά στη δογματική διδασκαλία.

Σύνοδος Φεράρας-Φλωρεντίας: Σύνοδος που πραγματοποιήθηκε στη Φεράρα και στη Φλωρεντία της Ιταλίας (1438-1439) και αποφάσισε την ένωση των Εκκλησιών.

Σχολαστική θεολογία: Θεολογικό ρεύμα που επικράτησε στη Δυτική Ευρώπη (12ος-14ος αιώνας) και αποσκοπούσε στη συστηματοποίηση της χριστιανικής διδασκαλίας και στην ερμηνεία του δόγματος με λογικές μεθόδους (κυρίως με την αριστοτελική λογική).

Ταμερλάνος ή Τιμούρ (1336-1405): Μογγόλος ηγέμονας, ιδρυτής της δυναστείας των Τιμουριδών. Με συνεχείς κατακτητικούς πολέμους δημιούργησε στην Κεντρική και Δυτική Ασία μία εκτεταμένη αυτοκρατορία.

Προσωπύμια αυτοκρατόρων

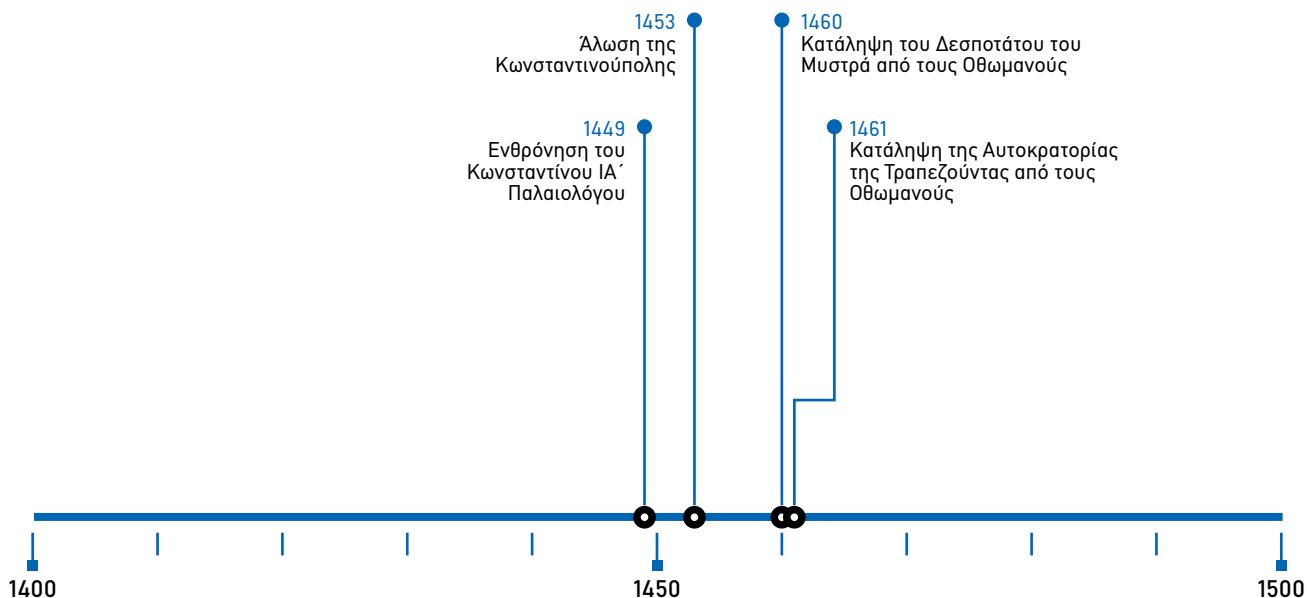

Ένας φιλόσοφος του 15ου αιώνα για την καταγωγή των Ελλήνων (κείμενο)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 20

Η Άλωση της Κωνσταντινούπολης

Η Άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Οθωμανούς (1453) σήμανε το τέλος της πολιτικής ύπαρξης του Βυζαντίου και συγκλόνισε την Ευρώπη. Κατά τις τελευταίες δραματικές ώρες οι υπερασπιστές της Βασιλεύουσας στάθηκαν αντάξιοι της χιλιόχρονης ιστορικής πορείας της αυτοκρατορίας και έπεσαν μαχόμενοι. Το βυζαντινό κράτος καταλύθηκε, όμως ο βυζαντινός πολιτισμός επιβίωσε και επηρέασε με ποικίλους τρόπους τους μεταγενέστερους.

Η πολιορκία και η Άλωση

Ο Οθωμανός σουλτάνος **Μεχμέτ Β΄** (Μωάμεθ Β΄) (1451-1481), που πήρε αργότερα το προσωνύμιο «**Πορθητής**», είχε ως κύριο στόχο της πολιτικής του την κατάληψη της Κωνσταντινούπολης και προετοιμάστηκε προσεκτικά για να τον πετύχει. Έχτισε στην ευρωπαϊκή ακτή του Βοσπόρου ένα ισχυρό κάστρο (Ρούμελι-Χισάρ), για να ελέγχει τη ναυσιπλοΐα από τη Μαύρη Θάλασσα και να αποκόψει τον ανεφοδιασμό της Κωνσταντινούπολης. Συγκέντρωσε έναν τεράστιο στρατό περίπου εκατό χιλιάδων ανδρών, στον οποίο συμμετείχαν και οι υποτελείς στους Τούρκους βαλκανικοί λαοί. Ενίσχυσε ιδιαίτερα το πυροβολικό με τη βοήθεια του Ούγγρου μηχανικού Ουνιάδη. Μεταξύ των πυροβόλων που διέθετε ήταν και μία «μπομπάρδα» πρωτοφανών για την εποχή διαστάσεων. Από την άλλη πλευρά, ο τελευταίος Βυζαντινός αυτοκράτορας **Κωνσταντίνος ΙΑ΄ Παλαιολόγος** (1449-1453) είχε να αντιπαρατάξει μόνο επτά χιλιάδες άνδρες. Σε αυτούς προστέθηκαν επτακόσιοι Γενουάτες, που έφτασαν τον Ιανουάριο του 1453 με επικεφαλής τον **Ιωάννη**

Ιουστινιάνη. Η αμοιβαία καχυποψία που είχε προκαλέσει το σχίσμα των Εκκλησιών δεν επέτρεψε στα κράτη της Δυτικής Ευρώπης να βοηθήσουν αποφασιστικά τους Βυζαντινούς αυτή την ύστατη ώρα.

Η πολιορκία άρχισε στις 7 Απριλίου, με τον κύριο όγκο των επιθέσεων να κατευθύνεται στην πύλη του Αγίου Ρωμανού. Για πολλές ημέρες οι υπερασπιστές των τειχών κατόρθωναν να αποκρούουν όλες τις επιθέσεις. Στις 20 Απριλίου το ηθικό τους αναπτερώθηκε, καθώς ένας στολίσκος από γενοβέζικα πλοία έσπασε τον ναυτικό αποκλεισμό και μετέφερε εφόδια στην Πόλη. Στις 21 Μαΐου απέρριψαν υπερήφανα τις προτάσεις του Μεχμέτ Β' να παραδοθεί η Πόλη με ευνοϊκούς όρους. Οι πολιορκητές μετέφεραν από την ξηρά τα πλοία τους στον Κεράτιο κόλπο, παρακάμπτοντας την αμυντική αλυσίδα που έφραζε την είσοδο του κόλπου και κάνοντας την πολιορκία πιο

1. Σύγχρονο άγαλμα του τελευταίου Βυζαντινού αυτοκράτορα Κωνσταντίνου ΙΑ΄ Παλαιολόγου. Πηγή: Shutterstock

1. Το τέλος του Κωνσταντίνου ΙΑ΄ Παλαιολόγου

Ο Κριτόβουλος ο Ίμβριος (15ος αιώνας), ιστορικός της Άλωσης, πλέκει το εγκώμιο του τελευταίου Βυζαντινού αυτοκράτορα Κωνσταντίνου ΙΑ΄.

... Έτσι, παρόλο που είδε (ο Κωνσταντίνος ΙΑ΄) τον επικείμενο κίνδυνο για την Πόλη πολύ καθαρά και θα είχε τη δυνατότητα να σώσει τον εαυτό του, και παρόλο που υπήρχαν πολλοί που του έδωσαν αυτή τη συμβουλή, δεν θέλησε να το κάνει, αλλά προτίμησε να πεθάνει μαζί με την πατρίδα και τους υπηκόους του, μάλλον να πέσει πρώτος αυτός, για να μη δει την Πόλη να κατακτάται και τους κατοίκους της ή να σφάζονται ανελέητα ή να απάγονται αισχρά στην αιχμαλωσία. Γιατί όταν είδε ότι οι εχθροί τον πίεζαν βίαια προς τα πίσω και εισέβαλαν δυναμικά στην Πόλη μέσα από το ρήγμα του τείχους, λένε ότι φώναξε δυνατά κι αυτά ήταν τα τελευταία του λόγια: «Η Πόλη κατακτάται κι εγώ ακόμα ζω;». Και με αυτά τα λόγια, ρίχθηκε μέσα στους εχθρούς και κατασφάχθηκε. Τόσο γενναίος άνδρας ήταν και τόσο καλός προστάτης του κοινού, δυστυχισμένος πάντως σε όλη τη ζωή του και στο τέλος ακόμα πιο δυστυχισμένος...

Reinsch D.R. & Κολοβού Φ., *Κριτοβούλου του Ιμβρίου Ιστορία*, Κανάκη, 2005, σ. 273.

Ένα επεισόδιο από την πολιορκία της Κων/πολης (κείμενο)

Ένα ακόμα επεισόδιο από την πολιορκία της Κων/πολης (ηχητικό)

Η αστάθεια των ανθρωπινων πραγμάτων

ασφυκτική. Η τελική επίθεση εκδηλώθηκε στις 29 Μαΐου. Οι Οθωμανοί διείσδυσαν τελικά στην Πόλη από τα ρήγματα των τειχών και η άμυνα κατέρρευσε. Ο Κωνσταντίνος ΙΑ΄ έπεσε πολεμώντας ηρωικά μαζί με τους στρατιώτες του. Η Κωνσταντινούπολη παραδόθηκε σε τριήμερη λεηλασία.

Λίγα χρόνια αργότερα οι Οθωμανοί κατέλαβαν τα τελευταία βυζαντινά κρατίδια, το Δεσποτάτο του Μυστρά (1460) και την Αυτοκρατορία της Τραπεζούντας (1461). Η Κωνσταντινούπολη έγινε αμέσως η πρωτεύουσα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, που έστρεψε πλέον τις βλέψεις της προς την Κεντρική Ευρώπη. Οι ηγεμόνες της Δύσης γρήγορα συνειδητοποίησαν ότι θα έπρεπε πλέον να αντιμετωπίσουν τον οθωμανικό επεκτατισμό μπροστά στα δικά τους τείχη.

2. Η μετανάστευση των Βυζαντινών λογίων στη Δύση

Ένας σύγχρονος μελετητής αναφέρεται στη μετανάστευση των Βυζαντινών λογίων στη Δύση μετά την Άλωση και στη συμβολή τους στην ευρωπαϊκή πνευματική Αναγέννηση.

... Λίγο μετά την τουρκική κατάκτηση, η Κωνσταντινούπολη έπαψε να αποτελεί κυρίαρχο κέντρο του ελληνόφωνου πολιτισμού. Παρότι και μετά το 1453 μία σημαντική μερίδα του πληθυσμού της πόλης αποτελούνταν από Έλληνες, πολλοί λόγιοι και πνευματικά δημιουργικοί Βυζαντινοί, που ζούσαν ακόμα, μετοίκησαν σε άλλους τόπους... Άλλοι πάλι κατέφυγαν στη Δύση και πολλοί από αυτούς σταδιοδρόμησαν, άλλοι περισσότερο κι άλλοι λιγότερο επιτυχημένα, σε διάφορα μέρη της Δυτικής Ευρώπης, κυρίως στην Ιταλία. Από τους ουμανιστές της Αναγέννησης υπήρχε μεγάλη ζήτηση για άτομα που κατείχαν ακριβώς εκείνη τη γλωσσική και φιλολογική παιδεία που καλλιεργείτο στον λόγιο βυζαντινό κόσμο... Όταν στη Δύση άρχισαν να τυπώνονται βιβλία με ελληνικά κείμενα, αρχαία ή βυζαντινά, εγκαινιάστηκε ένα ευρύτερο πεδίο δράσης γι' αυτούς που εκπροσωπούσαν την παραδοσιακή βυζαντινή λογισύνη...

Rosenqvist J.O., *Η βυζαντινή λογοτεχνία από τον 6ο αιώνα ως την Άλωση της Κωνσταντινούπολης*, Κανάκη, 2008, σσ. 254-255.

2. Μεγάλο κανόνι που χρησιμοποιήθηκε στην πολιορκία της Κωνσταντινούπολης (Αδριανούπολη, Τουρκία). Το πυροβολικό διαδραμάτισε καθοριστικό ρόλο για την τελική έκβαση της πολιορκίας. Πηγή: Shutterstock

Το Βυζάντιο μετά το Βυζάντιο

Στις 29 Μαΐου του 1453 έπεσε η αυλαία της χιλιόχρονης ιστορίας της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, ενός από τα μακροβιότερα κράτη της παγκόσμιας ιστορίας. Το τέλος του βυζαντινού κράτους δεν σήμανε όμως και το τέλος του βυζαντινού πολιτισμού. Οι λόγιοι του Βυζαντίου πήραν τις γνώσεις τους και τα χειρόγρατά τους και μετανάστευσαν στη Δύση, συμβάλλοντας στην αναγέννηση του ενδιαφέροντος για τα κλασικά γράμματα. Πολιτιστικά στοιχεία και σύμβολα του Βυζαντίου επιβίωσαν σε όλους τους ορθόδοξους λαούς των Βαλκανίων και της Ανατολικής Ευρώπης, κυρίως μέσα από την εκκλησιαστική τέχνη και τελετουργία. Η βυζαντινή νομοθεσία και κρατική οργάνωση επηρέασε τα ευρωπαϊκά κράτη και τη διάδοχη Οθωμανική Αυτοκρατορία. Μέσα από τους θρύλους, τις παραδόσεις, τις αντιλήψεις, τις συνήθειες και τη λαϊκή λογοτεχνία, το Βυζάντιο αποτέλεσε έναν από τους σημαντικότερους παράγοντες διαμόρφωσης της νεοελληνικής συνείδησης.

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Ένας μελετητής του Βυζαντίου (N. Iorga) έγραψε ένα βιβλίο με τον τίτλο *Το Βυζάντιο μετά το Βυζάντιο*. Αξιοποιώντας πληροφορίες από το κεφάλαιο που μόλις διαβάσατε και από τα παραθέματα, να εξηγήσετε πώς το Βυζάντιο επιβίωσε μετά την Άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Οθωμανούς (1453).
2. Να συζητήσετε για τις εντυπώσεις και τα συναισθήματα από την Άλωση της Κωνσταντινούπολης που απηχούνται σε ποικίλα κείμενα της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας (βλ. ενδεικτικά: *Θρήνοι της Αλώσεως*, Γ. Βιζυηνού, *Ο τελευταίος Παλαιολόγος*, Κ. Καρυωτάκη, *Μαρμαρωμένη Βασιλιά*, Οδ. Ελύτη, *Θάνατος και Ανάστασις του Κωνσταντίνου Παλαιολόγου* κ.α.)

Γλωσσάρι

Ιουστινιάνης Ιωάννης (Giustiniani Giovanni): Γενουάτης στρατιωτικός που πολέμησε στο πλευρό των Βυζαντινών κατά την πολιορκία της Κωνσταντινούπολης (1453).

Κωνσταντίνος ΙΑ΄ Παλαιολόγος: Ο τελευταίος Βυζαντινός αυτοκράτορας και υπερασπιστής της Κωνσταντινούπολης κατά την πολιορκία του 1453.

Μεχμέτ Β΄ (Πορθητής): Οθωμανός σουλτάνος που κατέλαβε την Κωνσταντινούπολη το 1453.

3. Μία αγέρωχη απάντηση

Ο ιστορικός Μιχαήλ Δούκας μάς μεταφέρει την πρόταση του Μωάμεθ Β΄ για την παράδοση της Πόλης και την απάντηση του Κωνσταντίνου ΙΑ΄ Παλαιολόγου:

«Τι λες; Θέλεις να εγκαταλείψεις την Πόλη και να πας όπου επιθυμείς μαζί με τους άρχοντές σου και τις περιουσίες τους, αφήνοντας τον λαό αβλαβή και από εμάς και από σένα, ή να αντισταθείς και να χάσεις μαζί με τη ζωή και τα υπάρχοντά σου, μαζί και οι δικοί σου άνθρωποι, και ο λαός αφού αιχμαλωτιστεί από τους Τούρκους να διασκορπιστεί σε όλη τη γη;» Ο Βασιλιάς απάντησε μαζί με τη Σύγκλητο: «Εάν θέλεις, όπως έζησαν οι πρόγονοί σου, έτσι και συ να ζήσεις ειρηνικά μαζί μας, (θα χρωστούμε) στον Θεό χάρη... Αλλά η παράδοση της Πόλης δεν είναι ούτε δικό μου δικαίωμα ούτε κάποιου άλλου από τους κατοίκους της. Με κοινή απόφαση όλοι με τη θέλησή μας θα πεθάνουμε και δεν θα λυπηθούμε τη ζωή μας».

μτφρ. από τη συγγραφική ομάδα

N. Τωμαδάκης, *Περί Αλώσεως της Κωνσταντινουπόλεως* (1453), Πουρνάρα, 1993, σ. 60.

Η σύγκριση των δύο Αλώσεων της Κωνσταντινούπολης (κείμενο)

Βυζαντινά μνημεία στη σύγχρονη Ελλάδα

Κ. Καβάφης, Στην Εκκλησία

Τα βυζαντινά οικοδομήματα στη σύγχρονη Κωνσταντινούπολη

Αποτιμητής

Ενότητα 6:

Η εξασθένηση της αυτοκρατορίας

Μετά τον θάνατο του Βασιλείου Β΄, το Βυζάντιο ακολούθησε μία αργή πορεία σταδιακής αποδυνάμωσης. Στο εσωτερικό, η επαρχιακή αριστοκρατία των μεγαλογαιοκτημόνων συγκρούστηκε με τους αξιωματούχους της αυλικής γραφειοκρατίας. Το οριστικό Σχίσμα του 1054 αποξένωσε τη δυτική από την ανατολική Εκκλησία. Οι δύο ήττες του βυζαντινού στρατού από τους Σελτζούκους Τούρκους, στο Ματζικέρτ (1071) και στο Μυριοκέφαλο (1175), αφαίρεσαν από το Βυζάντιο τη ζωτικής σημασίας περιοχή της Μ. Ασίας. Οι αυτοκράτορες της δυναστείας των Κομνηνών είχαν ορισμένες πολιτικές και στρατιωτικές επιτυχίες, με βαρύτατο όμως τίμημα. Βάσισαν τη δύναμή τους στον θεσμό της «πρόνοιας» και γενικότερα στα προνόμια που μοίρασαν απλόχερα στους γαιοκτήμονες, εξαθλιώνοντας έτσι τους μικρούς καλλιεργητές, που αποτελούσαν κάποτε τα φοροδοτικά και στρατιωτικά θεμέλια του κράτους. Παραχώρησαν επίσης εμπορικά προνόμια στις ναυτικές πόλεις της Ιταλίας, υποσκάπτοντας την οικονομία της αυτοκρατορίας. Με την Άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους σταυροφόρους της τέταρτης Σταυροφορίας (1204), το Βυζάντιο διαμελίστηκε και στα εδάφη του ιδρύθηκαν διάφορα ελληνικά και λατινικά κρατίδια. Μετά την ανάκτηση της Κωνσταντινούπολης από τις δυνάμεις του κράτους της Νίκαιας (1261), η αυτοκρατορία ανασυστάθηκε, αλλά δεν ξαναβρήκε ποτέ τον παλαιό ισχυρό εαυτό της. Παρά τις αποσπασματικές προσπάθειες ανασυγκρότησης που έγιναν σε αυτή την ύστερη εποχή, οι αυτοκράτορες της δυναστείας των Παλαιολόγων εναπόθεσαν τις περισσότερες ελπίδες τους στη βοήθεια από τη Δύση, που όμως δεν ήρθε ποτέ με τρόπο αποτελεσματικό. Όταν ο τελευταίος Βυζαντινός αυτοκράτορας, Κωνσταντίνος ΙΑ΄ Παλαιολόγος, έπεσε μαχόμενος πάνω στα τείχη της Κωνσταντινούπολης, στις 29 Μαΐου 1453, το Βυζάντιο έπαψε να υπάρχει ως κρατική οντότητα, άφησε όμως στους μεταγενέστερους σημαντική πολιτιστική και πολιτισμική κληρονομιά.

Αξιοποιώντας τις γνώσεις που αποκτήσατε από τη μελέτη όλης της 6ης ενότητας, να συζητήσετε για τα αίτια της σταδιακής εξασθένησης του Βυζαντίου και να τα τοποθετήσετε σε αξιολογική σειρά. Ποια από αυτά είναι, κατά την άποψή σας, τα σπουδαιότερα;

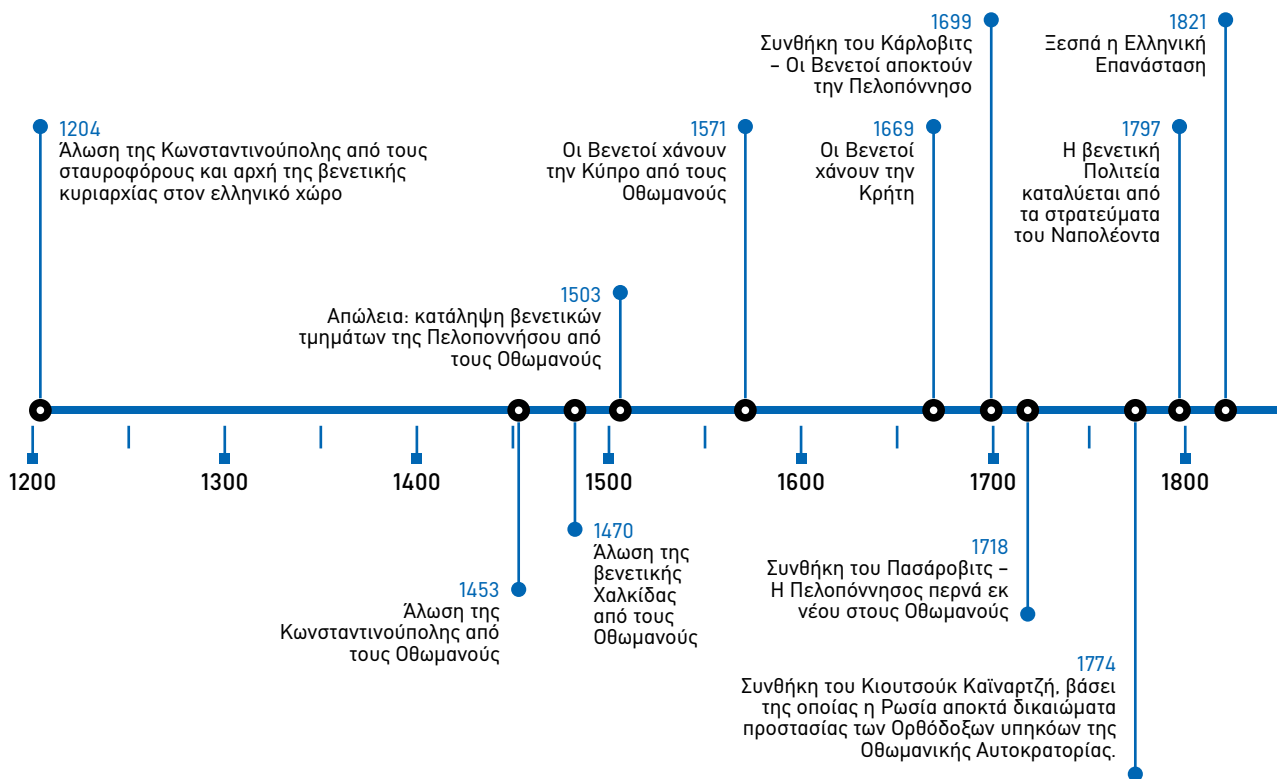
ΕΝΟΤΗΤΑ 7

Ο Ελληνισμός μετά την Άλωση της Κωνσταντινούπολης

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 21

Η οθωμανική και η βενετική κυριαρχία

Η περίοδος της βενετικής και της οθωμανικής κυριαρχίας αποτελεί μέρος της μεσαιωνικής και νεότερης ελληνικής ιστορίας. Πρόκειται για την ιστορία του Ελληνισμού κάτω από δύο ξένους κυρίαρχους, τους Βενετούς και τους Οθωμανούς. Η παρουσία τους στο πέρασμα των αιώνων επηρέασε καθοριστικά την κοινωνία, την οικονομία και τον πολιτισμό του ελληνικού χώρου.

Η βενετική και οθωμανική κυριαρχία στον ελληνικό χώρο αποτελεί μια σημαντική ιστορική περίοδο για την εξέλιξη του νέου ελληνισμού. Η εμπειρία των δύο κυριαρχιών για τους πληθυσμούς του ελληνικού χώρου υπήρξε διαφορετική σε πολλά επίπεδα. Η βενετική κυριαρχία άρχισε το 1204, μετά την Άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους σταυροφόρους, και ολοκληρώθηκε το 1797, όταν η Βενετία κατακτήθηκε από τον Ναπολέοντα. Η Κρήτη, η Κύπρος, τα Ιόνια νησιά, τα Κύθηρα, η Εύβοια, η Πελοπόννησος και κάποια νησιά του Αιγαίου ήταν ορισμένες από τις περιοχές που κατά καιρούς πέρασαν στην κυριαρχία των Βενετών. Τα βενετικά εδάφη δεν είχαν σταθερή έκταση στη διάρκεια των αιώνων, αλλά αυξομειώνονταν με βάση επτά βενετο-οθωμανικούς πολέμους. Η έκτασή τους υπήρξε μικρότερη σε σχέση με την έκταση των υπό οθωμανική κυριαρχία περιοχών. Τυπικά, χρονική αφετηρία της οθωμανικής κυριαρχίας θεωρείται η Άλωση της Κωνσταντινούπολης (1453). Ωστόσο, οι Οθωμανοί είχαν αρχίσει να κατακτούν εδάφη του ελληνικού χώρου πολύ νωρίτερα.

1. Ο Δομήνικος Θεοτοκόπουλος στη Βενετία και την Ισπανία

Ο Θεοτοκόπουλος λοιπόν, όταν έφτασε το 1567 στη Βενετία, δεν ήταν, όπως παρουσιάζεται, ένας απαίδευτος και άγευστος από ιταλική τέχνη μαθητευόμενος ζωγράφος. [...] ήταν ένας ταλαντούχος και καλλιεργημένος νεαρός καλλιτέχνης της επαρχίας, ασκημένος εξίσου καλά στη δυτική και στη βυζαντινή τεχνολογία, επιτυχημένος στη γενέτειρά του και οικονομικά ανεξάρτητος. Στην Ιταλία δεν πήγε για να μαθητεύσει στο εργαστήριο κάποιου ζωγράφου αλλά για να γνωρίσει από κοντά τους μεγάλους Ιταλούς καλλιτέχνες της εποχής του και τα έργα τους, με κύριο στόχο να κατακτήσει την αναγνώριση και τη φήμη.

Παναγιωτάκης Ν., *Η κρητική περίοδος της ζωής του Δομήνικου Θεοτοκόπουλου*, Τροχαλία, 1987, σ. 108.

1. Η Κορώνη της Πελοποννήσου σε βενετικό χάρτη του 1686 (File: Vincenzo Coronelli3.jpg, wikimedia commons).

Η βενετική κυριαρχία

Οι Βενετοί, όταν κυριαρχούσαν σε μία περιοχή, έστελναν Βενετούς **ευγενείς** να τη διοικήσουν και να την οργανώσουν στρατιωτικά και οικονομικά. Στη διοίκηση συμμετείχαν και οι τοπικοί πληθυσμοί, αλλά μόνο όσοι ανήκαν στην ανώτερη κοινωνική τάξη. Οι τοπικοί άρχοντες διαχειρίζονταν αποκλειστικά υποθέσεις του τόπου τους ως μέλη των κοινοτήτων. Πρόκειται για πολυμελή όργανα στα οποία όσοι συμμετείχαν έπρεπε να κατοικούν στην πόλη και, κυρίως, να μην ασκούν επί τρεις γενιές χειρωνακτική τέχνη. Τα μέλη τους ήταν τα μόνα που είχαν το δικαίωμα του εκλέγειν και του εκλέγεσθαι, και συνιστούσαν ένα πολύ μικρό μέρος του γενικού πληθυσμού. Με άλλα λόγια, σε όλες τις βενετικές κτήσεις δημιουργήθηκαν πυρήνες ολιγαρχικών τοπικών αυτοδιοικήσεων.

Η Βενετία, ως καθολική δύναμη, συνδέθηκε με την εγκατάσταση της Καθολικής Εκκλησίας στις περιοχές της κυριαρχίας της. Η κυβέρνησή της δεν είχε ως στόχο τον προσηλυτισμό των ορθόδοξων κατοίκων των κτήσεών της. Ήθελε, κυρίως, να αποτρέψει τις σχέσεις των τοπικών ορθόδοξων Εκκλησιών με το Πατριαρχείο Κωνσταντινούπολης και να διατηρήσει η ίδια τον έλεγχο της λειτουργίας τους. Και επειδή στόχος της ήταν η κοινωνική ειρήνη, ώστε να μη διακόπτονται οι οικονομικές της δραστηριότητες, όταν η Καθολική Εκκλησία δημιουργούσε προβλήματα στην Ορθόδοξη, συνήθως η Βενετία παρενέβαινε για να τα επιλύσει.

2. Οι συντεχνίες

Η συντεχνία [...] περιλαμβάνει όλους εκείνους που εργάζονται στα εργαστήρια του κλάδου. Σε κάθε εργαστήριο εργάζεται ένας αριθμός εργαζομένων με επικεφαλής το μάστορα που είναι το αφεντικό του εργαστηρίου, το άτομο που ελέγχει και συντονίζει την παραγωγή και προώθηση του προϊόντος, αμείβει τους τεχνίτες, και, ταυτόχρονα, ο μόνος από το εργαστήριο που αποτελεί μέλος της συντεχνίας με δικαίωμα συμμετοχής στις αποφάσεις καθώς και με το δικαίωμα του εκλέγειν και εκλέγεσθαι.

Υπό το μάστορα εργάζονται οι καλφάδες, τεχνίτες με επαρκή γνώση της τέχνης τους, και τα τζιράκια [...] που βοηθούν τους καλφάδες και το μάστορα στο έργο τους κάνοντας συνήθως τις κατώτερες και τις πιο κουραστικές δουλειές τους εργαστηρίου [...].

Ευθυμίου Μ., «Οι Συντεχνίες. Η κρατική οργάνωση τεχνών και επαγγελματιών». Στο Β. Παναγιωτόπουλος (επιμ.), *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, 1770-2000*, τ. 2, Ελληνικά Γράμματα, 2003, σ. 329.

Η κοινωνική δομή στις βενετοκρατούμενες περιοχές (κείμενο)

Τα κάστρα των Βενετών και των Φράγκων

2. Το κάστρο της Μεθώνης, μία από τις οχυρές θέσεις των Βενετών στην Πελοπόννησο Πηγή: Shutterstock

3. Τζαμί της περιόδου της Τουρκοκρατίας (τζαμί Τζί-σταράκη, 1759), στην πλατεία Μοναστηρακίου, στην Αθήνα Πηγή: Shutterstock

Ο πρώτος Πατριάρχης μετά την Άλωση

Η Βενετία ως εμπορική δύναμη οργάνωσε την αγροτική παραγωγή με τρόπο που να εξυπηρετεί τα συμφέροντά της, αφήνοντας, ωστόσο, περιθώριο οικονομικής δραστηριοποίησης και σε ντόπιους. Προώθησε την παραγωγή αγροτικών προϊόντων που είχαν ζήτηση στις διεθνείς αγορές (λάδι, κρασί, σταφίδα). Η επιλογή, όμως, αυτή είχε ως συνέπεια το κίνδυνο **σιτοδείας**, καθώς δεν παράγονταν επαρκείς ποσότητες σιτηρών, που αποτελούσαν τη βάση της διατροφής των πληθυσμών.

Η πολύχρονη βενετική παρουσία στον ελληνικό χώρο επηρέασε την παιδεία και τον πολιτισμό. Σχολεία κατώτερης και μέσης βαθμίδας λειτούργησαν στην Κρήτη, στην Κύπρο και στα Ιόνια νησιά. Νέοι εύπορων οικογενειών μπορούσαν να σπουδάσουν στο Πανεπιστήμιο της Πάδοβας. Την περίοδο αυτή, γράφτηκαν ποιητικά και θεατρικά έργα, όπως επίσης και ένα έμμετρο ιπποτικό μυθιστόρημα, ο *Ερωτόκριτος*, που είχαν αναγεννησιακά πρότυπα. Επιπλέον, στην Κρήτη, η βυζαντινή τέχνη δέχτηκε επιδράσεις από τη βενετική και δημιουργήθηκε η λεγόμενη Κρητική Σχολή με σημαντικούς ζωγράφους-εκπροσώπους της. Στην Κρήτη, τον 16ο αιώνα, γεννήθηκε και έκανε τα πρώτα του καλλιτεχνικά βήματα ο μεγάλος ζωγράφος Δομήνικος Θεοτοκόπουλος.

Η οθωμανική κυριαρχία

Ο ελληνικός χώρος υπό την οθωμανική κυριαρχία ήταν ευρύτερος γεωγραφικά και οργανωμένος με τρόπο διαφορετικό σε σύγκριση με τις βενετοκρατούμενες περιοχές. Η κοινωνία χωριζόταν σε μουσουλμάνους και μη μουσουλμάνους. Με βάση το Κοράνι, οι πιστοί μονοθεϊστικών θρησκειών εκτός Ισλάμ, με την καταβολή πρόσθετων φόρων, είχαν δικαίωμα να διατηρήσουν την πίστη τους και την περιουσία τους, αλλά αντιμετωπιζόνταν ως κατώτεροι από τους μουσουλμάνους. Με κριτήριο τη θρησκεία, οι κάτοικοι της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας διαιρούνταν σε ευρείες θρησκευτικές «κοινότητες», τα μιλλέτ (millet). Επικεφαλής του **μιλλέτ** των ορθοδόξων ήταν ο πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως. Η Ορθόδοξη Εκκλησία, εκτός από θρησκευτική, ασκούσε και κοσμική εξουσία, έχοντας ποικίλες **δικαιοδοσίες** επί των ορθοδόξων. Όταν ο Μεχμέτ Β΄ κατέλαβε την Κωνσταντινούπολη, δεν κατήγγησε το Πατριαρχείο, αλλά διόρισε πατριάρχη τον Γεννάδιο Σχολάριο, ο οποίος ως ανθενωτικός διασφάλιζε ότι οι Ορθόδοξοι δεν θα έρχονταν σε συνεννόηση με τη χριστιανική Δύση, ώστε να οργανωθεί σταυροφορία κατά των Τούρκων για την απελευθέρωση της

χριστιανικής Ανατολής. Στόχος του ήταν να εκμεταλλευτεί την προϋπάρχουσα εκκλησιαστική διοικητική οργάνωση ώστε να ελέγξει, να κυβερνήσει και να φορολογήσει ευκολότερα τους ορθόδοξους υπηκόους του. Το Πατριαρχείο από την πλευρά του έδωσε ώθηση στην ελληνική παιδεία τόσο με τη λειτουργία της Πατριαρχικής Σχολής όσο και με εντολές προς τις μητροπόλεις να ιδρύουν σχολεία.

Στις πόλεις και στα χωριά, στη διάρκεια της Τουρκοκρατίας, λειτουργούσαν κοινότητες, πολυμελή δηλαδή όργανα, τα οποία εκπροσωπούσαν τους ορθόδοξους υπηκόους και ασχολούνταν με τη διαχείριση τοπικών ζητημάτων, την κατανομή των φόρων και την άσκηση δικαιοσύνης. Η μορφή των κοινοτήτων δεν ήταν παντού η ίδια, αλλά εξαρτιόταν από τον τρόπο κατάκτησης μιας περιοχής, την τοποθεσία της (ορεινή, πεδινή, νησιωτική), τον αριθμό των κατοίκων της ή την οικονομική της κατάσταση. Επιπλέον, η συμμετοχή των κατοίκων στις κοινότητες άλλοτε ήταν ευρύτερη και άλλοτε συμμετείχε μόνο ένας περιορισμένος αριθμός ατόμων με κριτήριο, κυρίως, οικονομικό. Οι επικεφαλής των κοινοτήτων (προεστοί, δημογέροντες, κοτζαμπάσηδες) ανήκαν σε οικογένειες με κύρος και δύναμη στους μικρούς τους τόπους. Πολλές από αυτές τις οικογένειες πρωτοστάτησαν στην Ελληνική Επανάσταση και αργότερα στο ελληνικό κράτος. Ιδιαίτερη κατηγορία για τον πολιτικό ρόλο που διαδραμάτισαν αποτελούσαν οι **Φαναριώτες**. Πρόκειται για εύπορους άρχοντες, ορθόδοξους χριστιανούς, οι οποίοι λόγω της γλωσσομάθειάς τους έγιναν απαραίτητοι στην οθωμανική διοίκηση. Οι Φαναριώτες υπηρέτησαν ως **μεγάλοι δραγουμάνοι, δραγουμάνοι του Στόλου** και ηγεμόνες της Μολδοβλαχίας. Οι αυλές των ηγεμόνων οργανώθηκαν σύμφωνα με τα ευρωπαϊκά πρότυπα, ενώ υπήρξε σημαντική η συνεισφορά τους στην παιδεία και τη νομοθεσία. Γόνοι ισχυρών φαναριωτικών οικογενειών έδρασαν στην περίοδο της Επανάστασης και με την πολιτική εμπειρία τους επηρέασαν σε μεγάλο βαθμό τις πολιτικές εξελίξεις.

Οι οικονομικές συνθήκες στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, η εμπορική διείσδυση ξένων δυνάμεων στα εδάφη της από τον 16ο αιώνα, αλλά και το πολιτικό και στρατιωτικό πλαίσιο δημιούργησαν τις προϋποθέσεις για τη συμμετοχή πολυάριθμων ορθόδοξων υπηκόων της στο εμπόριο με επιτυχία. Παράλληλα, αρκετοί από τους Έλληνες της Διασποράς, εκείνοι δηλαδή που είχαν εγκατασταθεί μόνιμα σε μεγάλες πόλεις της Κεντρικής και της Δυτικής Ευρώπης (Βενετία, Βιέννη, Τεργέστη, κ.α.), ανέπτυξαν τις οικονομικές τους δραστηριότητες, εμπορευόμενοι με τον τουρκοκρατούμενο ελληνικό χώρο.

4. Κάτοψη της πόλης της Κέρκυρας κατά τη βενετική περίοδο. Βενετικό Κρατικό Αρχείο

Γεια σου χαρά σου Βενετιά...
(ηχητικό)

Το Πατριαρχείο και η οθωμανική εξουσία (κείμενο)

Οι ελληνικές κοινότητες στην Τουρκοκρατία (κείμενο)

Συγχρόνως, η καλλιέργεια αγροτικών προϊόντων με ζήτηση στις διεθνείς αγορές (π.χ. σταφίδα, βαμβάκι, καπνός κ.ά.), εκτός από το εμπόριο ευνόησε και τη βιοτεχνία και ιδιαίτερα την υφαντουργία. Οι τεχνίτες και οι επαγγελματίες μιας περιοχής που ανήκαν στον ίδιο κλάδο ήταν οργανωμένοι σε **συντεχνίες**. Έτσι, διασφαλιζόταν η ποιότητα των προϊόντων, η σταθερότητα των τιμών, και διευκολυνόταν η εποπτεία της δραστηριότητάς τους από τις οθωμανικές αρχές. Ο τομέας της βιοτεχνίας αναπτύχθηκε σημαντικά, με ορισμένα προϊόντα να γίνονται περιζήτητα στις αγορές της Δύσης, όπως τα κόκκινα νήματα που παράγονταν στα Αμπελάκια της Θεσσαλίας.

Η οικονομική ανάπτυξη αποτυπώθηκε στην ανάπτυξη της παιδείας. Έμποροι και εύρωστες οικονομικά κοινότητες ίδρυσαν σημαντικά σχολεία σε όλη την έκταση του ελληνικού χώρου. Τον 18ο και στις αρχές του 19ου αιώνα, στα Γιάννενα, στις Μηλιές Πηλίου, στη Σμύρνη, στις Κυδωνίες και στη Χίο λειτούργησαν σημαντικές **νεωτερικές σχολές**. Παράλληλα, ελληνικές σχολές λειτούργησαν και εκτός του ελληνικού χώρου, στη Βενετία, στη Βιέννη και στην Τεργέστη. Οι τελευταίες δεκαετίες του 18ου αιώνα και οι πρώτες του 19ου υπήρξαν ιδιαίτερα γόνιμες πνευματικά. Οι ιδέες του κινήματος του **Διαφωτισμού** έφτασαν στον ελληνικό χώρο, κυρίως, μέσω των εμπορών. Έργα Ελλήνων και ξένων διαφωτιστών τυπώνονταν στα τυπογραφεία της Ευρώπης και κυκλοφορούσαν στον ελληνικό χώρο. Ο Ρήγας Φεραίος, ο Ευγένιος Βούλγαρης, ο Αδαμάντιος Κοραής συγκαταλέγονται μεταξύ των κορυφαίων εκπροσώπων του Νεοελληνικού Διαφωτισμού.

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Να συζητήσετε στην τάξη τον κοσμικό ρόλο της Ορθόδοξης Εκκλησίας στη διάρκεια της οθωμανικής κυριαρχίας.
2. Να αναζητήσετε πληροφορίες και να παρουσιάσετε στην τάξη την πορεία του Δομήνικου Θεοτοκόπουλου από τη βενετική Κρήτη έως το Τολέδο της Ισπανίας.
3. Να συγκρίνετε την κοινωνική οργάνωση στις περιοχές του ελληνικού χώρου που βρίσκονταν υπό βενετική και οθωμανική κυριαρχία.

Γλωσσάρι

Διαφωτισμός: Πνευματικό κίνημα του 18ου αιώνα.

Δικαιοδοσία: Η εξουσία που δίνεται βάσει νόμων σε κάποιο άτομο ή φορέα για να κρίνει μια υπόθεση ή ένα ζήτημα.

Δραγουμάνος του Στόλου: Αξιωματούχος, διερμηνέας που συνόδευε τον οθωμανικό στόλο όταν περιόδευε στα νησιά του Αιγαίου.

Ευγενής: Μέλος ανώτερης κοινωνικής τάξης με κληρονομικά δικαιώματα.

Μεγάλος δραγουμάνος: Αξιωματούχος, επικεφαλής των διερμηνέων της οθωμανικής κυβέρνησης, με ιδιαίτερες αρμοδιότητες στις σχέσεις της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας με άλλα κράτη.

Μολδοβλαχία: Μολδαβία και Βλαχία. Ημιαυτόνομες βαλκανικές επαρχίες οι οποίες στη διάρκεια του 18ου αιώνα και στις αρχές του 19ου κυβερνήθηκαν από Φαναριώτες.

Νεωτερικές σχολές: Σχολεία όπου διδάσκονταν και οι φυσικές επιστήμες και εφαρμόζονταν σύγχρονες διδακτικές μέθοδοι.

Σιτοδεία: Η έλλειψη σιτηρών.

Συντεχνία: Η ένωση επαγγελματιών του ίδιου κλάδου.

Φαναριώτες: Εύποροι ελληνόφωνοι ορθόδοξοι χριστιανοί που κατοικούσαν στη συνοικία Φανάρι, κοντά στο Πατριαρχείο της Κωνσταντινούπολης. Λόγω της γλωσσομάθειάς τους υπηρετούσαν σε υψηλές θέσεις της οθωμανικής διοίκησης.

Τι γνωρίζω για τη βενετική και οθωμανική κυριαρχία; (άσκηση)

Αποτιμητής

Ενότητα 7:

Ο Ελληνισμός μετά την Άλωση της Κωνσταντινούπολης

Για τον Ελληνισμό, η εμπειρία της βενετικής κυριαρχίας διέφερε από αυτή της οθωμανικής. Οι Βενετοί διοίκησαν τα εδάφη που είχαν καταλάβει μέσω ενός συστήματος ολιγαρχικών τοπικών αυτοδιοικήσεων. Βασική τους επιδίωξη ήταν η διατήρηση της κοινωνικής ειρήνης προς όφελος των οικονομικών δραστηριοτήτων. Οι ιδιαίτερες συνθήκες που προέκυψαν από τη συνύπαρξη Βενετών και Ελλήνων επέτρεψαν την ανάπτυξη των γραμμάτων και των τεχνών. Από την άλλη πλευρά, η οθωμανική εξουσία στηρίχθηκε στο σύστημα των θρησκευτικών κοινοτήτων (μιλλέτ) και εκμεταλλεύτηκε τις δομές της Εκκλησίας, για να ελέγξει τους ορθόδοξους πληθυσμούς. Παραχώρησε στις ελληνόφωνες κοινότητες κατά περίπτωση σχετική αυτονομία, καθιστώντας υπόλογους προς την οθωμανική διοίκηση τους «προεστούς». Μέσα στις συνθήκες της οθωμανικής κυριαρχίας, οι Έλληνες εκμεταλλεύτηκαν τις ιστορικές συγκυρίες για την άνθιση του εμπορίου, την ανάπτυξη της εκπαίδευσης, την ανάρρηση σε υψηλά αξιώματα του οθωμανικού κράτους (Φαναριώτες) και τη "μετακένωση" (μεταφορά) των ιδεών του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού στον ελληνικό χώρο.

ΕΝΟΤΗΤΑ 8

Η καθημερινή ζωή στο Βυζάντιο

Κεφάλαιο 22

Η καθημερινή ζωή στο Βυζάντιο

Για να ανασυνθέσουμε και να κατανοήσουμε μια ιστορική περίοδο, δεν αρκεί να μελετήσουμε μόνο τα μεγάλα πολιτικά και στρατιωτικά γεγονότα, αλλά να στρέψουμε το βλέμμα μας και στην «ιστορία της καθημερινής ζωής». Στο κεφάλαιο αυτό δίνεται ένα περίγραμμα του κύκλου της ζωής και της καθημερινότητας των ανθρώπων στο Βυζάντιο, που παρουσιάζουν σημαντικές διαφορές αλλά και ενδιαφέρουσες ομοιότητες με τις σημερινές συνθήκες διαβίωσης.

Ο κύκλος της ζωής και η καθημερινότητα των ανθρώπων στο Βυζάντιο παρουσιάζουν σημαντικές διαφορές αλλά και ενδιαφέρουσες ομοιότητες με τις σημερινές συνθήκες διαβίωσης. Πρώτα απ' όλα, η ζωή ενός μέσου ανθρώπου ήταν πολύ πιο σύντομη απ' ό,τι σήμερα. Η παιδική θνησιμότητα, οι επιδημίες, τα πολεμικά γεγονότα και οι φυσικές καταστροφές περιόριζαν τη διάρκειά της. Η μέτρηση του ίδιου του χρόνου γινόταν με διαφορετικό τρόπο, καθώς οι Βυζαντινοί χρησιμοποιούσαν

Κατηγορίες οικογενειακών ονομάτων (επιθέτων) στο ύστερο Βυζάντιο

1. Ο αυτοκράτορας Βασίλειος Α΄ παραθέτει γεύμα. Ιωάννη Σκυλίτζη *Σύνοψις Ἱστοριῶν*, χειρόγραφο 12ου αι., Εθνική Βιβλιοθήκη, Μαδρίτη, Ισπανία.

ένα σύστημα με βάση τη στιγμή της δημιουργίας του κόσμου, την οποία τοποθετούσαν στο 5508 π.Χ. Έτσι, για παράδειγμα, το έτος 1000, ήταν για εκείνους το 6508.

Η γέννηση ήταν ο πρώτος σταθμός στη ζωή ενός ανθρώπου. Οι Βυζαντινοί αποκτούσαν πολλά παιδιά, αλλά υπολογίζεται ότι μόνο τα μισά από αυτά περνούσαν το πέμπτο έτος της ηλικίας τους, λόγω των ασθενειών και της ελλιπούς διατροφής. Τα πρώτα χρόνια κυλούσαν με παιχνίδια, όπως πήλινες κούκλες, που έχουν βρεθεί σε παιδικούς τάφους. Στην ηλικία των 6-7 ετών, τα αγόρια πήγαιναν στο σχολείο ή άρχιζαν την εκπαίδευσή τους στο σπίτι. Τα κορίτσια διδάσκονταν τα βασικά γράμματα στο σπίτι, εάν φρόντιζαν γι' αυτό οι γονείς τους. Ωστόσο, πολλά παιδιά –κυρίως όσα δεν ζούσαν σε πόλεις– παρέμεναν αναλφάβητα.

Τα σπίτια των Βυζαντινών διέφεραν ανάλογα με την κοινωνική τους θέση και την περιοχή όπου κατοικούσαν. Στην Κωνσταντινούπολη υπήρχαν πολυτελή μέγαρα για τις ανώτερες τάξεις και ανάκτορα για την αυτοκρατορική οικογένεια και τους αξιωματούχους της αυλής. Οι περισσότεροι Κωνσταντινουπολίτες ζούσαν σε ξύλινες κατοικίες, χωρίς μεγάλες ανέσεις. Για την ατομική τους καθαριότητα χρησιμοποιούσαν δημόσια λουτρά. Στις μικρότερες πόλεις, όπως η Θήβα και η Κόρινθος, τα σπίτια διέθεταν αρκετά δωμάτια γύρω από μια εσωτερική αυλή. Στα χωριά, οι κατοικίες των αγροτών αποτελούνταν συνήθως από ένα μόνο δωμάτιο.

Μέσα στα σπίτια γινόταν η ετοιμασία του φαγητού. Πολλά από τα τρόφιμα που χρησιμοποιούνται σήμερα –οι πατάτες, οι ντομάτες, το καλαμπόκι– ήταν άγνωστα στο Βυζάντιο. Η διατροφή βασιζόταν στο κρέας, στο ψάρι, στα γαλακτοκομικά προϊόντα, τα όσπρια και τα λαχανικά. Στη μαγειρική ήταν ιδιαίτερα αγαπητές οι σάλτσες, για τις οποίες υπήρχαν ειδικά σκεύη. Οι κατώτερες κοινωνικές τάξεις δεν μπορούσαν να έχουν πρόσβαση σε όλα αυτά τα αγαθά. Επιστημονικές αναλύσεις σε σκελετούς ανθρώπων της

1. Ένα παιδί στις αρχές του 10ου αιώνα

Ο Λουκάς [...] ενώ ακόμα βρισκόταν στην πρώτη του ηλικία και ήταν μικρό παιδί, δεν έκανε τίποτε απ' αυτά που συνηθίζουν τα παιδιά. Διότι για μέν τα παιδιά πολύ αγαπητό και ευχάριστο πράγμα είναι τα παιχνίδια, τα γέλια, οι παιδιές, οι άτακτες κινήσεις, οι δρόμοι. Στον Λουκά όμως τίποτε τέτοιο δεν ήταν αρεστό, παρά μόνο η ηρεμία, η γαλήνη, το κόσμιο ήθος και γενικά οι εκδηλώσεις που ταιριάζουν στην πρεσβυτική ηλικία. Κοντά στα άλλα ευχάριστα από τα οποία απείχε, δεν γευόταν ούτε οπωρικά, πράγμα που μπορούσε κανείς να μην το πιστέψει, γνωρίζοντας ότι τα φρούτα είναι για τα παιδιά από τις πιο εύγευστες τροφές... Από την παιδική του ηλικία, αρνήθηκε να τρώει όχι μόνο κρέας, αλλά και τυρί και αυγό [...] Ζούσε λοιπόν με ψωμί κριθαρένιο, νερό, λαχανικά, και με όσπρια της εποχής. Σοφιανού Δ. Ζ. (επιμ.), *Ο βίος του Οσίου Λουκά του Στειριώτη*, Ακρίτας, σσ. 75-76.

2. Χρυσό δαχτυλίδι γάμου, του 6ου αιώνα. Βαλτιμόρη, Walters Art Gallery.

εποχής έχουν δείξει ότι η διατροφή τους ήταν πολύ φτωχική, ακόμα και σε βασικά αγαθά όπως το γάλα.

Όταν ένα παιδί έμπαινε στην εφηβεία, μπορούσε να παντρευτεί. Η ηλικία γάμου δεν έπρεπε να είναι μικρότερη από τα 14 χρόνια για τον άνδρα και τα 12 για τη γυναίκα. Την επιλογή του συζύγου έκανε ο πατέρας της νύφης. Στην τελετή του γάμου, το ζευγάρι φορούσε στέφανα και αντάλλαζε δαχτυλίδια. Ακολουθούσε γιορτή που μπορεί να κρατούσε για μερικές μέρες. Η νομοθεσία προστάτευε την οικογενειακή ζωή και ιδιαίτερα τις γυναίκες που έχαναν τους συζύγους τους.

Η θέση του άντρα και της γυναίκας δεν ήταν ίδια. Σε πολλές επιγραφές που έχουν σωθεί από αυτή την εποχή και αναφέρονται σε δωρεές που έκανε μια οικογένεια στην εκκλησία, αναφέρεται μόνο το όνομα του άνδρα, ενώ εκείνο της γυναίκας παραλείπεται. Οι γυναίκες περνούσαν μεγάλο μέρος της ζωής τους στο σπίτι, όπου ασχολούνταν με την προετοιμασία του φαγητού, το ράψιμο των ρούχων της οικογένειας και όλο το νοικοκυριό. Στις αγροτικές περιοχές συμμετείχαν επίσης σε πολλές εργασίες στην ύπαιθρο. Παρά τις ανισότητες, οι γυναίκες έπαιζαν σημαντικό ρόλο, ιδίως στις ανώτερες τάξεις, όπου μπορούσαν να αποκτήσουν σημαντική μόρφωση. Η αγορά ήταν βασικό στοιχείο στη ζωή των Βυζαντινών. Εκεί προμηθεύονταν τρόφιμα και άλλα αγαθά, όπως κεραμικά σκεύη, μεταλλικά εργαλεία, κοσμήματα κ.ά. Στις καθημερινές αγορές υπήρχαν φρέσκα λαχανικά, φρούτα και ψάρια, εφόσον η πόλη βρισκόταν κοντά στη θάλασσα. Σε μεγάλες αγορές που γίνονταν μία φορά τον χρόνο με την ευκαιρία κάποιας γιορτής –π.χ. η της πανήγυρης του Αγίου Δημητρίου στη Θεσσαλονίκη– μπορούσαν να αγοράσουν ζώα ή αντικείμενα που έφερναν έμποροι από το εξωτερικό. Οι συναλλαγές γίνονταν με νομίσματα, χρυσά, αργυρά και χάλκινα. Τα χάλκινα ήταν αυτά που χρησιμοποιούνταν πιο πολύ στις απλές, καθημερινές αγορές.

2. Τα σπίτια στην Αθήνα τον 11ο και 12ο αιώνα

Τα σπίτια αυτά ήταν κατασκευασμένα με ευτελή υλικά, συχνά σε δύο ή τρεις διαφορετικές χρονικά φάσεις, με λίγα δωμάτια γύρω από μικρή τετράπλευρη και ακανόνιστου σχήματος αυλή και με υπόγειους αποθηκευτικούς χώρους, στο έδαφος των οποίων ήταν χωμένα μεγάλα πιθάρια για να φυλάσσονται τα αγροτικά προϊόντα. Από τα περιορισμένα όμως σωζόμενα στοιχεία –λόγω της ευτελούς κατασκευής όλα όσα έχουν βρεθεί έως τώρα είναι τοίχοι σε ελάχιστο ύψος, θεμέλια τοίχων, δάπεδα από χώμα πατημένο και ίχνη από σκάλες, τα οποία ανήκουν στα υπόγεια των σπιτιών, δηλαδή στις αποθήκες– δεν είναι εφικτή η αναπαράσταση του ορόφου τους, όπου βρίσκονταν οι χώροι της καθημερινής ζωής της οικογένειας.

Πανσελήνου Ν., *Η βυζαντινή Αθήνα*, Δήμος Αθηναίων, 2004, σσ. 43-44.

3. Κεραμικό πινάκιο (πίατο) του 12ου αιώνα. Κλίβελαντ, Μουσείο Τεχνών.

Οι Βυζαντινοί αγαπούσαν τα θεάματα και τις διασκεδάσεις. Στην Κωνσταντινούπολη συγκεντρώνονταν στον ιππόδρομο για να παρακολουθήσουν αρματοδρομίες και διάφορες τελετές. Γύρω από τον ιππόδρομο μαζεύονταν μουσικοί, ακροβάτες, μίμοι και μικροπωλητές, δημιουργώντας μια πολύ ζωντανή ατμόσφαιρα. Οι μεγάλες γιορτές της Εκκλησίας συνοδεύονταν από πανηγύρια με πολλή μουσική και χορούς. Οι άνδρες των ανώτερων τάξεων διασκεδάζαν επίσης παίζοντας το **τζυκάνιον**, ένα άθλημα παρόμοιο με το πόλο με άλογα, για το οποίο υπήρχαν γήπεδα σε πολλές μεγάλες πόλεις. Ιδιαίτερα αγαπητή διασκέδαση ήταν επίσης το κυνήγι, με το οποίο ασχολήθηκαν με πάθος ακόμα και αυτοκράτορες. Στα μεγάλα βασιλικά κυνήγια τα θηράματα ήταν άγρια ζώα, όπως ελάφια ή αρκούδες. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο Βασίλειος Α΄ και ο Ιωάννης Β΄ Κομνηνός πέθαναν έπειτα από ατυχήματα στη διάρκεια κυνηγιών. Για τους απλούς ανθρώπους, πέρα από τη διασκέδαση, το κυνήγι ήταν μία δυνατότητα να συμπληρώσουν την καθημερινή διατροφή τους.

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Ποιες ομοιότητες και διαφορές εντοπίζετε ανάμεσα στους έφηβους της βυζαντινής και της σημερινής εποχής;
2. Ποιες ήταν οι αγαπημένες διασκεδάσεις των Βυζαντινών;
3. Η πηγή 3 τι φανερώνει για τις ιατρικές αντιλήψεις της εποχής; Ποιες εναλλακτικές λύσεις προτείνονται και γιατί;

Γλωσσάρι

Τζυκάνιον: Δημοφιλές άθλημα στο οποίο συμμετείχαν δύο ομάδες ιππέων. Παιζόταν σε ειδικούς χώρους σαν γήπεδα, που ονομάζονταν τζυκανιστήρια.

Η διατροφή των Βυζαντινών 1

Η διατροφή των Βυζαντινών 2

3. Συμβουλές του πατέρα προς τον υιό

Μια ενδιαφέρουσα πτυχή της καθημερινής ζωής των Βυζαντινών φαίνεται στο παρακάτω απόσπασμα από το *Στρατηγικόν του Κεκαυμένου*, ένα έργο του 11ου αιώνα.

...Να εύχεσαι να μην πέσεις στα χέρια γιατρού, όσο ικανός κι αν είναι. Είναι βέβαιο ότι θα σου δώσει ακατάλληλη συνταγή. Αν η αρρώστια σου δεν είναι σοβαρή, θα τη μεγαλοποιήσει και θα ισχυριστεί ότι χρειάζεσαι ακριβά φάρμακα. Εγώ όμως θα σε γιατρέψω, θα σου πει. Αν του δώσεις λεφτά, θα ισχυριστεί ότι δεν φτάνουν για τα φάρμακα και τότε θα εισπράξει κι άλλα λεφτά. Και επειδή θέλει να σε αρμέξει, θα σου συνιστά φαγητά που δεν πρέπει να τα τρως, και έτσι θα φουντώσει η αρρώστια σου. Κατόπιν θα εξακολουθήσει να σε κουράρει και να οξύνει τους πόνους σου [...]. Αν λοιπόν δεν θέλεις να πέσεις στα χέρια των γιατρών, τότε να τρως χορταστικά για μεσημέρι και με εγκράτεια για βράδυ, ώστε να μην έχεις βαρυστομαχιά. Κι αν είσαι πραγματικά άρρωστος, κάνε νηστεία και θα γιατρευτείς χωρίς γιατρό...

Beck. H.G., *Η Βυζαντινή Χιλιετία*, μτφρ. Δ. Κούρτοβικ, MIET, Αθήνα 1990, σσ. 446-7.

Η Βυζαντινή ώρα (γλωσσάρι)

Τι γνωρίζω για την καθημερινή ζωή στο Βυζάντιο; (άσκηση)

Το βυζαντινό σχολείο

Αποτιμητής

Ενότητα 8:

Η καθημερινή ζωή στο Βυζάντιο

Από τα ευρήματα της αρχαιολογικής σκαπάνης και από τις πληροφορίες που μας παρέχουν οι ιστορικές πηγές, μπορούμε να ανασυνθέσουμε την καθημερινή ζωή των Βυζαντινών σε διάφορες εκφάνσεις: διατροφή, κατοικία, διασκέδαση, εκπαίδευση, οικονομικές συναλλαγές κ.ά. Ο βίος του μέσου Βυζαντινού ανθρώπου ήταν γενικά φτωχικός, υπήρχαν όμως σημαντικές διαφορές και ανισότητες μεταξύ πλουσίων και φτωχών, μεταξύ ανδρών και γυναικών, αλλά και μεταξύ των Κωνσταντινουπολιτών και των κατοίκων των επαρχιών της αυτοκρατορίας.

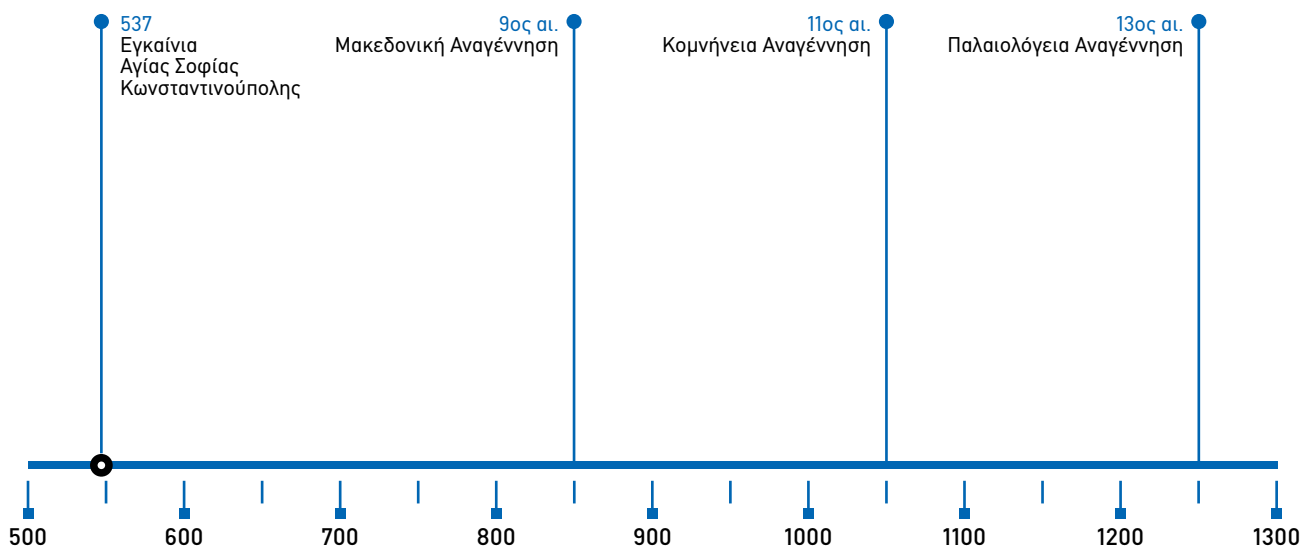
ΕΝΟΤΗΤΑ 9

Γράμματα, τέχνες και επιστήμες στο Βυζάντιο

Κεφάλαιο 23

Γράμματα, τέχνες και επιστήμες στο Βυζάντιο

Στη χιλιόχρονη ιστορία του το Βυζάντιο γνώρισε διάφορες πολιτιστικές «αναγεννήσεις». Σε αυτό το κεφάλαιο γίνεται λόγος για τα κύρια χαρακτηριστικά της λογοτεχνικής και καλλιτεχνικής παραγωγής και της καλλιέργειας των επιστημών στο Βυζάντιο. Είναι αξιοσημείωτο ότι, ακόμα και κατά την ύστερη περίοδο της ιστορίας του, όταν ήταν πλέον ορατά τα σημάδια της οικονομικής και πολιτικής εξασθένησης, το Βυζάντιο δεν έπαυσε να είναι φορέας ενός λαμπρού πολιτισμού.

Στη διάρκεια της μακράς ζωής της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, γεννήθηκε και αναπτύχθηκε ένας νέος πολιτισμός, ο βυζαντινός, ο οποίος γνώρισε περιόδους μεγάλης ακμής. Ο πολιτισμός αυτός εμπνεύστηκε σε πολλές πτυχές του από εκείνον της αρχαιότητας, με την οποία δεν έπαψε ποτέ να «συνομιλεί», ενώ δανείστηκε στοιχεία από γειτονικούς λαούς, όπως οι Πέρσες και οι Άραβες. Οι Βυζαντινοί ήταν αυτοί που διαφύλαξαν το μεγαλύτερο μέρος της αρχαίας γνώσης και τα σημαντικότερα έργα της κλασικής γραμματείας και επιστήμης, τα οποία μελέτησαν συστηματικά. Παράλληλα, δημιούργησαν τη δική τους λογοτεχνία και τέχνη, και καλλιέργησαν συγκεκριμένα επιστημονικά πεδία.

Τα βυζαντινά γράμματα

Η βυζαντινή **γραμματεία** εντυπωσιάζει με τον όγκο και την ποικιλία της. Με κριτήριο το περιεχόμενο, χωρίζεται σε «εκκλησιαστική» και «κοσμική» (ή θύραθεν), και με κριτήριο τη γλώσσα χωρίζεται σε «λόγια» και «δημώδη». Τα λόγια κείμενα είναι γραμμένα σε γλώσσα που προσπαθεί να μιμηθεί τους αρχαίους Έλληνες κλασικούς συγγραφείς, ενώ τα δημώδη κείμενα σε γλώσσα που πλησιάζει την «καθομιλουμένη», δηλ. την καθημερινή γλώσσα του λαού.

Στα βυζαντινά γράμματα, τα κύρια είδη που αναπτύχθηκαν ήταν η ποίηση και η ιστοριογραφία. Η ποίηση υπήρξε κατά ένα μεγάλο μέρος της θρησκευτική και χρησιμοποιήθηκε στους ύμνους της Εκκλησίας. Σπουδαίοι εκπρόσωποι αυτής της κατηγορίας ήταν οι **υμνογράφοι** Ρωμανός ο Μελωδός, ο Ανδρέας Κρήτης και ο Ιωάννης Δαμασκηνός από τη Συρία, ενώ υπήρξαν και γυναίκες ποιήτριες, όπως η μοναχή Κασσιανή. Στη μη εκκλησιαστική ποίηση έγινε ιδιαίτερα δημοφιλές το **επίγραμμα**, ένα είδος σύντομου έμμετρου ποιήματος με αρχαιοπρεπές ύφος, το οποίο αναφερόταν σε ποικίλα θέματα. Την εποχή των Κομνηνών έγινε ιδιαίτερα δημοφιλής ο ποιητής Θεόδωρος Πρόδρομος, που συνέθετε έργα για την αυτοκρατορική αυλή και άλλα με πιο προσωπικό χαρακτήρα και θέματα από την καθημερινή ζωή. Αντίστοιχα διάσημος έγινε στα χρόνια των Παλαιολόγων ο Μανουήλ Φιλής.

ΤΑ ΕΙΔΗ ΤΗΣ ΚΟΣΜΙΚΗΣ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑΣ ΤΩΝ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ

Η ΛΟΓΙΑ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ	Φιλοσοφία, Ρητορική, Επιστολογραφία, Γεωγραφία, Ιστοριογραφία - Χρονογραφία, Φιλολογία, Ποίηση, Μουσική Θεωρία, Μαθηματικά - Αστρονομία, Φυσικές Επιστήμες, Ιατρική, Πολεμική Τέχνη, Δίκαιο
Η ΔΗΜΩΔΗΣ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ	Πολιτική Σάτιρα, Επικά Τραγούδια - Διγενής Ακρίτας, Πτωχοπροδρομικά, Υστεροβυζαντινό Μυθιστόρημα, Χρονικά, Ιστορικά Τραγούδια και Θρήνοι, Ερωτική Ποίηση, Θρησκευτική και Ηθική Ποίηση

1. Η βυζαντινή λογοτεχνία σήμερα

Θα ήταν άδικο να κρίνουμε τη βυζαντινή λογοτεχνία με κριτήριο την αισθητική απόλαυση που προκαλεί στον σύγχρονο αναγνώστη. Αν δεν μας συναρπάζει ή δεν μας συγκινεί, αυτό οφείλεται κατά μέγα μέρος στο ότι οι λογοτεχνικές μας προτιμήσεις είναι διαμετρικά αντίθετες από τις προτιμήσεις των καλλιεργημένων Βυζαντινών.

Mango C., *Βυζάντιο, Η αυτοκρατορία της Νέας Ρώμης*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1990, σ. 276.

1. Ένας Βυζαντινός συγγράφει: απεικόνιση του απόστολου Λουκά, με τη μορφή ενός ανθρώπου των γραμμάτων που εργάζεται στο γραφείο του. Εικονογραφημένο Ευαγγέλιο από την Κωνσταντινούπολη, τέλη του 13ου αιώνα. Καλιφόρνια, Μουσείο Getty.

Βλ. H. Hunger, *Βυζαντινή Λογοτεχνία*, τ. Α'-Γ', μφρ. Λ.Γ. Μπενάκη κ.α., ΜΙΕΤ, Αθήνα 1987-1994
G. Beck, *Ιστορία της Βυζαντινής Δημώδους Λογοτεχνίας*, μφρ. N. Eideneier, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1988.

Με αφετηρία τους μεγάλους ιστορικούς της Αρχαιότητας, η ιστοριογραφία απέκτησε σημαντική λογοτεχνική αξία, καθώς πολλοί συγγραφείς αφηγούνταν τα ιστορικά γεγονότα με περρίτεχνη γλώσσα. Ανάμεσά τους ξεχωρίζει ο Μιχαήλ Ψελλός, συγγραφέας της *Χρονογραφίας*, ο οποίος πρωταγωνίστησε σε πολλά από τα συμβάντα του 11ου αιώνα που εξιστορεί. Σημαντικοί επίσης ιστοριογράφοι ήταν ο Προκόπιος (6ος αιώνας) και ο Γεώργιος Ακροπολίτης (13ος αιώνας). Η μόνη γυναίκα ιστορικός, η Άννα Κομνηνή, κατέγραψε τον βίο του πατέρα της Αλεξίου Α΄ Κομνηνού, έχοντας ως πρότυπο τον αρχαίο ιστορικό Ξενοφώντα. Άλλα δημοφιλή λογοτεχνικά είδη των Βυζαντινών ήταν οι επίσημοι λόγοι (*ρητορική*) και οι επιστολές (*επιστολογραφία*).

Εκτός από τη λογοτεχνία των μορφωμένων κύκλων, το αναγνωστικό κοινό της εποχής αγαπούσε να διαβάσει βίους αγίων. Ιδιαίτερα δημοφιλές ήταν το Μηνολόγιο του Συμεών Μεταφραστή (10ος αιώνας), που συγκέντρωσε και επεξεργάστηκε γλωσσικά 148 βίους αγίων. Δημοφιλείς ήταν επίσης οι αφηγήσεις προσώπων όπως ο Μέγας Αλέξανδρος και ο Διγενής Ακρίτας, και μυθιστορήματα με ιστορίες αγάπης – τα τελευταία από

2. Ένα απόσπασμα βυζαντινής φιλοσοφίας

Ο Νικήτας Σηθάτος, φιλόσοφος και θεολόγος του 11ου αιώνα, γράφει για την ψυχή στο έργο του «Περί Ψυχής». ...Όπως λοιπόν έχει ήδη λεχθεί, γνωρίσματα του λογικού μέρους της ψυχής είναι το διανοητικό, η ικανότητα κατανόησης των όντων, η φιλοσοφική διάθεση και ο στοχασμός, η νοερή αίσθηση, η ικανότητα κατανόησης των υπεραισθητών πραγμάτων, οι γενικές αρετές, οι επιστήμες, οι τρόποι χρησιμοποίησης των μέσων, η βουλευτική ικανότητα, η ικανότητα ελεύθερης επιλογής και η μνήμη. Αντίθετα, η φαντασία και οι αισθήσεις του σώματος είναι χαρακτηριστικά του αλογότερου μέρους της ψυχής. Από αυτά άλλα τα διατηρεί και τα μεταφέρει και όταν αναχωρήσει από το σώμα και φύγει από την παρούσα ζωή, αλλά όμως όχι...

Κατσαρός Β. κ.ά., *Νικήτας Σηθάτος Περί Ψυχής*, εκδ. Ζήτηρος, Θεσσαλονίκη 2006, σσ. 151-153.

Νουθετητικός λόγος Κεκαυμένου

Βυζαντινοί ναοί της Θεσσαλονίκης

2. Ο Χριστός σε ψηφιδωτό που φιλοτεκνήθηκε στην Αγία Σοφία της Κωνσταντινούπολης, μετά την ανάκτηση της πόλης από τους σταυροφόρους το 1261. Πηγή: Shutterstock

επίδραση της λογοτεχνίας της Δυτικής Ευρώπης. Πολλά από αυτά τα κείμενα –έμμετρα ή πεζά– ήταν γραμμένα στη **δημώδη γλώσσα**, δηλαδή στην καθομιλουμένη της εποχής, που ήταν πιο κατανοητή στον καθημερινό άνθρωπο.

Η βυζαντινή τέχνη

Η βυζαντινή τέχνη έχει μία ιδιαίτερη ταυτότητα που την καθιστά ξεχωριστή. Η πιο αναγνωρίσιμη δημιουργία της είναι οι εικόνες, οι οποίες διαφέρουν από κάθε άλλο έργο που απεικονίζει μια ιερή μορφή, εξαιτίας της τεχνοτροπίας τους. Η βυζαντινή ζωγραφική δεν ενδιαφέρεται να απεικονίσει την εξωτερική ομορφιά ενός προσώπου, αλλά να αποδώσει τον εσωτερικό του κόσμο και τις προσωπικές του αξίες. Έτσι, τα πρόσωπα έχουν πολλές ατέλειες, που τα κάνουν να διαφέρουν από τους συνηθισμένους ανθρώπους, και εικονίζονται με φόντο μία χρυσή επιφάνεια, που παραπέμπει σε έναν υπερβατικό κόσμο. Αυτός ο τρόπος ζωγραφικής αναπαράστασης της ανθρωπίνης μορφής εφαρμόστηκε σε εικόνες, τοιχογραφίες, ψηφιδωτά και κώδικες (εικονογραφημένα βιβλία). Παράλληλα με τη ζωγραφική, οι Βυζαντινοί δημιούργησαν έργα τέχνης σε μάρμαρο (*μαρμαρογλυπτική*), σε μέταλλο (*μεταλλοτεχνία*), σε υφάσματα (*χρυσοκεντητική*) και σε πηλό (*κεραμική*). Σε αυτά χρησιμοποίησαν νέες τεχνικές και αξιοποίησαν πολλά διακοσμητικά σχέδια από την Ανατολή.

Η αρχιτεκτονική αποτελεί μία άλλη μεγάλη συμβολή του Βυζαντίου στον παγκόσμιο πολιτισμό. Στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία κτίστηκαν χιλιάδες κτίρια: κάστρα, οχυρώσεις, ανάκτορα, κατοικίες, εκκλησίες, μοναστήρια, λουτρά, δεξαμενές, υδραγωγεία, εμπορικά καταστήματα, βιοτεχνικά εργαστήρια κ.ά. Αυτά που ξεχωρίζουν ανάμεσά τους και διακρίνονται για το ιδιαίτερο ύφος τους είναι οι εκκλησίες. Πρόκειται για τα πιο εξελιγμένα κτίρια της εποχής, που μας προσφέρουν πολλές πληροφορίες για την τεχνολογία, τα υλικά, την τέχνη, αλλά και τις ιδέες των Βυζαντινών γύρω από την αρχιτεκτονική και τους συμβολισμούς της. Αρχικά, οι βυζαντινές εκκλησίες είχαν τη μορφή μεγάλων αιθουσών που χωρίζονταν με

3. Οι εκκλησίες

...Ότι οι εκκλησίες ήταν πιο σημαντικές από οποιονδήποτε άλλο τύπο κτηρίου είναι φανερό από τον αριθμό των σωζόμενων ναών, την πληθώρα των σωζόμενων λειτουργικών σκευών και τον όγκο των γραπτών πηγών που αναφέρονται σε εκκλησίες. Οποιοσδήποτε είχε την οικονομική δυνατότητα μπορούσε να χτίσει μια εκκλησία - και πράγματι ένας εντυπωσιακός αριθμός ιδιωτών το έπραξε - καθώς οι εκκλησίες ήταν έκφραση αφοσίωσης προς τον Θεό αλλά και αδιάκοπης προσευχής για σωτηρία. Οι εκκλησίες ενίοτε αποτελούσαν πολύ προσωπικά ιδρύματα: πολλές είχαν χτιστεί από ιδιώτες κτήτορες για την οικογένειά τους ή για προσωπική μοναστική χρήση. Άλλες χάρη στη χορηγία μιας κοινωνικής ομάδας, όπως μερικές φορές των κατοίκων ενός χωριού. Και πάρα πολλές ανήκαν σε μοναστήρια...

James L., λήμμα «Εκκλησία» στον κατάλογο της Έκθεσης «Βυζάντιο, 330-1453», Μουσείο Μπενάκη, 2009, 196.

Χαρακτηριστικά της Βυζαντινής ζωγραφικής

3. Η εκκλησία των Αγίων Θεοδώρων στον Μυστρά κτίστηκε στα τέλη του 13ου αιώνα και συνδυάζει στοιχεία από την αρχιτεκτονική της Κωνσταντινούπολης και της νότιας Ελλάδας. Πηγή: Shutterstock

σειρές κιόνων – πρόκειται για τις λεγόμενες «**βασιλικές**». Τον 6ο αιώνα, αυτό το σχέδιο συνδυάστηκε με έναν μεγάλο ημισφαιρικό τρούλο, με σπουδαιότερο παράδειγμα την Αγία Σοφία της Κωνσταντινούπολης, που εγκαινιάστηκε το έτος 537. Τους επόμενους αιώνες κτίστηκαν μικρότερων διαστάσεων ναοί, με τρούλο και με έναν ιδιαίτερο τρόπο εξωτερικής διακόσμησης με τούβλα, που τους δίνει ένα ξεχωριστό χρώμα. Πολλές τέτοιες εκκλησίες σώζονται σήμερα στην Αθήνα, τη Θεσσαλονίκη, την Άρτα και την Καστοριά. Ο πιο χαρακτηριστικός ρυθμός της βυζαντινής ναοδομίας ήταν ο "σταυροειδής εγγεγραμμένος σε τετράγωνο" με έναν ή πέντε τρούλους.

Οι επιστήμες στο Βυζάντιο

Οι επιστήμες καλλιεργήθηκαν κυρίως στην Κωνσταντινούπολη και στις μεγάλες πόλεις, που αποτελούσαν κέντρα παιδείας. Σε μια εποχή όπου η θρησκεία έπαιζε πρωταγωνιστικό ρόλο, αναπτύχθηκε κατ' αρχάς ιδιαίτερα η θεολογική σκέψη. Ωστόσο, καλλιεργήθηκαν και οι θετικές επιστήμες, κυρίως η αστρονομία και τα μαθηματικά, ενώ έγιναν σημαντικές μελέτες επάνω στο έργο αρχαίων φιλοσόφων, ιδίως του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη. Η ιατρική διατηρήθηκε σε ένα υψηλό επίπεδο και το ίδιο συνέβη και με τη νομική επιστήμη, καθώς το Βυζάντιο είχε πάρα πολύ πλούσια νομοθεσία.

4. Ο Πτωχοπροδρόμος ζητάει οικονομική βοήθεια από τον σεβαστοκράτορα Ισαάκιο Κομνηνό, αδελφό του Αλέξιου Α' Κομνηνού

Τα *Πτωχοπροδρομικά* είναι σατιρικά και επαιτικά ποιήματα, που αποδίδονται στον λόγιο του 12ου αιώνα, Θεόδωρο Πρόδρομο. Είναι χαρακτηριστικά παραδείγματα της δημόδους βυζαντινής λογοτεχνίας. Η γλώσσα τους είναι η «καθομιλουμένη» της εποχής, μια γλώσσα που πλησιάζει πολύ στη Νέα Ελληνική.

...Ἀλήθεια, δίδεις με πολλά, πλὴν ἂν τὰ συμψηφίσῃς,
τετράμηνον οὐ σώζουσιν με, ψυχροκρατοῦν οὐδόλως,
μέδιμνους σίτου δώδεκα, ψυχροὺς καὶ ἀσβολωμένους,
καὶ οὐκ οἶδα πῶς χορτάζουσιν οἱ δεκατρεῖς τὸν μῆνα,
πάντως ἂν τὸ μυρίζωνται μόλις νὰ τοὺς ἀρκέσῃ.
Χωρὶς τῶν δεδομένων μοι τούτων τῶν τυπωμάτων,
οὐ θέλω ξύλον καύσιμον, οὐ θέλω καὶ καρβούνιν,
οὐ θέλω ψώνιν μερικὸν ἅπαξ τῆς ἑβδομάδος,
οὐ θέλουσιν ὑπόδησιν τοὺς ἔχω μετ' ἐμέναν;
Οὐ θέλω ἐγὼ ὑποδήματα, χειμωνικά τουβία,
καὶ κοντοσφίκτουρον παχύν, νὰ τὸ φορῶ εἰς τὴν ψύχραν;...

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

...Αλήθεια δίνεις μου πολλά, μα αν τα συμψηφίσεις,
δεν φτάνουν για τετράμηνο και διόλου δε με σώζουν,
σταριού δώδεκα μέδιμνους ψυχρούς και καπνισμένους,
και πώς χορταίνουν αγνωώ οι δεκατρεῖς το μήνα,
πάντως αν το μυρίζουνε, μόλις που θα τους φτάσει.
Χωρίς αυτά τα χρήματα που συ μου τα χαρίζεις,
δεν θέλω ξύλα για φωτιά και κάρβουνα δεν θέλω,
την εβδομάδα μια φορά δεν θέλω να ψωνίσω,
δεν θέλουν τα παπούτσια τους όσους νομάτους έχω;
Δεν θέλω εγώ υποδήματα, γκέτες για το χειμώνα,
κι ένα βαρύ αμπέχωνο, να το φορώ στην ψύχρα;...

Βαρμάζης Ν. κ.ά., *Τα Πτωχοπροδρομικά Ποιήματα Θεοδώρου του Προδρόμου*, εκδ. Ζήτηρος 2020, σσ. 120-121 (στ. 24-34).

Τι γνωρίζω για τον βυζαντινό πολιτισμό; (άσκηση)

Τι άλλο γνωρίζω για τον βυζαντινό πολιτισμό; (άσκηση)

Και τα τεχνολογικά επιτεύγματα του Βυζαντίου δεν ήταν αμελητέα. Χαρακτηριστικά παραδείγματα της βυζαντινής τεχνολογίας ήταν το "υγρόν πυρ", για το οποίο έχουμε μιλήσει σε προηγούμενο κεφάλαιο, και η "ύδραυλις", ένα μουσικό όργανο με υδραυλικό μηχανισμό που οι Βυζαντινοί παρέλαβαν από την αρχαιότητα, εξέλιξαν και έκαναν γνωστό στη Δυτική Ευρώπη. Ο βυζαντινός πολιτισμός συγκεντρώνει σήμερα διεθνές ενδιαφέρον και ερευνάται από πολλούς επιστήμονες σε δεκάδες χώρες του κόσμου. Η βυζαντινή τέχνη και αρχιτεκτονική εξακολουθούν να αποτελούν πρότυπο σε πλήθος νέες εκκλησίες και έργα θρησκευτικής τέχνης στους λαούς που ακολουθούν την Ορθοδοξία. Η πολιτιστική κληρονομιά του Βυζαντίου παραμένει επομένως ζωντανή και συνεχίζει να εμπνέει.

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Ποια ήταν τα κύρια είδη της βυζαντινής λογοτεχνίας;
2. Ποιο είναι το βασικό χαρακτηριστικό της βυζαντινής ζωγραφικής;
3. Ποια είναι η θέση των εκκλησιών στην αρχιτεκτονική της βυζαντινής εποχής;
4. Ποιες επιστήμες ενδιέφεραν περισσότερο τους μορφωμένους ανθρώπους στο Βυζάντιο;

5. Μια προσωπική βιβλιοθήκη του 9ου αιώνα

Η βιβλιοθήκη του Λέοντος του Μαθηματικού, γνωστή εν μέρει από διάφορες πηγές, δίνει μια εικόνα της μόρφωσής του. Περιελάμβανε, όσον αφορά τη φιλοσοφία, τα έργα του Πλάτωνα και του Πορφύριου. Για τα μαθηματικά περιελάμβανε μια πραγματεία μηχανικής των Κυρίνου και Μαρκέλλου, τα *Κωνικά* του Απολλωνίου του Περγαίου, τα έργα του Ευκλείδη και ίσως του Αρχιμήδη. Για την αστρονομία, που ήταν άρρηκτα συνδεδεμένη με την αστρολογία, περιελάμβανε τα έργα του Θέωνος, του Παύλου Αλεξανδρείας, του Πτολεμαίου. Με τον Λέοντα βλέπουμε για πρώτη φορά να αναδύεται με ακρίβεια, στα μέσα του ένατου αιώνα, η μορφή του Βυζαντινού λογίου, που ενδιαφέρεται περισσότερο για τη φιλοσοφία και την επιστήμη, παρά για τη φιλολογία.

Flusin B., «Εκπαίδευση και γραμματεία», *Ο βυζαντινός κόσμος*, τ. Β', Πόλις.

Γλωσσάρι

Βασιλική: Αρχιτεκτονικός τύπος ναού αποτελούμενος από μία ορθογώνια αίθουσα που χωρίζεται σε τρία μέρη με σειρές κιόνων (τρίκλιτη βασιλική).

Γραμματεία: Το σύνολο των γραπτών μνημείων ενός έθνους. Ο όρος περιλαμβάνει τόσο τα λογοτεχνικά όσο και τα μη λογοτεχνικά κείμενα.

Δημώδης γλώσσα: Η γλώσσα που χρησιμοποιούσαν οι απλοί άνθρωποι στην καθημερινή τους ζωή.

Επίγραμμα: Σύντομο έμμετρο ποίημα.

Μέδιμος ή μόδιος: Μονάδα μέτρησης του βάρους των σιτηρών.

Υμνογράφος: Ποιητής ειδικευμένος στη σύνθεση και μελοποίηση εκκλησιαστικών ύμνων.

Αποτιμητής

Ενότητα 9:

Γράμματα, τέχνες και επιστήμες στο Βυζάντιο

Το Βυζάντιο συνήθως επαινείται επειδή λειτούργησε ως μεσάζων μεταξύ του πολιτισμού της Αρχαιότητας και της Ευρωπαϊκής Αναγέννησης. Παρότι η διάσωση, η αντιγραφή και η μελέτη των αρχαίων κλασικών συγγραφέων είναι από μόνη της μια τεράστια προσφορά στον παγκόσμιο πολιτισμό, το Βυζάντιο έχει να επιδείξει και σημαντικές δικές του δημιουργίες στην κοσμική και εκκλησιαστική λογοτεχνία, στην κοσμική και εκκλησιαστική τέχνη, στις επιστήμες και στην τεχνολογία. Τα πολιτιστικά προϊόντα του Βυζαντίου ήταν για μεγάλο χρονικό διάστημα τα πιο προηγμένα της Ευρώπης και επηρέασαν τους λαούς με τους οποίους ήρθε σε επαφή σε Ανατολή, Βορρά και Δύση.

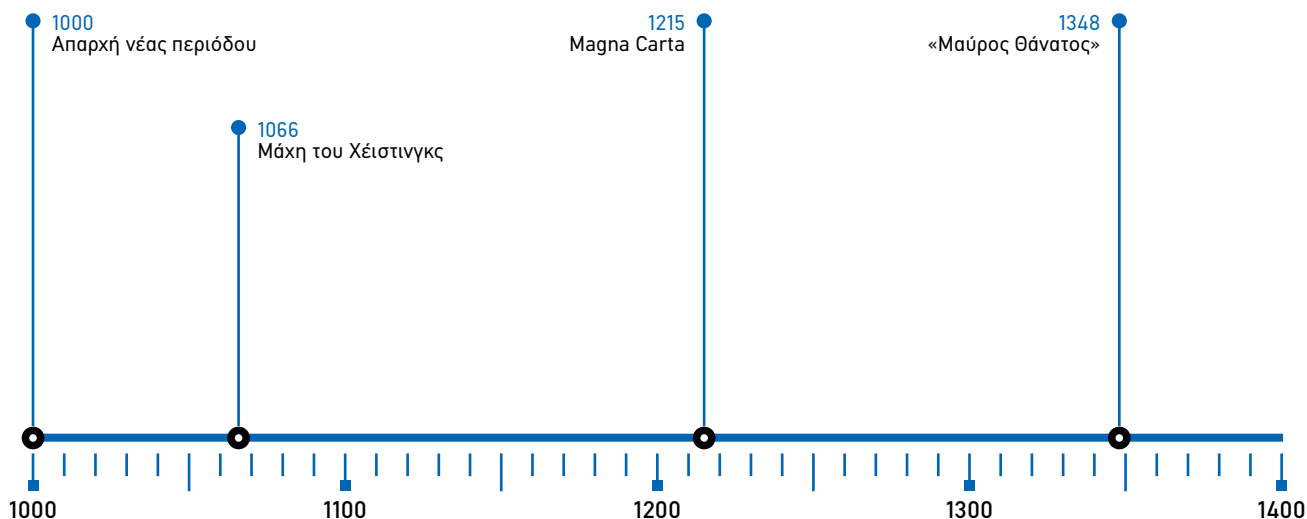
ΕΝΟΤΗΤΑ 10

Η διαμόρφωση της Δυτικής Ευρώπης

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 24

Πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές εξελίξεις (11ος-15ος αι.)

Από τον 11ο μέχρι τον 15ο αιώνα η Ευρώπη αλλάζει. Στο διάστημα αυτό κυοφορούνται μερικές από τις μεγαλύτερες αλλαγές στις οποίες οφείλεται η σημερινή εικόνα της Ευρώπης. Πρακτικά, θεωρούμε ότι το έτος 1000 είναι η απαρχή μιας νέας περιόδου, επειδή πολλά από τα ζητήματα που την απασχολούσαν είτε έχουν βρει τη λύση τους είτε βρίσκονται σε μια πορεία επίλυσης.

Το βασικό στοιχείο που χαρακτηρίζει αυτή την καινούργια περίοδο είναι η ανάπτυξη των πόλεων, η οποία είναι το θεμέλιο για την οικονομική, πνευματική και πολιτιστική πρόοδο των Ευρωπαίων. Συγχρόνως, ο πληθυσμός της Ευρώπης αυξήθηκε από 35 σε 80 εκατομμύρια. Η ανάπτυξη αυτή συνδέεται με τις βελτιωμένες γεωργικές τεχνικές, την παρακμή της φεουδαρχίας, το ηπιότερο κλίμα καθώς και την έλλειψη εχθρικών εισβολών.

Η φεουδαρχία, όπως έχουμε ήδη μάθει, επικράτησε στη μεσαιωνική Ευρώπη σε συνθήκες εσωτερικής και εξωτερικής βίας, την περίοδο όπου απουσίαζε η οργανωμένη διακυβέρνηση. Κάτω από αυτές τις συνθήκες, αναπτυσσόταν μια συμβατική σχέση μεταξύ ηγεμόνα και κυβερνώμενου: ο ηγεμόνας παρείχε γη και οι υποτελείς του παρείχαν εργασία ή βοήθεια στον πόλεμο. Ειδικότερα, η **φεουδαρχία** βασίστηκε στους προσωπικούς δεσμούς εξάρτησης μεταξύ του ισχυρού προστάτη και του υποτελούς. Ο ηγεμόνας παραχωρούσε στον φεουδάρχη γη (φέουδο), με αντάλλαγμα τις στρατιωτικές του υπηρεσίες, και ο φεουδάρχης προσέφερε στους υποτελείς του προστασία, με αντάλλαγμα την υποταγή τους. Στην πραγματικότητα ήταν ένα αποκεντρωμένο σύστημα διοίκησης, αφού οι φεουδάρχες ασκούσαν στους υποτελείς τους πολιτική και δικαστική εξουσία, και διατηρούσαν τις δικές τους στρατιωτικές δυνάμεις. Το σύστημα αυτό εξαθλίωσε τους κατώτερους αγρότες, μέχρις ότου τα πιο προοδευτικά μέλη της κοινωνίας του φέουδου αναζήτησαν νέους τρόπους ζωής με την απομάκρυνσή τους από τον φεουδάρχη και τη δημιουργία πόλεων. Σταδιακά οι πόλεις μεγάλωσαν, ισχυροποιήθηκαν και απέκτησαν διοικητικούς και οργανωτικούς θεσμούς. Μέσα στις πόλεις αυτές οι άνθρωποι ζούσαν σε καθεστώς ελευθερίας και είχαν το δικαίωμα να ασκήσουν ένα επάγγελμα, να οργανωθούν σε συντεχνίες και να πλουτίσουν. Η ανοδική πορεία συνεχίστηκε αδιάλειπτα μέχρι το 1348, οπότε ξέσπασε πανδημία βουβωνικής πανώλης που ονομάστηκε «Μαύρος Θάνατος» και κόστισε στην Ευρώπη την απώλεια του ενός τρίτου ή κατ' άλλους του μισού πληθυσμού της.

1. Η χανσεατική πόλη της Βρέμης στη Γερμανία. Η Χανσεατική Ένωση ήταν εμπορική συνομοσπονδία πόλεων της Βορειοδυτικής και Κεντρικής Ευρώπης. Πηγή: Shutterstock

1. Η σημασία της κατάκτησης της Αγγλίας από τον Γουλιέλμο τον Κατακτητή

... Ο Γουίλιαμ, που σύντομα έγινε γνωστός με την ονομασία Γουλιέλμος ο Κατακτητής, καταδίωξε τους Σάξονες και κατέλαβε το Ντόβερ. Συναντώντας ελάχιστη αντίσταση, εισήλθε στο Λονδίνο στις 25 Δεκεμβρίου 1066 και πήρε το στέμμα της Αγγλίας ως βασιλεύς Γουίλιαμ Α'. Τα επόμενα πέντε χρόνια κατέπνιξε βιαίως αρκετές επαναστάσεις και αντικατέστησε την αγγλοσαξονική αριστοκρατία με τους Νορμανδούς ακολούθους του. Οι Νορμανδοί ευγενείς έχτισαν κάστρα από όπου κυβερνούσαν και υπεράσπιζαν τη χώρα. Οι νορμανδικόι νόμοι, τα έθιμα, οι παραδόσεις και ο πληθυσμός αναμείχθηκαν με τους Σάξονες και δημιούργησαν το μέλλον της Αγγλίας ως έθνους... Το γεγονός είναι ότι η Αγγλία που δημιουργήθηκε τότε είχε την αρχή της στο πεδίο της μάχης του Χέιστινγκς και στα σχολικά βιβλία αναφέρεται ότι το 1066 αποτέλεσε την αφετηρία της ανάπτυξης του αγγλικού πολιτισμού, του αποικισμού και της επιρροής της σε ολόκληρο τον κόσμο...

Lanning M.L., *Οι 100 μεγαλύτερες μάχες όλων των εποχών*, μτφρ. Γ. Κουσούνελου, Ενάλιος, 2004, σ. 25.

Ο μαύρος θάνατος
(κείμενο)

Ο μαύρος θάνατος 2
(κείμενο)

Ο άνθρωπος ενός άλλου
ανθρώπου (κείμενο)

Η φεουδαρχία επικράτησε στη Δυτική Ευρώπη τον 9ο αιώνα, μετά την κατάρρευση της αυτοκρατορίας των Καρολιδών.

Η άνοδος των πόλεων που ήταν, ως έναν βαθμό, αυτοδιοικούμενες, τόνωσε την οικονομική ανάπτυξη και δημιούργησε ένα περιβάλλον για νέους τύπους εμπορικών ενώσεων στην Κεντρική και Βόρεια Ιταλία και τη Φλάνδρα. Οι εμπορικές πόλεις στις ακτές της Βαλτικής δημιούργησαν τη **Χανσεατική Ένωση**. Οι ιταλικές πόλεις-κράτη, όπως η Βενετία, η Γένοβα και η Πίζα, επέκτειναν το εμπόριό τους σε όλη τη Μεσόγειο. Εκτός από τις νέες εμπορικές ευκαιρίες, οι γεωργικές και τεχνολογικές βελτιώσεις (υδραυλικοί μύλοι και ανεμόμυλοι, εξάπλωση του υφαντικού αργαλειού με ποδοκίνητο μηχανισμό, μεσαιωνικά ρολόγια και ωρολόγια με μηχανισμό, κατασκευαστικές τεχνικές, όπως αντηρίδες στις γοθικές εκκλησίες) επέτρεψαν την αύξηση των αποδόσεων των καλλιεργειών, η οποία με τη σειρά της επέτρεψε την επέκταση των εμπορικών δικτύων. Η άνοδος του εμπορίου έφερε νέες μεθόδους αντιμετώπισης του χρήματος και η χρυσή νομισματοκοπία ξανάρχισε στην Ευρώπη. Βελτιώθηκαν οι λογιστικές μέθοδοι και αναπτύχθηκε το πιστωτικό σύστημα, για να επιτραπεί η εύκολη μεταφορά χρημάτων μέσω των δικτύων συναλλαγών.

Στην ίδια αυτή περίοδο οι μονάρχες της Αγγλίας, της Γαλλίας και της Ισπανίας εδραίωσαν την εξουσία τους και δημιούργησαν διαρκή κυβερνητικά όργανα. Νέα βασίλεια, όπως η Ουγγαρία

2. Η επιδημία του «μαύρου θανάτου»

... Την ίδια εκείνη χρονιά (1348), η Ευρώπη βρέθηκε στη μέγγενη μιας συμφοράς για την οποία θεωρούσαν ότι προερχόταν από την ανατολή, και ήταν πιο θανατηφόρα από οποιαδήποτε ταταρική ορδή. Ο Μαύρος Θάνατος ήταν μια επιδημία που υποτίθεται ότι διαδιδόταν με τους ψύλλους που μετέφεραν οι αρουραίοι – αν και αυτό αμφισβητείται από εκείνους που υποστηρίζουν ότι επρόκειτο, αντιθέτως, για άνθρακα και πνευμονία. Περίπου το ένα τρίτο του παγκόσμιου πληθυσμού πέθανε, και, σε μια Ευρώπη ήδη εξασθενημένη από την πείνα, ίσως τα θύματα να ήταν ακόμα περισσότερα. Η καταστροφή έφερε απεγνωσμένες αντιδράσεις. Αποδόθηκε στην εκδίκηση του Θεού προς τον αμαρτωλό κόσμο, επιρρίφθηκε στον διεφθαρμένο παπισμό, στην επιρρεπή στη δωροδοκία Εκκλησία και, όπου υπήρχαν διαθέσιμοι, στους Εβραίους...

Jenkins S., *Μία σύντομη ιστορία της Ευρώπης*, μτφρ. Δ. Σταυρόπουλος, Ψυχογιός, 2019, σ. 132.

2. Ταπισερί, η οποία φιλοτεχνήθηκε αμέσως μετά τη μάχη του Χέστινγκς και απεικονίζει την κατάρτηση της Αγγλίας από τον Γουλιέλμο τον Κατακτητή. Μπαγιέ, Γαλλία. Πηγή: Shutterstock.

και η Πολωνία, μετά τον εκχριστιανισμό τους έγιναν κεντροευρωπαϊκές δυνάμεις. Η παπική μοναρχία έφτασε στο απόγειό της στις αρχές του 13ου αιώνα υπό τον πάπα Ιννοκέντιο Γ΄.

Η Γαλλία, υπό τη δυναστεία των Καπετιδών, άρχισε να επεκτείνει σιγά σιγά την εξουσία της πάνω στους ευγενείς, καταφέροντας να επεκταθεί έξω από την ευρύτερη περιοχή του Παρισιού, για να ασκήσει έλεγχο σε μεγαλύτερο μέρος της χώρας τον 11ο και το 12ο αιώνα. Οι δούκες της Νορμανδίας υπό τον Γουλιέλμο τον Κατακτητή κατέκτησαν την Αγγλία (1066-1087) και δημιούργησαν μια νέα ευρωπαϊκή δύναμη. Οι Νορμανδοί όχι μόνο επεκτάθηκαν στην Αγγλία, αλλά εγκαταστάθηκαν και στη Σικελία και στη Νότια Ιταλία, όταν ο Ροβέρτος Γυϊσκάρδος αποβιβάστηκε εκεί το 1059 και ίδρυσε ένα δουκάτο που αργότερα έγινε βασίλειο. Ωστόσο, ο μικρότερος αδελφός του Ριχάρδου, ο βασιλιάς Ιωάννης (1199-1216), έχασε τη Νορμανδία και τις υπόλοιπες βόρειες γαλλικές κτήσεις το 1204 από τον Γάλλο βασιλιά Φίλιππο Β΄ Αύγουστο. Αυτό οδήγησε σε διχόνοια

3. Ένα από τα τέσσερα σωζόμενα αντίγραφα της Magna Carta, αγγλικό καταστατικό χάρτη που συντάχθηκε το 1215. Βρίσκεται στο Σάλμπερι της Αγγλίας. Πηγή: Shutterstock

4. Χρυσό φιορίνι από τη Φλωρεντία της Ιταλίας (περίπου 1256). Η οικονομική ανάπτυξη έφερε και την άνθηση της νομισματοκοπίας. Πηγή: Shutterstock

Η αυξανόμενη καχυποψία μεταξύ Βυζαντινών και Φράγκων (κείμενο)

Η Magna Carta (κείμενο)

Τι γνωρίζω για τις εξελίξεις στη Δυτική Μεσαιωνική Ευρώπη; (άσκηση)

μεταξύ των Άγγλων ευγενών. Οι οικονομικές απαιτήσεις του Ιωάννη, για να χρηματοδοτήσει για τις ανεπιτυχείς προσπάθειές του να ανακτήσει τη Νορμανδία, οδήγησαν το 1215 στη **Magna Carta**, που αποτελούσε τον μακρινό πρόγονο της διακήρυξης των δικαιωμάτων του ανθρώπου και του πολίτη της Γαλλικής Επανάστασης.

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Να εντοπίσετε στον χάρτη της Μεσογείου τους εμπορικούς σταθμούς και τις περιοχές που βρίσκονταν υπό τον έλεγχο της Βενετίας.
2. Να αξιοποιήσετε διαθέσιμες πληροφορίες από ποικίλες πηγές για σημαντικά εμπορικά κέντρα του Μεσαίωνα στη Δυτική Ευρώπη και να δημιουργήσετε μία ψηφιακή παρουσίαση.

Γλωσσάρι

Magna Carta (Μεγάλη Χάρτα): Αγγλικός καταστατικός χάρτης που εκδόθηκε το 1213 και είχε ως στόχο τον περιορισμό των δικαιωμάτων του Βασιλιά.

Μαύρος Θάνατος: Πανδημία πανώλης (1348-1353) που έπληξε τουλάχιστον το 1/3 του πληθυσμού της Ευρώπης.

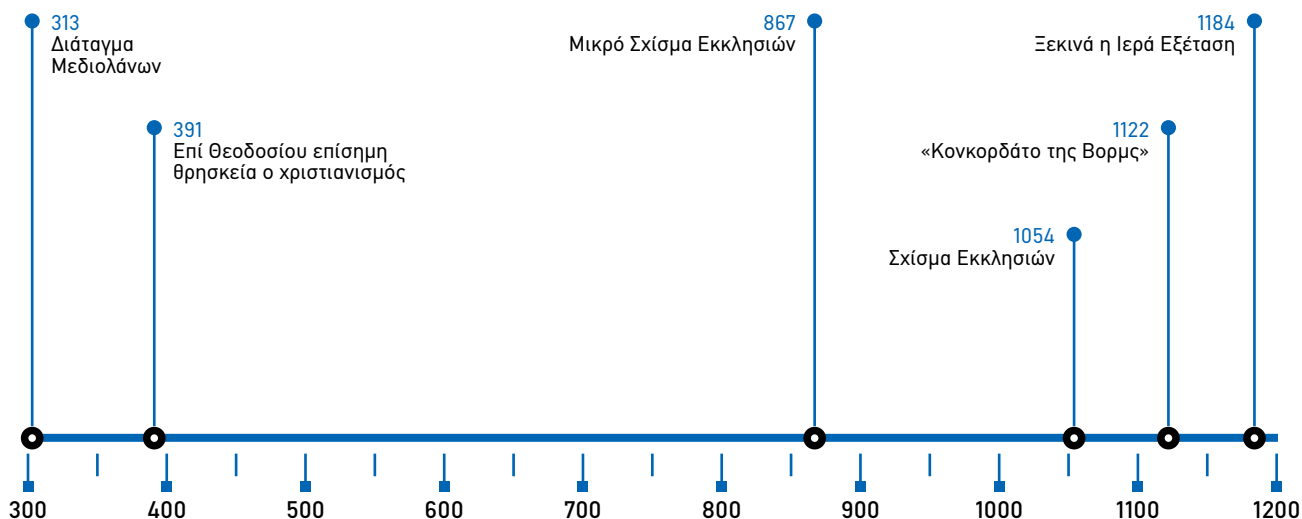
Φεουδαρχία: Βλ. σελ. 52

Χανσεατική Ένωση: Οικονομική και αμυντική συνμοσπονδία πόλεων της βορειοδυτικής και κεντρικής Ευρώπης (τέλη του 12ου αι.-μέσα του 15ου αι.).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 25

Ο ρόλος της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας

Κατά τον 4ο αιώνα συνέβησαν, όπως έχουμε ήδη μάθει, δύο μεγάλα γεγονότα που καθόρισαν την τύχη της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Το ένα ήταν η υπογραφή του διατάγματος των Μεδιολάνων (δηλαδή του σημερινού Μιλάνου) το έτος 313 και το άλλο η ίδρυση ενός νέου διοικητικού κέντρου (της Κωνσταντινούπολης) στην Ανατολή. Το διάταγμα των Μεδιολάνων αναγνώριζε το δικαίωμα των υπηκόων της αυτοκρατορίας να πιστεύουν σε όποια θρησκεία επιθυμούσαν (ανεξιθρησκία) και, επομένως, σταμάτησε τους διωγμούς των χριστιανών. Βέβαια, αυτή η νέα κατάσταση χρειάστηκε χρόνο για να επικρατήσει, επειδή οι άνθρωποι δεν αλλάζουν συμπεριφορά από τη μια μέρα στην άλλη, ιδίως όταν αυτή η συμπεριφορά σχετίζεται με τα βαθύτερα πιστεύω τους, με τα οποία έχουν γαλουχηθεί. Έτσι, σταδιακά, στο δυτικό τμήμα της Αυτοκρατορίας συνέβησαν γεγονότα που διαμόρφωσαν την Εκκλησία με διαφορετικό τρόπο από εκείνον που λειτουργούσε στο ανατολικό (δηλαδή στο Βυζάντιο). Όπως γνωρίζουμε, τα δύο βασικά γεγονότα που απομάκρυναν τις Εκκλησίες της Κωνσταντινούπολης και της Ρώμης ονομάστηκαν Σχίσματα. Το πρώτο έγινε το 867 (Μικρό Σχίσμα) και το δεύτερο έγινε το 1054 (Μέγα Σχίσμα των Εκκλησιών), κατά το οποίο η Εκκλησία διαιρέθηκε σε δύο μεγάλες Εκκλησίες, την Ανατολική Ορθόδοξη και τη Δυτική Ρωμαιοκαθολική.

Στη Δύση η Εκκλησία έπαιξε διαφορετικό ρόλο απ' ό,τι στην Ανατολή. Ενώ στο Βυζάντιο οι εξουσίες του ανώτατου εκκλησιαστικού παράγοντα (του πατριάρχη) και του ανώτατου πολιτειακού παράγοντα (του αυτοκράτορα) είχαν η καθεμιά το δικό της πεδίο δράσης, στη Δύση η Εκκλησία (δηλαδή ο πάπας) διεκδίκησε έναν πιο ευρύ ρόλο που εκτεινόταν όχι μόνο στα πνευματικά ζητήματα, αλλά και στα κοσμικά. Έτσι ήταν συχνές οι συγκρούσεις μεταξύ του πάπα και του αυτοκράτορα. Το γεγονός αυτό έφτασε στο αποκορύφωμά

του το 1076, όταν οι δύο αρχές συγκρούστηκαν με σφοδρότητα για το ποια από τις δύο είχε τα περισσότερα δικαιώματα. Η σύγκρουση, που ονομάστηκε «έριδα της Περιβολής», έληξε το 1122 με μία συμφωνία που ονομαζόταν «το **Κονκορδάτο της Βορμς**» και η οποία, αν και δεν έλυνε οριστικά το πρόβλημα, έδειχνε τον συμβιβασμό των δύο πλευρών.

Η παρουσία της Εκκλησίας στην καθημερινή ζωή των ανθρώπων ήταν σημαντική. Παρόλο που ο χριστιανισμός ανακηρύχθηκε από τον Μ. Θεοδόσιο (391) επίσημη θρησκεία σε εδάφη όπου προηγουμένως ζούσαν ειδωλολάτρες, η Εκκλησία του σταδιακά ισχυροποιήθηκε και επηρέασε κάθε πλευρά της κοινωνικής ζωής. Στα πρώτα χρόνια οι επίσκοποι είχαν και κοσμικά καθήκοντα που αφορούσαν τις ανάγκες των πόλεων σε τρόφιμα, τη συντήρηση των υδραγωγείων, τη φροντίδα των φτωχών και ανήμπορων κατοίκων. Σε περιόδους μεγάλων κρίσεων η Καθολική Εκκλησία περιέθαλπε τους πιστούς της και εξασφάλιζε πόρους για την επιβίωσή τους.

Ένα από τα μεγάλα προβλήματα της Εκκλησίας στη Δύση ήταν οι αιρέσεις. Θα πρέπει να πούμε ότι οι αιρέσεις στη Δύση κατά τον Μεσαίωνα ήταν κινήματα που είχαν περισσότερο κοινωνικά και λιγότερο δογματικά χαρακτηριστικά. Τι εννοούμε με αυτό; Στο Βυζάντιο οι αιρέσεις που συναντούμε στα πρώτα χρόνια της εξάπλωσης του χριστιανισμού (π.χ. αρειανισμός, νεστοριανισμός, μονοφυσιτισμός) είχαν θεολογικά χαρακτηριστικά και εκείνοι που τις διαμόρφωσαν ήταν κατά κανόνα μορφωμένα μέλη του ανώτερου κλήρου. Για παράδειγμα, ο Άρειος (π. 250-336) ήταν ιδιαίτερα μορφωμένος

1. Η θεωρία της διπλής εξουσίας στη Δυτική Ευρώπη

... Το θρησκευτικό αίσθημα κυριαρχεί και δίνει στη δυτική εκκλησία δυνάμεις, υλικές και ηθικές, για να επιβληθεί στην κοινωνία. Την εποχή αυτή υπάρχει μία ευρεία κίνηση για την αναμόρφωση του παπικού θεσμού, που συνοδεύεται με την ανάπτυξη της ιδέας της πρωτοκαθεδρίας του Πέτρου (Primatus Petri), που έχει ως στόχο να εξασφαλίσει την ανεξαρτησία και την κυριαρχία της εκκλησίας... Ο πάπας Γρηγόριος Ζ΄ (1073-1085) αναπτύσσει τη θεωρία της διπλής εξουσίας, πολιτικής και θρησκευτικής. Είναι χαρακτηριστικό ότι η θεωρία της διπλής εξουσίας του πάπα ενσωματώνεται σε απάντηση κριτικής που γίνεται για τους οπλισμένους κληρικούς. Ο Γρηγόριος δέχεται ότι οι ιερείς δεν πρέπει να φέρουν όπλα, όμως μπορούν να τα παραχωρούν σε άλλους για την υπεράσπισή τους. Έτσι, ο πάπας δύναται να αναθέτει την πολιτική εξουσία σε οποιονδήποτε και να ζητάει τη βοήθειά του. Η πολιτική εξουσία ανατίθεται από τον πάπα στους αυτοκράτορες, βασιλείς κ.λπ. Έτσι, ο πάπας δύναται να καθαιρέσει όχι μόνο τα μέλη της εκκλησιαστικής ιεραρχίας αλλά και τους πολιτικά κρατούντες, των οποίων η εξουσία προέρχεται από την εκκλησία. Η εκκλησία εμφανίζεται ως ο ρυθμιστής της κοινωνίας σε όλα τα επίπεδα...

Γουναρίδης Π., «Η ιδέα της Σταυροφορίας», *Καθημερινή - Επτά Ημέρες*, 1 Νοεμβρίου 1998, σ. 4.

1. Ο Ερρίκος Δ΄, αυτοκράτορας της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας του Γερμανικού Έθνους. Η σύγκρουσή του με τον πάπα Γρηγόριο Ζ΄ ονομάστηκε «έριδα της περιβολής».

πρωτοπρεσβύτερος της Αλεξανδρινής Εκκλησίας. Ο Νεστόριος ήταν πατριάρχης της Κωνσταντινούπολης. Ο Ευτύχιος, που εισήγαγε τον μονοφυσιτισμό, ήταν αρχιμανδρίτης και τον ακολούθησε ο Δίοσκορος που ήταν πατριάρχης Αλεξανδρείας. Αντίθετα, στη Δύση οι αιρέσεις αναπτύχθηκαν κάτω από την πίεση κοινωνικών προβλημάτων. Το κυρίαρχο πρόβλημα ήταν η φτώχεια των ανθρώπων και ο πλούτος της Εκκλησίας. Για τον λόγο αυτό οι αιρετικοί στη Δύση ήταν συνήθως άνθρωποι που προέρχονταν από λαϊκά στρώματα και κήρυτταν την υποχρέωση της Καθολικής Εκκλησίας να συνδράμει τους φτωχούς και όχι να πλουτίζει η ίδια.

Οι σημαντικότερες αιρέσεις ήταν οι εξής: (1) η αίρεση των Καθαρών, (2) η αίρεση των Βαλδεσιανών, (3) οι οπαδοί του Ελεύθερου πνεύματος.

Οι **Καθαροί** έδρασαν στην περιοχή της Τουλούζης στη νότια Γαλλία. Πίστευαν ότι οι άνθρωποι μπορούσαν να επικοινωνήσουν μόνοι τους με τον Θεό χωρίς τη διαμεσολάβηση του ιερέα.

Οι **Βάλδοι** ήταν ένα λαϊκό κίνημα που ονομάστηκε έτσι από τον ιδρυτή του, τον έμπορο Πέτρο Βάλδο. Ο Βάλδος πίστευε στην απόλυτη φτώχεια, γι' αυτό μοίρασε όλα του τα υπάρχοντα στους φτωχούς και άρχισε να διδάσκει το Ευαγγέλιο και

2. Η διαμάχη της περιβολής και η ταπείνωση στην Κανόσα

... Έτσι ξεκίνησε η «διαμάχη της περιβολής», ένας ευφημισμός γι' αυτό που έμελλε να γίνει, μία συχνά αιματηρή σύγκρουση μεταξύ του παπισμού και των διαδόχων του Καρλομάγνου. Ο πάπας Γρηγόριος Γ' καταδίκασε την «ανήκουστη υπεροψία» του (αυτοκράτορα) Ερρίκου Δ' και απάλλαξε «όλους τους χριστιανούς από τα δεσμά του όρκου που έχουν δώσει σε αυτόν». Πολλοί από τους υποστηρικτές του Ερρίκου αναστατώθηκαν από αυτό το γεγονός και απαίτησαν από τον ίδιο να ζητήσει συγχώρεση από τον Γρηγόριο, ο οποίος εκείνη την εποχή διέμενε στην Κανόσα, στην Αιμίλια. Το 1077 ο Ερρίκος υπέκυψε. Η περίφημη «ταπείνωση στην Κανόσα» τον υποχρέωσε να ταξιδέψει έως την Ιταλία και να πέσει μπρούμυτα έξω από το κάστρο του Γρηγορίου «ξυπόλυτος στο χιόνι και ντυμένος με το μάλλινο ρούχο του μετανοημένου». Παρέμεινε εκεί τρία μερόνυχτα «βογγώντας, κλαίγοντας και εκλιπαρώντας συγχώρεση». Τελικά, ο Γρηγόριος υποχώρησε και του επέτρεψε να κοινωνήσει. Η έκφραση «πηγαίνει στην Κανόσα» παραμένει μέχρι σήμερα στη γερμανική γλώσσα μία διατύπωση ακραίας μεταμέλειας...
Jenkins S., *Μία σύντομη ιστορία της Ευρώπης*, μετ. Δ. Σταυρόπουλος, Ψυχογιός, 2019, σσ. 110-111.

Η αίρεση των Καθαρών
(κείμενο)

2. Ο μέγας ιεροεξεταστής Fernando Nino de Guevara (1541-1609), ζωγραφισμένος από τον Δομίνικο Θεοτοκόπουλο (El Greco). Η διαβόητη Ιερά Εξέταση ήταν κατασταλτικός μηχανισμός της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας.

να μοιράζει τρόφιμα. Οι οπαδοί της αίρεσης του **Ελεύθερου πνεύματος** θεωρούσαν και αυτοί ως ύψιστο το ιδανικό της φτώχειας. Σύμφωνα με τις αντιλήψεις τους, η φτώχεια εξάγνιζε τον άνθρωπο από τις αμαρτίες του και μέσω αυτού του εξαγνισμού η ψυχή του μπορούσε να σκεφθεί ελεύθερα. Μέσα στους κόλπους αυτής της αίρεσης αναπτύχθηκαν και άλλα αιρετικά ή ημιαιρετικά κινήματα, όπως οι **Βεγίνες** και οι Βεγάρδοι. Οι Βεγίνες ήταν το μοναδικό κίνημα που συγκροτήθηκε μόνο από γυναίκες.

Οι αιρέσεις ήταν επικίνδυνες τόσο για την Εκκλησία όσο και για την κοσμική εξουσία (τον βασιλιά, τον αυτοκράτορα, τους ευγενείς). Για τον λόγο αυτό δημιουργήθηκαν διωκτικοί μηχανισμοί, οι οποίοι προσπάθησαν να περιορίσουν τη δράση και την εξάπλωση των αιρετικών. Ο σημαντικότερος από αυτούς τους μηχανισμούς ήταν η **Ιερά Εξέταση**, ένα εκκλησιαστικό δικαστήριο που δημιούργησε η Καθολική Εκκλησία το 1184, προκειμένου να καταστείλει τις αιρέσεις. Ορισμένοι σύγχρονοι ερευνητές υποστηρίζουν ότι οι αιμοσταγείς ιστορίες για την εκτέλεση των αιρετικών αποτελούν μύθο που διαδόθηκε από τους προτεστάντες. Ωστόσο, υπάρχουν και γεγονότα, όπως η Σταυροφορία εναντίον των Καθάρων (1209), που δείχνουν ότι η αντίδραση της Εκκλησίας απέναντι σε όσους θεωρούσε επικίνδυνους αιρετικούς μπορούσε να είναι βίαιη.

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Ποια ήταν η βασική διαφορά των αιρέσεων που αντιμετώπισε η Δυτική Εκκλησία από αυτές που εμφανίστηκαν στην Ανατολή;
2. Να διατυπώσετε ορισμούς για τους παρακάτω ιστορικούς όρους: *Έριδα της περιβολής*, *Ιερά Εξέταση*, *Κονκορδάτο της Βορμς*, *θεωρία των δύο εξουσιών*.

Τι γνωρίζω για τις αιρέσεις στη Δυτική Εκκλησία; (άσκηση)

Ανατολική και Δυτική Εκκλησία (άσκηση)

Γλωσσάρι

Βαλδεσιανοί ή Βάλδιοι: Οπαδοί αίρεσης της Δυτικής Εκκλησίας με ιδρυτή τον Πέτρο Βάλδο (Pierre de Vaux), πλούσιο έμπορο από τη Λυών της Γαλλίας. Η αίρεση εμφανίστηκε τον 12ο αιώνα και κήρυττε την επιστροφή στην απλότητα των αποστολικών χρόνων.

Βεγίνες: Κοινωνικο-θρησκευτικό κίνημα γυναικών, που ζούσαν σε κοινότητες χωρίς να παίρνουν όρκους όπως οι μοναχές ή να αποσύρονται από τον κόσμο. Εξαπλώθηκε κυρίως στις Κάτω Χώρες κατά τον 12ο και 13ο αιώνα.

Ελεύθερο Πνεύμα: Αίρεση της Δυτικής Εκκλησίας (13ος-14ος αι.) που διακρινόταν για την αντικληρική στάση της. Οι οπαδοί της αρνούσαν την ανάγκη ύπαρξης της Εκκλησίας.

Ιερά Εξέταση: Εκκλησιαστικό δικαστήριο που ιδρύθηκε από τη Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία το 1184, με στόχο την καταστολή των αιρέσεων.

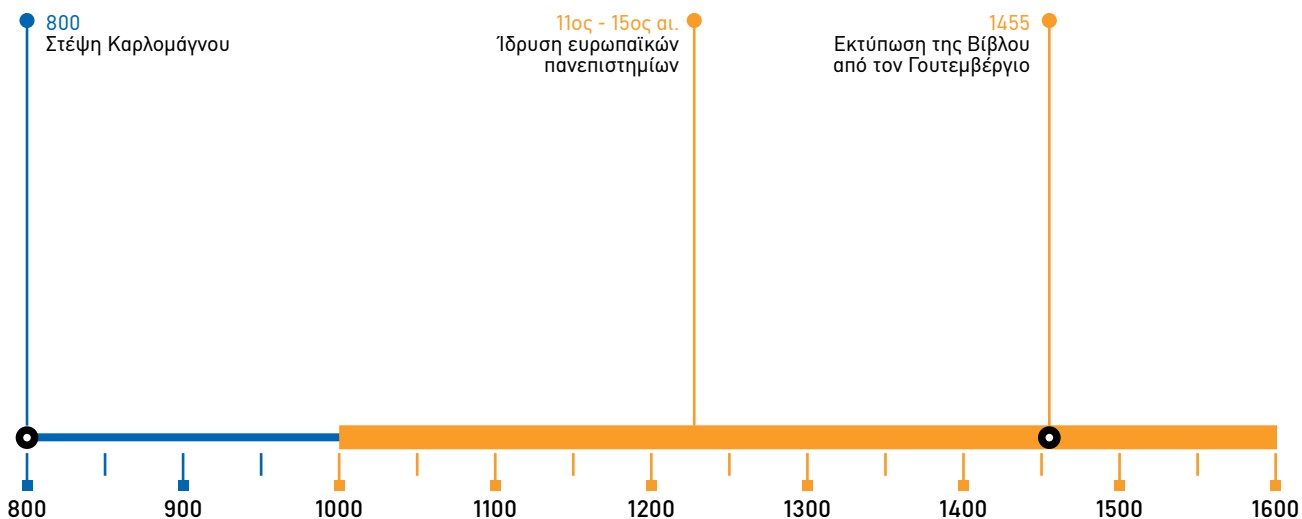
Καθαροί: Οπαδοί αίρεσης της Δυτικής Εκκλησίας που θεωρούσαν ότι ο Παπισμός είχε περιπέσει σε πνευματική και ηθική εξαχρείωση. Η αίρεση έφτασε στην ακμή της τον 13ο αιώνα.

Κονκορδάτο της Βορμς: Συμφωνία με την οποία έληξε, το 1122, η «έριδα της περιβολής», δηλαδή η σύγκρουση μεταξύ του πάπα Γρηγορίου Ζ΄ και του Ερρίκου Δ΄ της Γερμανίας για το θέμα της επιλογής και τοποθέτησης των επισκόπων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 26

Ο δυτικός μεσαιωνικός πολιτισμός

Αν κοιτάξουμε τον Μεσαίωνα από τη σημερινή οπτική, σίγουρα θα παρατηρήσουμε πόσο ατελείς και στοιχειώδεις ήταν τότε οι επιστημονικές γνώσεις. Ωστόσο, αν ερευνήσουμε καλύτερα το παρελθόν, θα διαπιστώσουμε ότι σημαντικά βήματα για την εξέλιξη που βιώνουμε σήμερα στα μαθηματικά, στη φυσική, την ιατρική σε ολόκληρο τον πολιτισμένο κόσμο έγιναν τότε.

Η Καρολίγγεια Αναγέννηση

Γύρω στο 800, ο Καρλομάγνος, βοηθούμενος από τον Άγγλο μοναχό Αλκουίνο, δημιούργησε την **Καρολίγγεια Αναγέννηση**, ένα πρόγραμμα πολιτιστικής αναζωογόνησης και εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης. Η κύρια επιστημονική πτυχή της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης αυτής αφορούσε τη μελέτη και τη διδασκαλία της αστρονομίας, τόσο ως πρακτικής τέχνης που απαιτούσαν οι κληρικοί για να υπολογίσουν την ημερομηνία του Πάσχα όσο και ως θεωρητικής επιστήμης.

Οι τέχνες και τα γράμματα

Κατά τον 12ο αιώνα η ισορροπία της οικονομικής δύναμης άρχισε σιγά σιγά να μετατοπίζεται από την περιοχή της ανατολικής Μεσογείου στη Δυτική Ευρώπη. Οι πόλεις άρχισαν

1. Ο καθεδρικός ναός του Αγίου Πέτρου στο Τρίερ της Γερμανίας, χαρακτηριστικό παράδειγμα ρωμανικού αρχιτεκτονικού ρυθμού. Πηγή: Shutterstock

να ακμάζουν, τα ταξίδια και η επικοινωνία έγιναν ταχύτερα, ασφαλέστερα και ευκολότερα, και άρχισε να αναπτύσσεται η εμπορική δραστηριότητα. Αποτέλεσμα της οικονομικής ανάπτυξης ήταν να προοδεύσουν οι εικαστικές τέχνες δημιουργώντας νέες αισθητικές αξίες. Τα πλουσιότερα και πιο ισχυρά μέλη της κοινωνίας χρηματοδοτούσαν καθεδρικούς ναούς, έργα γλυπτικής και ζωγραφικής, υφάσματα, χειρόγραφα, κοσμήματα και τελετουργικά αντικείμενα. Πολλές από αυτές τις παραγγελίες είχαν θρησκευτικό χαρακτήρα, αλλά οι μεσαιωνικοί καλλιτέχνες παρήγαν και κοσμική τέχνη. Η πνευματική ζωή, στην οποία κυριαρχούσε η Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία, κορυφώθηκε με τη φιλοσοφική μέθοδο του **Σχολαστικισμού**. Ο εξέχων εκφραστής του εκφραστής, ο άγιος Θωμάς ο Ακινάτης, πέτυχε στα γραπτά του για τον Αριστοτέλη και τους Πατέρες της Εκκλησίας μια από τις μεγαλύτερες συνθέσεις στη δυτική πνευματική ιστορία. Πολλά έργα της μεσαιωνικής λογοτεχνίας,

1. Οι απαρχές του θεσμού των πανεπιστημίων

... Ο ίδιος ο όρος *universitas* εκφράζει την επιθυμία να καλυφθούν τα βασικά αντικείμενα για να επιτευχθεί η καθολικότητα της γνώσης, γι' αυτό, εκτός από τη σχολή κλασικών σπουδών, ιδρύονται τέσσερις ακόμα ανώτατες σχολές: ιατρική, δίκαιο, διακριτό σε αστικό και εκκλησιαστικό, θεολογία. Ωστόσο, καθώς δεν καταφέρνουν να ενεργοποιήσουν όλες τις έδρες και στερούμενα εξουσιοδότησης, τα περισσότερα πανεπιστήμια αρκούνται στο να ειδικεύονται σε ένα συγκεκριμένο πεδίο: για παράδειγμα, το Παρίσι κρατά για πολλά χρόνια το μονοπώλιο της θεολογικής διδασκαλίας, ενώ η Μπολόνια οφείλει τη φήμη της στις νομικές σπουδές. Οι ιεραρχίες ανάμεσα στις σχολές εδραιώνονται σύμφωνα με το χαρακτηριστικό της μεσαιωνικής περιόδου σύστημα γνώσεων, γι' αυτό, αν η σχολή των κλασικών σπουδών έχει προπαρασκευαστικό ρόλο, η θεολογία θεωρείται η βασίλισσα των επιστημών ανάμεσα στις ανώτατες σχολές και είναι η μόνη σχολή που δέχεται αποκλειστικά μαθητές που ήδη έχουν πτυχίο στις κλασικές σπουδές, ενώ ιατρική και δίκαιο πολύ συχνά δεν είναι τόσο απαιτητικές...

Κόλι Α., «Τα πανεπιστήμια: Μια μεσαιωνική ανακάλυψη». Στο U. Eco - R. Fedrigo (επιμ.), *Ιστορία της Φιλοσοφίας*, τ. 3, μτφρ. Χ. Βλοντά, Πεδίο, 2018.

Από το «Θεολογικό Συμπέρασμα» του Θωμά Ακινάτη (κείμενο)

Ανατολική και δυτική εκκλησιαστική τέχνη (εργασία)

2. Μοναχός σε αντιγραφικό εργαστήριο. Ναός του Αγίου Νικολάου, Τρεβίζο, Ιταλία. Πηγή: Shutterstock

όπως τα *Παραμύθια του Καντέρμπουρι*, η *Θεία Κωμωδία* και το *Τραγούδι του Ρολάνδου*, που διαβάζονται και μελετώνται μέχρι σήμερα, γράφτηκαν τότε.

Οι επιστήμες και η τεχνολογία

Αν και η Καθολική Εκκλησία στάθηκε σκεπτική απέναντι στην επιστημονική πρόοδο, επειδή φοβόταν ότι η επιστημονική λογική θα απειλούσε την εξουσία της, παρ' όλα αυτά δεν εμπόδισε εκείνες τις νέες τεχνολογίες οι οποίες διευκόλυναν τη ζωή των ανθρώπων, αλλά και αύξαιναν την παραγωγικότητα των χωραφιών και, επομένως, και τα εισοδήματα που είχε και η ίδια. Αντιθέτως, καθυστέρησε σε ορισμένες περιπτώσεις την πρόοδο, π.χ της ιατρικής, απαγορεύοντας την πραγματοποίηση των ανθρώπινων ανατομών.

Σημειώθηκαν επίσης πολλές τεχνολογικές εξελίξεις που επηρέασαν τη γεωργία, την κλωστοϋφαντουργία και την κατασκευή κτιρίων. Η εφεύρεση του μηχανικού ρολογιού χρονολογείται από τον 14ο αιώνα. Στο Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης μελετήθηκαν η αστρονομία, τα μαθηματικά και η φυσική, και οι επιστήμονες μπόρεσαν να μετρήσουν στοιχεία όπως η ταχύτητα και η θερμοκρασία με μεγαλύτερη ακρίβεια. Τα γυαλιά οράσεως εφευρέθηκαν τον Μεσαίωνα ως υποπροϊόν της έρευνας στην οπτική και στους φακούς.

Τα πρώτα ευρωπαϊκά πανεπιστήμια ιδρύθηκαν μεταξύ του 11ου και του 15ου αιώνα. Η λέξη *universitas* σήμαινε την ένωση φοι-

2. Η επαναστατική εφεύρεση της τυπογραφίας

... Μία άλλη προϋπόθεση της παραγωγής βιβλίων για μια μαζική αγορά ήταν η ανακάλυψη, που εισήχθη στην Αγγλία από την Ανατολή περίπου τον 13ο αιώνα, της διαδικασίας για την παραγωγή χαρτιού. Πριν από αυτό, η γραφή ενός σημαντικού κειμένου γινόταν σε περγαμηνή (καθαρισμένο και αποξηραμένο δέρμα ζώου) ή χαρασσόταν σε ξύλο. Το φτηνό χαρτί άνοιξε τον δρόμο για τη μείζονα επανάσταση που έγινε στα τέλη του 15ου αιώνα: την τυπογραφία... Τα τυπογραφικά στοιχεία τοποθετούνταν σε σειρές, σε μια μορφή σελίδας, και μελανώνονταν. Ο τυπογράφος κατέβαζε την «πρέσα» τόσες φορές, όσα αντίγραφα της σελίδας ήθελε... Τα πρώτα τυπωμένα βιβλία έμοιαζαν πολύ με τους χειρόγραφους κώδικες, αφού είχαν άκρως περίτεχνα γράμματα. Αν κρατούσατε στα χέρια σας μια Βίβλο τυπωμένη από τον Γουτεμβέργιο τον 15ο αιώνα, θα δυσκολευόσασταν να βρείτε αν ήταν γραμμένη ή τυπωμένη. Η διαφορά ήταν πως το εργαστήριο του Γουτεμβέργιου, στο Μάιντς της Γερμανίας, μπορούσε να τυπώσει χίλιες Βίβλους στο ίδιο χρονικό διάστημα που χρειαζόταν ένας αντιγραφείς για να φτιάξει μόλις μία...

Sutherland J., *Μικρή Ιστορία της Λογοτεχνίας*, Πατάκης, μτφρ. Γ. Λαμπράκος, 2012, σσ. 110-111.

Τα μεσαιωνικά πανεπιστήμια (παρουσίαση)

Τι γνωρίζω για τις εφευρέσεις στον Μεσαίωνα; (άσκηση)

2. Ο καθεδρικός ναός της Ρουέν στη Γαλλία, χαρακτηριστικό παράδειγμα γοθικού αρχιτεκτονικού ρυθμού. Πηγή: Shutterstock

τητών και διδασκάλων (*universitas magistrorum, universitas scholarium* ή ***universitas magistrorum et scholarium***). Περιλάμβαναν σχολές για τη μελέτη της Θεολογίας, της Νομικής και της Ιατρικής στη σημερινή Ιταλία (Μπολόνια 1088), την Αγγλία (Οξφόρδη 1167, Κέιμπριτζ 1209), τη Γαλλία (Παρίσι 1150), την Ισπανία (Βαλένθια 1208, Σαλαμάνκα 1218), την Πορτογαλία (Κοΐμπρα 1290) και τη Σκοτία (Saint-Andrews 1410). Από την Πρώιμη Νεότερη Εποχή και μετά, αυτή η δυτικού τύπου οργανωτική μορφή εξαπλώθηκε σταδιακά από τη λατινική Δύση σε ολόκληρο τον κόσμο, αντικαθιστώντας τελικά όλα τα άλλα ιδρύματα τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, και έγινε το κατεξοχήν μοντέλο για την τριτοβάθμια εκπαίδευση παντού.

Η ανάδυση των εθνικών γλωσσών

Η γλώσσα που μιλούσαν οι άνθρωποι στην καθημερινή τους ζωή ήταν η μητρική τους γλώσσα, δηλαδή εκείνη που άκουγαν στο σπίτι τους και συνήθως δεν υπήρχε σε γραπτή μορφή. Κατά τη διάρκεια του Ύστερου Μεσαίωνα, πολλές γλώσσες ανέπτυξαν μια γραπτή μορφή και άρχισαν να χρησιμοποιούνται σε ποιήματα, τραγικές ιστορίες, κωμωδίες και ορισμένα δημόσια έγγραφα. Η πρώτη και πιο διαδεδομένη γραπτή γλώσσα της Ευρώπης ήταν η λογοτεχνική της γλώσσα, η λατινική, που χρησιμοποιήθηκε κυρίως σε όλα τα επίσημα έγγραφα. Κατά τη διάρκεια του Μεσαίωνα η Εκκλησία προσπάθησε να διατηρήσει τα λατινικά ως πανευρωπαϊκή ή κοινή γλώσσα (***lingua franca***). Είχε σκοπό να ενώσει και να διατηρήσει την ενότητα του χριστιανικού κόσμου, της «γης» όλων των χριστιανών. Ωστόσο, με το πέρασμα του χρόνου όλο και περισσότερο οι μεσαιωνικοί άνθρωποι χρησιμοποιούσαν τις καθημερινές τους μητρικές γλώσσες, περιθωριοποιώντας τα λατινικά.

Δυτικές επιρροές στη βυζαντινή λογοτεχνία (κείμενο)

Εκκλησία και Επιστήμη (κείμενο)

Γλωσσάρι

Γοτθικός ρυθμός: Εμφανίζεται τον 12ο αιώνα αρχικά στη βόρεια Γαλλία. Χρησιμοποιείται αρχικά για ναούς, αλλά στη συνέχεια και για πολλά άλλα οικοδομήματα. Κύριο χαρακτηριστικό των ναών είναι το τεράστιο μέγεθος και η ανάταση σε μεγάλο ύψος, με πύργους-κωδωνοστάσια, αλλά και η διακοσμητικότητα.

Καρολίγγεια Αναγέννηση: Η ανάπτυξη των γραμμάτων και των τεχνών που σημειώθηκε στη βόρεια και δυτική Ευρώπη, κατά τα χρόνια της βασιλείας του Καρλομάγνου και των διαδόχων του.

Ρω(ο)μανικός ρυθμός: Από το λατινικό *romanicus*, δηλαδή ρωμαϊκός. Η ρομανική τέχνη αναπτύχθηκε κατά τον 11ο και 12ο αιώνα, με καθοριστικό αλλά όχι μοναδικό παράγοντα τη ρωμαϊκή παράδοση.

Σχολαστικισμός: Φιλοσοφικό και θεολογικό ρεύμα που άκμασε κυρίως στον χώρο της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας και προσπαθούσε να δώσει απαντήσεις σε θεολογικά ζητήματα χρησιμοποιώντας μεθόδους της αριστοτελικής λογικής. (βλ. και "σχολαστική θεολογία", σελ. 114).

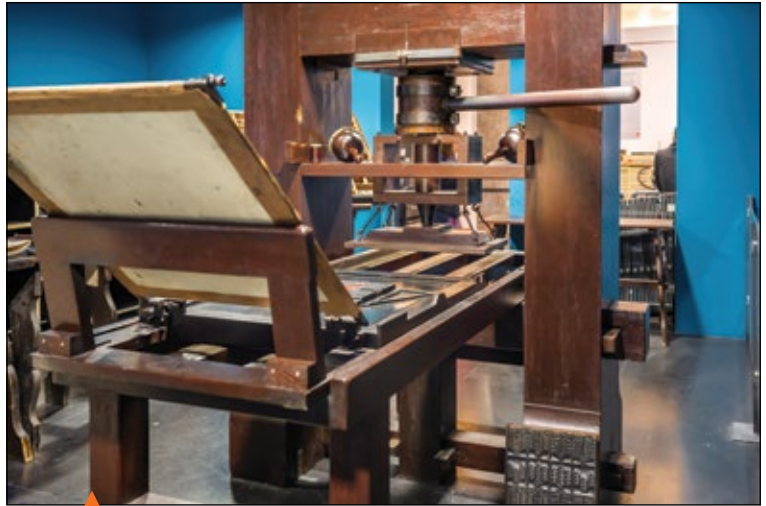
Universitas magistrorum et scholarium: Με αυτή τη λατινική φράση περιγράφονταν οι κοινότητες μαθητών και δασκάλων που αποτελούσαν τους προγόνους των σύγχρονων πανεπιστημίων.

Μεγάλες μορφές του δυτικού μεσαιωνικού πολιτισμού

Μέσα σε όλη αυτή τη μακροχρόνια περίοδο των χιλίων ετών που ονομάζεται Μεσαίωνας (περ. 400-1500), την οποία οι εκπρόσωποι του Διαφωτισμού περιφρόνησαν ως περίοδο οπισθοδρόμησης και παρακμής, αναδείχτηκαν ορισμένες προσωπικότητες που συνέβαλαν καθοριστικά στη διαμόρφωση του ευρωπαϊκού πολιτισμού: ο Πέτρος Αβελάρδος (1079-1142), εκφραστής της αμφισβήτησης και υπερασπιστής του Ορθού Λόγου, ο Θωμάς Ακινάτης (1225-1274), ο Δάντης Αλιγκέρι (1265-1321), συγγραφέας της *Θείας Κωμωδίας*, ο Ιωάννης Γουτεμβέργιος (1398-1468), ο εφευρέτης της τυπογραφίας. Δίπλα σε αυτούς μια ολόκληρη σειρά από γυναίκες που διεκδίκησαν εκείνη την εποχή ήδη μια καλύτερη ζωή, όπως η Μαργκερίτ Πορέτ, η Χάντεβιτς ντ' Άνβερ, η Χριστίνα της Πίζας και η Χίλντεγκαρντ του Μπίνγκεν.

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Να αντιπαραβάλετε ένα δημοφιλές στη δυτική και στη βυζαντινή τέχνη θρησκευτικό θέμα (π.χ. τον Ευαγγελισμό της Θεοτόκου) και να εντοπίσετε ομοιότητες και διαφορές.
2. Να δημιουργήσετε πολυτροπικό κείμενο με τυπικά παραδείγματα βυζαντινής, ρομανικής και γοτθικής αρχιτεκτονικής.
3. Να επιλέξετε ένα από τα παλαιότερα πανεπιστήμια της Ευρώπης και να παρουσιάσετε την ιστορία του.

4. Αντίγραφο της τυπογραφικής μηχανής του Γουτεμβέργιου που εκτίθεται στο Μουσείο του Μάιντς στη Γερμανία. Η εφεύρεση της τυπογραφίας προκάλεσε από πολλές απόψεις μία πολιτισμική επανάσταση. Πηγή: Shutterstock

5. Άγαλμα του μεγάλου Ιταλού ποιητή Dante Alighieri στη Φλωρεντία. Ο Δάντης συνέγραψε μεταξύ άλλων τη *Θεία Κωμωδία*, ένα από τα σπουδαιότερα έργα της παγκόσμιας λογοτεχνίας. Πηγή: Shutterstock

Τι γνωρίζω για τον δυτικό μεσαιωνικό πολιτισμό; (άσκηση)

Αποτιμητής

Ενότητα 10:

Η διαμόρφωση της Δυτικής Ευρώπης

Έχουμε συνηθίσει να θεωρούμε τον Μεσαίωνα ως συνώνυμο του σκοταδισμού και της οπισθοδρόμησης. Ωστόσο, στη μακρά μεσαιωνική περίοδο της ευρωπαϊκής ιστορίας δρομολογήθηκαν εξελίξεις που προετοίμασαν το πεδίο για την ανάδυση της Ευρώπης των νεότερων χρόνων. Η μεγέθυνση των πόλεων, η τόνωση του εμπορίου, η ανάπτυξη του χρηματοπιστωτικού συστήματος, η εφαρμογή νέων τεχνολογιών στην αγροτική παραγωγή, η ίδρυση των πρώτων πανεπιστημίων, η επικράτηση των εθνικών γλωσσών έναντι της λατινικής, η εφεύρεση της τυπογραφίας είναι εξελίξεις που συνέθεσαν σταδιακά ένα νέο ευρωπαϊκό περιβάλλον. Βέβαια, η Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία συνέχισε να κυριαρχεί στην πνευματική ζωή και να διεκδικεί εκτός από θρησκευτική και πολιτική εξουσία. Επιχείρησε να θέσει υπό τον έλεγχό της τους ηγεμόνες της Ευρώπης και αντιμετώπισε με σκεπτικισμό την επιστημονική πρόοδο. Συγκρότησε μάλιστα διωκτικούς μηχανισμούς, για να καταστείλει αιρέσεις που την κατέκριναν για τον προκλητικό πλούτο της. Ακόμα όμως και με τέτοιες αντιξοότητες, ο δυτικός μεσαιωνικός πολιτισμός ανέδειξε πνευματικές προσωπικότητες, όπως ο Πέτρος Αβελάρδος, ο Δάντης Αλιγκέρι κ.ά.

Filioque	58, 59, 88	Δραγουμάνος	125, 126
lingua franca	51, 52	Δυνατοί	70, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 84, 85, 86,
magister militum	12, 14	Εγίρα	36, 40
Magna Carta	143, 146, 147	Εικονομαχία / Εικονομάχοι	18, 41, 42, 43, 44, 80
Άβαροι	28, 31, 32, 58	Εικονόφιλοι	31, 41, 42, 44
Αγγλία	11, 50, 98, 144, 145, 146, 154, 155	ενωτικοί	111, 114
Αγία Σοφία (ναός)	20, 24, 25, 26, 71, 81, 94, 111, 135, 137, 138	Έπαρχος του Πραιτωρίου (praefectus praetorio)	12, 14
αιρέσεις / αιρετικά κινήματα	15, 17, 18, 26, 149, 150, 151, 157	επιστήμες	39, 81, 126, 135, 139, 140, 141, 152, 154, 155
Ακριτικά τραγούδια	64, 68	Ζηλωτές	109, 112, 113, 114
Αλέξιος Α΄ Κομνηνός	85, 90, 91, 92, 93, 94, 97, 137, 139	Ηράκλειος	27, 28, 30, 31, 36
αλληλέγγυον	77	Ησυχασμός	113, 114
Άννα Κομνηνή	94, 98, 99, 137	θέματα/θεματικός στρατός	27, 28, 29, 30, 31, 45, 63, 65, 68, 90
αναχωρητισμός	18, 19	Θεοδώρα (συζ. Ιουστινιανού)	23
Ανθενωτικοί	111, 114, 124	Θεοδώρα (αυτοκράτειρα)	42
Αννώνη (annona civica)	13, 14	Θεοδώριχος	49
Ανώτατος αρχιερέας (pontifex maximus)	15, 19	Θεοφανώ	66
Απέραντη ειρήνη	23, 25	Θωμάς ο Σλάβος	38
αραβουργήματα	39	Ιερά Εξέταση	148, 150, 151
Αρειανισμός	17, 149	Ιουλιανός	15, 16, 17, 19
αστικά συμβούλια (curiae)	11, 14	Ιουστινιάνειος Κώδικας	20, 24, 25, 75
Ατάουλφος	48, 49	Ιουστινιανός	15, 16, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27
Βάνδαλοι	13, 20, 21, 23, 25	Ισλάμ	36, 37, 40, 106, 124
βάρβαροι	10, 13, 14, 47	Ιωάννης Β' Κομνηνός	81, 91, 92, 94
βασιλική (ναός)	25, 140	Καθαροί	150, 151
Βασίλειος Α΄ Μακεδόνας	61, 63, 73, 129	Καντακουζηνοί	110, 113
Βασίλειος Β΄	61, 65, 67, 68, 69, 70, 73, 74, 77, 84, 85, 87, 89, 93, 119	Καρλομάγνος ή Κάρολος ο Μέγας	47, 48, 49, 50, 52, 62, 88, 101, 150, 152, 155
Βενετία	21, 22, 89, 99, 100, 101, 102, 103, 110, 111, 122, 123, 124, 125, 126, 145, 147	Καρολίγγεια Αναγέννηση	48, 49, 152, 155
Βλαδίμηρος, ηγεμόνας Κιέβου	69, 70, 71, 72	Καταλανική Εταιρεία	112, 114
Βογιάρροι	58, 59	Κηρουάριος Μιχαήλ	88, 89
Βονιφάτιος ο Μομφερατικός	100, 103, 104	Κομιτατήσιοι (comitatenses)	12, 14
Βόρης	32, 35, 57, 58	Κονκορδάτο της Βορμς	148, 149, 151
Βούλγαρης Ευγένιος	126	Κύριλλος-Κωνσταντίνος	56, 58, 59, 60
Βούλγαροι	32, 34, 35, 55, 57, 58, 60, 61, 64, 65, 66, 68, 88, 89	Κωνσταντίνος Α΄ (ο Μέγας)	9, 10, 11, 12, 14, 16, 17, 19
Γαλλία	37, 51, 53, 145, 146, 150, 151, 154, 155	Κωνσταντίνος Ζ΄ (ο Πορφυρογέννητος)	30, 34, 79, 81, 82
Γότθοι (Βησιγότθοι, Οστρογότθοι)	20, 21, 23, 25, 47, 48, 49, 52, 52, 59	Κωνσταντίνος ΙΑ΄ Παλαιολόγος	115, 116, 117, 118, 119
Δήμοι	20, 22, 23, 25	Λατίνοι	88, 92, 104
Δημώδης Γλώσσα / Γραμματεία	68, 136, 137, 140	Λεων Γ΄ Ίσαυρος	27, 30, 42, 43, 44
Διάταγμα (ή Έδικτο) των Μεδιολάνων	9, 15, 16, 19, 148	Λιμιτανέοι (limitanei)	12, 14
Διαφωτισμός	126, 127, 156	Λιουτπράνδος, επίσκοπος Κρεμόνας	66, 72
Δομέστικος των Σχολών	63, 68	Μαγιوردόμος	38, 40
		Μάγιστρος των Οφφικίων (magister officiorum)	12, 14
		Μακεδονιανοί	17

Μακεδονική Αναγέννηση	79, 84, 135
Μανουήλ Α΄	91
Μεθόδιος	56, 58, 59, 60
Μαυρόπους Ιωάννης	86
μιλλέτ (Millet)	127
Μιχαήλ Γ΄	42, 55, 58, 73
Μιχαήλ Η΄ Κομνηνός	109, 111, 112, 114
Μονοθελητισμός	18
Μονοφυσитισμός	18, 37, 40, 149, 150
Μοραβοί	55, 57, 59, 60
Μεχμέτ Β΄	107, 108, 115, 117, 118
Νεοπλατωνισμός	10, 14
Νικηφόρος Φωκάς	38, 61, 63, 73, 74, 75, 77
Νικόλαος Α΄ (πάπας)	66
Νορμανδοί/Νορμανδία	69, 87, 89, 90, 92, 93, 144, 146, 147
Οθωμανοί Τούρκοι	89, 105, 106, 107, 108, 111, 112, 115, 117, 118, 121, 123, 124
Όθωνας Α΄	61, 66
Οικουμενική Σύνοδος	9, 15, 17, 18, 19, 41, 42, 44
Ορθόδοξη/Ανατολική Εκκλησία	17, 43, 67, 80, 111, 114, 123, 124, 125, 126, 148, 151
Παλαιολόγοι	91, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 119, 136
πανώλη	28, 110, 147
πάροικοι	74, 78
Παυλικιανοί	63, 68
Πιπίνος ο Βραχύς	47, 50, 52
πρόνοια	90, 93, 94, 110, 119
Ροβέρτος Γυϊσκάρδος	87, 146
Ρωμαιοκαθολική/Δυτική Εκκλησία	17, 51, 52, 58, 67, 111, 114, 148, 150, 151, 153, 157
Ρωμανός Α΄ Λακαπηνός	56, 63, 73, 76
Ρωμανός Δ΄ Διογενής	88
Ρως	64, 69, 70, 71, 72, 74, 75
Σελτζούκοι Τούρκοι	88, 89, 90, 92, 93, 97, 105, 112, 119
σκληβηγίες	28, 31, 33, 35
Σλάβοι	28, 31, 32, 33, 34, 35, 55, 57, 59, 60, 75
σόλιδος (solidus)	12, 14, 78
Στάση του Νίκα	20, 22, 25
Σταυροφορία/ες	90, 92, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 104, 119, 149, 151
Στέφανος Δουσάν	110
στρατηγίες	29, 30, 31
Στρατηγός	
	12, 14, 23, 28, 30, 31, 61, 62, 65, 75, 87, 109
στρατιωτόπια	30, 63
Σύνοδος Φεράρας - Φλωρεντίας	109, 111, 114
συντεχνία /ες	76, 77, 78, 113, 123, 126, 144
τέχνη /ες	12, 16, 39, 43, 71, 79, 80, 81, 83, 109, 118, 122, 123, 124, 135, 138, 139, 141, 152, 153, 155, 156
τζυκάνιον	132
Τριβωνιανός	24
Τσιμισκής ή Τζιμισκής Ιωάννης	63, 64, 66, 73, 74
υγρόν πυρ	38, 40, 64, 67, 68
Φαναριώτες	125, 126, 127
φεουδάρχη / φεουδαρχία	50, 51, 52, 97, 100, 104, 143, 144, 145, 147
Φώτιος (πατριάρχης)	55, 58, 63, 66, 69, 70, 79, 82
χαγάνος / χάνος	28, 31
χαλίφης	37, 40, 62
Χανσεατική Ένωση	144, 145, 147
χαριστική δωρεά	90, 94
Χλωδοβίκος	47, 50, 52
χρυσόβουλλος λόγος / χρυσόβουλλον	90, 91, 92, 93, 94
Ψελλός Μιχαήλ	86, 137

313:	Διάταγμα Μεδιολάνων	711:	Οι Άραβες περνούν στην Ισπανία μέσω Γιβραλτάρ
324:	Μονοκρατορία Κωνσταντίνου Α΄ – Έναρξη Πρώιμης Βυζαντινής Εποχής	717:	Άνοδος στον θρόνο του Λέοντα Γ΄
325:	Α΄ Οικουμενική Σύνοδος (Νίκαια)	718:	Απόκρουση Αράβων στην Κωνσταντινούπολη
330:	Εγκαίνια Κωνσταντινούπολης	Μέσα 8ου αιώνα:	
381:	Β΄ Οικουμενική Σύνοδος (Κωνσταντινούπολη)	Εμφάνιση «θεμάτων» και επικράτηση ελληνικής γλώσσας στη διοίκηση	
392:	Κατάργηση των Ολυμπιακών Αγώνων από τον Θεοδόσιο Α΄	726:	Α΄ φάση Εικονομαχίας
395:	Διάρθρωση ρωμαϊκού κράτους σε Ανατολικό και Δυτικό	732:	Οι Φράγκοι με τον Κάρολο Μαρτέλλο σταματούν την επέλαση των Αράβων στο Πουατιέ
431:	Γ΄ Οικουμενική Σύνοδος (Έφεσος)	754:	Εικονομαχική Σύνοδος της Ιέρειας
451:	Δ΄ Οικουμενική Σύνοδος (Χαλκηδόνα)	787:	Ζ΄ Οικουμενική Σύνοδος – Ακύρωση αποφάσεων της Συνόδου της Ιέρειας και πρώτη αναστήλωση εικόνων
476:	Κατάλυση δυτικού ρωμαϊκού κράτους	800:	Στέψη Καρόλου του Μεγάλου
527:	Άνοδος στον θρόνο του Ιουστινιανού Α΄ (527-565)	815:	Β΄ φάση Εικονομαχίας
529-534:	Σύνταξη του Ιουστινιανείου Κώδικα	824:	Κατάληψη της Κρήτης από τους Άραβες
532:	Στάση του Νίκα	842:	Οριστική αναστήλωση των εικόνων
532-537:	Οικοδόμηση του ναού της Αγίας Σοφίας	843:	Συνθήκη του Βερντέν και τριχοτόμηση του φραγκικού κράτους
533-534:	Εκστρατεία κατά των Βανδάλων	860:	Εμφάνιση Ρως εναντίον Κωνσταντινούπολης
541-549:	Πανώλη του Ιουστινιανού. Πανδημία στην ανατολική Μεσόγειο	863:	Αποστολή των αδελφών Μεθοδίου και Κωνσταντίνου (Κυρίλλου) στη Μοραβία για τον εκχριστιανισμό της
552:	Οριστική υποταγή των Οστρογότθων	867:	Άνοδος του Βασιλείου Α΄ στον θρόνο / Μικρό Σχίσμα
562:	Συνθήκη ειρήνης με τους Πέρσες	904:	Άλωση της Θεσσαλονίκης από τους Σαρακηνούς
565:	Εκστρατεία κατά των Βησιγότθων	919:	Ενθρόνιση Ρωμανού Λακαπηνού
610:	Άνοδος στον θρόνο του Ηρακλείου (610-641) – Έναρξη Μέσης Βυζαντινής Εποχής	961:	Οι Βυζαντινοί ανακτούν την Κρήτη
614:	Κατάληψη Ιεροσολύμων από τους Πέρσες και αρπαγή Τιμίου Σταυρού	962:	Στέψη του Όθωνα Α΄ της Γερμανίας ως αυτοκράτορα Ρωμαίων
622:	Ο Μωάμεθ εκδιώκεται από τη Μέκκα και καταφεύγει στη Μεδίνα (Εγίρα)	963:	Ενθρόνιση Νικηφόρου Φωκά
626:	Πολιορκία Κωνσταντινούπολης από Πέρσες και Αβάρους	969:	Ενθρόνιση Ιωάννη Τσιμισκή
630:	Ο Ηράκλειος ανακτά βυζαντινά εδάφη και τον Τίμιο Σταυρό από τους Πέρσες	976:	Άνοδος στον θρόνο του Βασιλείου Β΄
636:	Ήττα των Βυζαντινών από τους Άραβες στη μάχη του Ιερομούσα (Γιαρμούκ)	988-989:	Βάπτιση Ρώσου ηγεμόνα Βλαδίμηρου και του ρωσικού λαού / Γάμος με τη Βυζαντινή πριγκίπισσα Άννα
636-640:	Το Βυζάντιο χάνει τις περιοχές Συρία, Παλαιστίνη, Αιγύπτο	1002:	Εκδίδεται το «Αλληλέγγυο» του Βασιλείου Β΄
680:	Εγκατάσταση Βουλγάρων νότια του Δούναβη / Ίδρυση βουλγαρικού Κράτους	1014:	Νίκη επί των Βουλγάρων στη μάχη του Κλειδίου
684:	Βάπτιση του Βούλγαρου χάνου Βόρη		

1045:	Ίδρυση νομικής σχολής Κωνσταντινούπολης	1394-1401:	Πολιορκία της Κωνσταντινούπολης από τον Βαγιαζήτ Α΄
1054:	Σχίσμα Εκκλησιών	1402:	Μάχη της Άγκυρας
1059:	Ο Ροβέρτος Γυϊσκάρδος αποβιβάζεται στη Σικελία και ιδρύει δουκάτο	1438-9:	Σύνοδος Φεράρας-Φλωρεντίας
1066-1087:	Νορμανδική κατάκτηση της Αγγλίας από τον Γουλιέλμο τον Κατακτητή	1444:	Η μάχη της Βάρνας
1071:	Μάχη στο Ματζικέρτ και ήττα των Βυζαντινών / Απώλεια Βάρεως	1449:	Ενθρόνηση του Κωνσταντίνου ΙΑ΄ Παλαιολόγου
1081:	Άνοδος στον θρόνο Αλεξίου Κομνηνού – Έναρξη Ύστερης Βυζαντινής Εποχής	1453:	Ο Μεχμέτ Β΄ κυριεύει την Κωνσταντινούπολη και καταλύει τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία
1082:	Εμπορική συνθήκη Βυζαντινών-Βενετών με χρυσόβουλο του Αλέξιου Α΄	1460:	Οι Οθωμανοί κατακτούν το Δεσποτάτο του Μυστρά
1096-1099:	Α΄ Σταυροφορία	1461:	Οι Οθωμανοί κατακτούν την Τραπεζούντα
1122:	«Κονκορδάτο της Βορμς»	1571:	Οι Βενετοί χάνουν την Κύπρο από τους Οθωμανούς
1147-1149:	Β΄ Σταυροφορία	1669:	Οι Βενετοί χάνουν την Κρήτη
1184:	Ξεκινά από τη Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία η Ιερά Εξέταση (Inquisitio)	1699:	Συνθήκη του Κάρλοβιτς – Οι Βενετοί αποκτούν την Πελοπόννησο
1189-1192:	Γ΄ Σταυροφορία	1718:	Συνθήκη του Πασάροβιτς – Η Πελοπόννησος περνά εκ νέου στους Οθωμανούς
1198:	Κάλεσμα του Ιννοκέντιου Γ΄ για την οργάνωση της τέταρτης Σταυροφορίας	1774:	Συνθήκη του Κιουτσούκ Καϊναρτζή
1201-1204:	Δ΄ Σταυροφορία	1797:	Κατάκτηση της Βενετίας από τους Γάλλους
1204:	Άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους σταυροφόρους και διανομή των εδαφών της	1821:	Ξεσπά η Ελληνική Επανάσταση
1215:	Magna Carta		
1217-1221:	Ε΄ Σταυροφορία		
1228-1229:	Στ΄ Σταυροφορία		
1248-1254:	Ζ΄ Σταυροφορία		
1261:	Ανάκτηση της Κωνσταντινούπολης από τους Λατίνους / Άνοδος στον θρόνο του Μιχαήλ Η΄		
1270	Η΄ Σταυροφορία		
1274:	Β΄ Σύνοδος της Λιόν		
1307:	Διάλυση Σουλτανάτου του Ρουμ		
1337-1453:	«Εκατονταετής πόλεμος» μεταξύ Γαλλίας και Αγγλίας		
1354:	Οι Οθωμανοί περνούν στην ευρωπαϊκή ήπειρο		
1342:	Εξέγερση των Ζηλωτών της Θεσσαλονίκης		
1348:	Πανδημία πανώλης «Μαύρος Θάνατος»		
1362:	Κατάληψη Προύσας από τους Οθωμανούς		
1365:	Κατάληψη Αδριανούπολης από τους Οθωμανούς		
1389:	Μάχη του Κοσσυφοπεδίου		

Κωνσταντίνος Α΄	324-337
Κωνσταντίνος	337-361
Ιουλιανός	361-363
Ιοβιανός	363-364
Ουάλης	364-378
Θεοδόσιος Α΄	379-395
Αρκάδιος	395-408
Θεοδόσιος Β΄	408-450
Μαρκιανός	450-457
Λέων Α΄	457-474
Λέων Β΄	474
Ζήνων	474-491
Αναστάσιος Α΄	491-518
Ιουστίνος Α΄	518-527
Ιουστινιανός Α΄	527-565

ΔΙΑΔΟΧΟΙ ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΥ Α΄

Ιουστίνος Β΄	565-578
Τιβέριος Α΄	578-582
Μαυρίκιος	582-602
Φωκάς	602-610

Η ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ ΤΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ

Ηράκλειος	610-641
Κώνστας Β΄	641-668
Κωνσταντίνος Δ΄	668-685
Ιουστινιανός Β΄ (πρώτη βασιλεία)	685-695
Λεόντιος	695-698
Τιβέριος Β΄	698-705
Ιουστινιανός Β΄ (δεύτερη βασιλεία)	705-711

ΔΙΑΔΟΧΟΙ ΤΩΝ ΗΡΑΚΛΕΙΔΩΝ

Φιλιππικός	711-713
Αναστάσιος Β΄	713-715
Θεοδόσιος Γ΄	715-717

ΣΥΡΙΑΚΗ ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ Ή ΤΩΝ «ΙΣΑΥΡΩΝ»

Λέων Γ΄	717-741
Κωνσταντίνος Ε΄	741-775
Λέων Δ΄	775-780
Κωνσταντίνος ΣΤ΄	780-797
Ειρήνη	797-802

Η ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ ΤΟΥ ΑΜΟΡΙΟΥ

Νικηφόρος Α΄	802-811
Σταυράκιος	811
Μιχαήλ Α΄ Ραγκαβές	811-813
Λέων Ε΄	813-820
Μιχαήλ Β΄	820-829
Θεόφιλος	829-842
Μιχαήλ Γ΄	842-867

Η ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΗ ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ

Βασίλειος Α΄	867-886
Λέων ΣΤ΄	886-912

Αλέξανδρος	912-913
Κωνσταντίνος Ζ΄	913-959
Ρωμανός Α΄ Λακαπηνός	920-944
Ρωμανός Β΄	959-963
Νικηφόρος Β΄ Φωκάς	963-969
Ιωάννης Α΄ Τσιμισκής	969-976
Βασίλειος Β΄	976-1025
Κωνσταντίνος Η΄	1025-1028
Ρωμανός Γ΄ Αργυρός	1028-1034
Μιχαήλ Δ΄	1034-1041
Ζωή και Θεοδώρα	1042
Κωνσταντίνος Θ΄ Μονομάχος	1042-1055
Θεοδώρα (δεύτερη βασιλεία)	1055-1056

ΟΙ ΔΙΑΔΟΧΟΙ ΤΩΝ ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ

Μιχαήλ ΣΤ΄	1056-1057
Ισαάκ Α΄ Κομνηνός	1057-1059

Η ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ ΤΩΝ ΔΟΥΚΩΝ

Κωνσταντίνος Ι΄ Δούκας	1059-1067
Ρωμανός Δ΄ Διογένης	1067-1071
Μιχαήλ Ζ΄ Δούκας	1071-1078
Νικηφόρος Γ΄ Βοτανειάτης	1078-1081

Η ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ ΤΩΝ ΚΟΜΝΗΝΩΝ

Αλέξιος Α΄	1081-1118
Ιωάννης Β΄	1118-1143
Μανουήλ Α΄	1143-1180
Αλέξιος Β΄	1180-1183
Ανδρόνικος Α΄	1183-1185

Η ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ ΤΩΝ ΑΓΓΕΛΩΝ

Ισαάκ Β΄	1185-1195
Αλέξιος Γ΄	1195-1203
Ισαάκ Β΄ (δεύτερη βασιλεία) και Αλέξιος Δ΄	1203-1204
Αλέξιος Ε΄ Μούρτζουφλος	1204

ΛΑΣΚΑΡΙΔΕΣ (ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ ΝΙΚΑΙΑΣ)

Θεόδωρος Α΄	1204-1222
Ιωάννης Γ΄ Δούκας Βατάτζης	1222-1254
Θεόδωρος Β΄	1254-1258
Ιωάννης Δ΄	1258-1261

Η ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ ΤΩΝ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΩΝ

Μιχαήλ Η΄	1261-1282
Ανδρόνικος Β΄	1282-1328
Ανδρόνικος Γ΄	1328-1341
Ιωάννης Ε΄	1341-1391
Ιωάννης ΣΤ΄ Καντακουζηνός	1347-1354
Ανδρόνικος Δ΄	1376-1379
Ιωάννης Ζ΄	1390
Μανουήλ Β΄	1391-1425
Ιωάννης Η΄	1425-1448
Κωνσταντίνος ΙΑ΄	1449-1453

- Αγγελίδη, Χρ. (επιμ.), *Η καθημερινή ζωή στο Βυζάντιο. Τομές και συνέχειες στην ελληνιστική και ρωμαϊκή παράδοση*, Πρακτικά του Α΄ Διεθνούς Συμποσίου (15-17 Σεπτ. 1988), Κ.Β.Ε./Ε.Ι.Ε., Αθήνα 1989 (διαθέσιμο στο: <https://hdl.handle.net/10442/3757>).
- Αναγνωστάκης, Η. – Κόλιας, Τ.Γ. – Παπαδοπούλου, Ευ. (επιμ.), *Ζωά και περιβάλλον στο Βυζάντιο (7ος - 12ος αι.)*, Πρακτικά Συνεδρίου (Αθήνα, 6-7 Ιουνίου 2008), Ε.Ι.Ε./Ι.Β.Ε., Αθήνα 2011 (διαθέσιμο στο: <https://hdl.handle.net/10442/16757>).
- Angold, M., *Η Τέταρτη Σταυροφορία. Τα γεγονότα και το ιστορικό πλαίσιο*, μτφρ. Α. Κονδύλης, Παπαδήμας, Αθήνα 2006.
- Beck, H. B., *Ιστορία της Βυζαντινής Δημόδους Λογοτεχνίας*, μτφρ. N. Eideneier, MIET, 2009.
- Beck, H. B., *Η βυζαντινή χιλιετία*, μτφρ. Δ. Κούρτοβικ, MIET, 2009.
- Brown, P., *Η κοινωνία και το Άγιο στην Ύστερη Αρχαιότητα*, μτφρ. Α. Παπαθανασοπούλου, Άρτος Ζωής, 2000.
- Cameron, A., *Οι Βυζαντινοί*, μτφρ. Γ. Τζήμας, Ψυχογιός, 2009.
- Cheetham, N., *Μεσαιωνική Ελλάδα. Η άγνωστη εποχή της Φραγκοκρατίας*, μτφρ. Ν. Σκοπλάκης, Διόπτρα, 2022.
- Cheyne, J. Cl. – Morrisson, C. – Λαΐου, Α. (επιμ.), *Ο Βυζαντινός Κόσμος*, τ. Α΄-Γ΄, μτφρ. Α. Καραστάθη - Μ. Λυκάκη, Πόλις, 2011-2024.
- Γλύκατζη-Αρβελέρ, Ε., *Γιατί το Βυζάντιο*, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα 2012.
- Γλύκατζη-Αρβελέρ, Ε., *Η πολιτική ιδεολογία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας*, μτφρ. Τ. Δρακοπούλου, Ψυχογιός, 2018.
- Δετοράκης, Θ., *Βυζαντινή Φιλολογία. Τα πρόσωπα και τα κείμενα*, τ. Α΄-Δ΄, Ηράκλειο 1995-2003.
- Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. Ζ΄-Η΄, Εκδοτική Αθηνών, 1978-1979.
- Davis, R. H. C. *Ιστορία της Μεσαιωνικής Ευρώπης. Από τον Μ. Κωνσταντίνο στον Άγιο Λουδοβίκο*, μτφρ. Γ. Χρηστίδης, Κριτική, 2011.
- Haldon, J., *Βυζάντιο. Μια Ιστορία*, μτφρ. Σ. Σφυρόερα, Ελληνικά Γράμματα, 2010.
- Haldon, J., *Οι πόλεμοι του Βυζαντίου*, μτφρ. Ν. Πρωτονοτάριου, Κ. Τουρίκη, 2004.
- Harris, J., *Το Βυζάντιο και οι Σταυροφορίες*, μτφρ. Λ. Καραντζάς, Ωκεανίδα, 2004.
- Herrin, J., *Τι είναι το Βυζάντιο*, μτφρ. Χρ. Σαμαρά, Gutenberg, 2020.
- Hunger, H., *Βυζαντινή Λογοτεχνία. Η λόγια κοσμική γραμματεία των Βυζαντινών*, τ. Α΄-Γ΄, μτφρ. Λ. Γ. Μπενάκη κ.α., MIET, 1987-1994.
- Hunger, H., *Ο κόσμος του βυζαντινού βιβλίου. Γραφή και ανάγνωση στο Βυζάντιο*, μτφρ. Γ. Βασίλαρος, Καρδαμίτσα, 1995.
- Inalcik, H., *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία 1300-1600*, μτφρ. Μ. Κοκολάκης, Αλεξάνδρεια, 1995.
- Kaplan, M., *Γιατί το Βυζάντιο; Μια αυτοκρατορία έντεκα αιώνων*, μτφρ. Κ. Μίχα - Μ. Ντεκάστρο, Μεταίχμιο, 2016.
- Καραγιαννόπουλος, Ι., *Το Βυζαντινό Κράτος*, Βάνιας, 2001.
- Καρπόζηλος, Α., *Βυζαντινοί ιστορικοί και χρονογράφοι*, τ. Α΄-Δ΄, Κανάκη, 1997-2015.
- Kazhdan, A. P. – Epstein, A. W., *Αλλαγές στον βυζαντινό πολιτισμό κατά τον 11ο και 12ο αιώνα*, μτφρ. Α. Παππάς - Δ. Τσουγκαράκης, MIET, 1997.
- Λαΐου-Θωμαδάκη, Α., *Η αγροτική κοινωνία στην ύστερη βυζαντινή εποχή*, μτφρ. Α. Κάσδαγλη, MIET, 2001.
- Le Goff, H., *Η ιστορία της μεσαιωνικής Δύσης*, μτφρ. Ρ. Μπενβενίστε, Βάνιας, 1993.
- Lemerle, P., *Ο πρώτος βυζαντινός ουμανισμός*, μτφρ. Μ. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, MIET, 2010.

-
- Λουγγής, Τ. (επιμ.), *Βυζάντιο. Ιστορία και πολιτισμός. Ερευνητικά πορίσματα*, τ. Α΄-Δ΄, εκδ. Ηρόδοτος, 2014-2017.
- Lowden, J., *Πρώιμη χριστιανική και βυζαντινή τέχνη*, μτφρ. Μ. Αγγελίδου, Καστανιώτης, 2003.
- Μαλτέζου, Χ. Α. (επιμ.), *Όψεις της Ιστορίας του βενετοκρατούμενου Ελληνισμού*. Αρχαιακά τεκμήρια, Ίδρυμα Ελληνικού Πολιτισμού, Αθήνα 1993.
- Μαρκόπουλος, Αθ. (επιμ.), *Πρακτικά της Β΄ Διεθνούς Βυζαντινολογικής Συνάντησης «Ο Κωνσταντίνος Ζ΄ ο Πορφυρογέννητος και η εποχή του»* (Δελφοί, 22-26 Ιουλίου 1987), Ευρωπαϊκό Πολιτιστικό Κέντρο Δελφών, Αθήνα 1989.
- Μοσχονάς, Ν. (επιμ.), *Η τέταρτη σταυροφορία και ο ελληνικός κόσμος*, Ε.Ι.Ε./Ι.Β.Ε., Αθήνα 2008 (διαθέσιμο στο: <https://hdl.handle.net/10442/16730>).
- Μπούρας, Χ., *Η αρχιτεκτονική της Μονής του Οσίου Λουκά*, Μέλισσα, 2015.
- Nicholas, D. *Η εξέλιξη του μεσαιωνικού κόσμου (312-1500)*. Κοινωνία, διακυβέρνηση και σκέψη στην Ευρώπη, μτφρ. Μ. Τζιαντζή, MIET, 2013.
- Nicol, D., *Βυζάντιο και Βενετία*, μτφρ. Χ. Α. Μουτσούλου, Παπαδήμας, 2010.
- Ostrogorsky, G., *Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους*, τ. Α΄ - Γ΄, μτφρ. Ι. Παναγόπουλος, Πατάκης, 2012-2015.
- Παπανικόλα-Μπακιρτζή, Δ. (επιμ.), *Βυζαντινών διατροφή και μαγειρεία*. Πρακτικά ημερίδας «περί της διατροφής στο Βυζάντιο» (Θεσσαλονίκη, 4 Νοεμβρίου 2001), Υπουργείο Πολιτισμού, Αθήνα 2005.
- Παπανικόλα-Μπακιρτζή, Δ. (επιμ.), *Καθημερινή ζωή στο Βυζάντιο* (κατάλογος έκθεσης, Λευκός Πύργος, Θεσσαλονίκη, Οκτ. 2001-Ιαν. 2002), Υπουργείο Πολιτισμού, Αθήνα 2002.
- Παπασταματίου, Δ. – Κοτζαγεώργης, Φ. *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού κατά τη διάρκεια της οθωμανικής πολιτικής κυριαρχίας*, Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών, 2015 (διαθέσιμο στο: <https://repository.kallipos.gr/handle/11419/4721>).
- Πέρρα, Φ. Β., *Εισαγωγή στη Λατινοκρατία*, Παπαζήσης, 2023.
- Rosenqvist, J. O., *Η Βυζαντινή Λογοτεχνία από τον 6ο αιώνα ως την Άλωση της Κωνσταντινούπολης*, μτφρ. Ι. Βάσσης, Κανάκη, 2008.
- Sugar, P., *Η Νοτιοανατολική Ευρώπη κάτω από την οθωμανική κυριαρχία*, τ. Α΄, μτφρ. Π. Μπαλουξή, Σμίλη, 1994.
- Talbot Rice, T., *Ο δημόσιος και ιδιωτικός βίος των Βυζαντινών*, μτφρ. Φ. Κ. Βώρου, Παπαδήμας, 2006.
- Wickham, C., *Η μεσαιωνική Ευρώπη*, μτφρ. Χ. Γεμελιάρης, Αλεξάνδρεια, 2018.
- Witteck, P., *Η γένεση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας*, μτφρ. Ευ. Μπαλτά, Πορεία, 1991.

ΔΙΚΤΥΟΓΡΑΦΙΑ

Πανεπιστήμιο του Harvard, Ψηφιακός άτλας του ρωμαϊκού και μεσαιωνικού πολιτισμού.

<https://darmc.harvard.edu>

Πανεπιστήμιο του Gothenburg, Ψηφιακός άτλας της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας.

<https://imperium.ahlfeldt.se/>

Υπουργείο Πολιτισμού, Διαδραστικός πολιτιστικός χάρτης της Ελλάδας (μουσεία, μνημεία και αρχαιολογικοί χώροι).

<http://odysseus.culture.gr/a/map/gmaps.jsp>

Πολεμικό Μουσείο, Ιστορικό ντοκιμαντέρ «Οι μάχες του Βυζαντίου».

<https://warmuseum.gr/audiovisual-productions/>

Πανεπιστήμιο του Toronto, διαδραστικός χάρτης της Κωνσταντινούπολης.

[http://individual.utoronto.ca/safran/
Constantinople/Map.html](http://individual.utoronto.ca/safran/Constantinople/Map.html)

Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο Αθηνών.

<https://byzantinemuseum.gr>

Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού Θεσσαλονίκης.

<https://www.mbp.gr>

Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού, Ελληνική Ιστορία στο διαδίκτυο: Βυζάντιο.

<https://fhw.gr/chronos/gr/byzantium.html>

Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού, Ελληνική Ιστορία στο διαδίκτυο: Οθωμανική περίοδος.

<https://fhw.gr/chronos/gr/ottoman.html>

Αρχείο ΕΡΤ, Βυζάντιο: Ιστορία και Πολιτισμός (σειρά ντοκιμαντέρ).

<https://archive.ert.gr/56858>

